

Эркин ВОҲИДОВ,
Ўзбекистон қаҳрамони,
халқ шори

МАСРУР ХОТИРАЛАР

Ўтган асрнинг 60-йилларида жамиятга озгина “илиқ”лик кирди. Сталин ва унинг ҳамтовоқлари танқид остига олинган, бутун собиқ Иттифоқ бўйлаб бир қур демократик эркин эсиб ўтгандай бўлди. Адабиётда ажабтовур жонланиш бошланди. Айнан адабиётдаги жонланишлар тоталитар тузум раҳнамоларининг тағин гашини кўзгади. Ҳатто, айтиши мумкинки, чўчишиб юборди. Улар яна ҳамма ёқни, ҳамма соҳани темир чангилларига олишга киришдилар.

Худди шу даврда ўзбек адабиёти ҳам ажиб бир янгилигини, ажиб бир юксалишини бошидан кечирганди. А.Орипов, Ҳ.Ҳошимов, О.Матжон, Ш.Холмирзаев, У.Умарбеков каби истеъдодли қаламкашларнинг пайдо бўлиши адабиётимиз бўстонига тоза, муаттар бўй олиб кирганди. Худди шу йиллардаёқ ёш, дадил ижодкорларнинг асарларини чоп этиш учун янги бир нашрга, янги бир журналга эҳтиёж сезгандик. Ниҳоят, республика раҳбарларига ниятимизни билдирдик. Бироқ ҳамма масалалар барибир марказда, Москвада ҳал бўларди. Бизнинг орзуимиз, хоҳиш-иродамиз анча пайтгача эътиборсиз қолиб кетди. Лекин биз чекинмай янги бир нашрни ташкил этиш учун баҳоли қудрат курашиб юравердик. Ниҳоят, 80-йилларга келиб орзуимиз ушалгандай бўлди. “Ёшлик”, деб аталадиган журналимизга рухсат олдик. Ҳа, фақатгина рухсат олдик. Ҳали ҳеч ким, ҳеч бир ташкилот келажиги номаълум бўлиб турган янги нашрга моддий кўмак беришни, ўз “паноҳига” олишни истамас эди. Уша кезлар мен Ёзувчилар уюшмасининг ёшлар билан ишлаш бўлимида бош-қош эдим. Шу сабаб бўлдимки ё янги нашр ташкил этиш борасида андаккина кўп гапириб юборганим бўлдими, ҳар қалай, номидан бошқа ҳеч вақоси йўқ “Ёшлик” журналига мени бош муҳаррир этиб тайинлаб қўйишди. Иш, ташвиш бошланиб кетди. Аввалига тахририятимиз Ёзувчилар уюшмасининг яккаю ягона мажлислар залига муваққат жойлашди. Нечоғлик илҳом билан ишлаб ўтирган бўлишимизга қарамай, бирор-бир мажлис ё йигин бошлангудек бўлиб қолса секингина тахририятни, яъни мажлислар залини бўшатиб қўярдик. Шу алфозда бир йилдан зиёд фаолият кўрсатдик. Сўнг, “журналлар корпуси”, деб аталадиган маълум ва машҳур бинога бир амаллаб кўчдик. Ялиниб-ёлвориб, гоҳ у раҳбарнинг, гоҳ бу раҳбарнинг тинччини бузавериб, охири, ҳар бир қаватдан битта-биттадан хона ундирдик. Арзимаган маслаҳат, майда-чуйда топшириқлар учун ҳам қаватлар аро бўзчининг моқисидек қатнашимиз бошланди.

“Ёшлик” журнали мунтазам ҳар ойда чиқа бошлади. Шароитнинг ноқулайлигига, мафкуравий раҳбарларнинг зуғумларига қарамай илҳому завқ-шавқ билан ишлардик. Мен журналнинг бош муҳаррири сифатида, албатта, унинг ҳар соҳада рисоладагидеккина бўлишига жавобгар эдим. Аммо мени янги нашр атрофига янги талантларни, санъаткорона бадиият пардасига ўраб, исёнкорона, дадил фикрларни, ғояларни ўртага ташлаш оладиган ижодкорларни йиғишни истардим. Баҳоли қудрат шу ниятимга етишдим, деб бемалол айтишим ҳам мумкин. У.Азимов, Х.Султонов, Э.Аъзамов, М.Муҳаммад Дўст, Ш.Раҳмон, Х.Даврон каби ҳурфикр, истеъдодли ёшлар “Ёшлик” журналининг мактабидан ўтган, илк асарларини шу нашр саҳифаларида чоп эттириб эл-юрт назарига тушган, десак муболаға бўлмас. Бироқ бу ёш, дадил сўзли қаламкашларнинг ҳар бир қораламасини “Ёшлик” журнали саҳифаларига олиб чиқиш осон кечмади. Матбуот цензураси, мафкуравий раҳбарлар асабларимизни бузиб, қонимизни ичарди. Ушандай “ғоявий ясовул”лардан бири менга бот-бот такрорларди: “Ўртоқ Воҳидов, мен кўпроқ сизни ўйлапман, менга азиз бошингизнинг омонлиги керак. Сиз яхши шоирсиз...”

Албатта, бу хил таъкидларда меҳрибончиликлардан кўра таҳдид, айёрлик устунлиги яққол сезилиб турарди. Лекин мен бир ижодкор сифатида, рост сўзни, гўзал бадиий сўзни кадрловчи бир қаламкаш сифатида улар хоҳлагандай журнал қилишни истамасдим. Уша даврнинг таомилига кўра чоп этилиши кўзланаётган материалнинг икки жойига имзо чекиб бутун жавобгарликни ўз бўйнимга олардим. Журналнинг ҳар бир чиқиши гўзал, бадиий шишқ, исёнкор руҳли асарларга бой бўлиб бораётганини кўриб қувонардим.

Ниҳоят, “Ёшлик” журнали эл-юрт севиб ўқийдиган, сондан-сонгача орзиқиб кутадиган, ғоят катта адабли нашрга айланди.

Мана, сеvimли журнал бугун йигирма баҳорни қаришлабди. Мен истардимки, “Ёшлик” журнали ўз ўқувчилари юрагида ҳаммиша ёшликдек завқ-шавқ, илҳом бағишлаб юраверсин.

Абдулла ОРИПОВ,
Ёзувчилар уюшмаси раиси,
Ўзбекистон қаҳрамони.

МУНОСИБ КЎМАКЧИ

Мустақилликдан ўн йил аввал мазкур журнални юзага келтириш о. Сабаби ўшанда собиқ мустабид тузум айни куч-қудратга тўлган, шунинг учун тарихий ҳар тарихий ажириқдай қисиб турган ва айни чоғда уларнинг назарида Ўзбекистондай мундайроқ республикада тағин бир нашр очиб, унинг оғзига пойлоқчилик қилиб туриш ёқимсиз иш бўлгани ҳам табиий бир ҳол эди. “Ёшлик” журнали дунё юзини кўргач, унга элимизнинг ардоқли шоири Эркин Воҳидов муҳаррирлик қилди. Журнал қисқа фурсатда ўқувчилар кўнглини забт этди, адабиёт мухлисларининг севимли нашрига айланди. Илғор фикрли шоиру ёзувчилар ўз асарлари орқали собиқ мустабид тузумга гоҳ пинҳона, гоҳ ошкора қарши эканликларини изҳор этишарди. Бошқа талай нашрлар сингари “Ёшлик” ҳам эл-юртимиз зор-интизор кутган истиқлол йўлида кўлидан келганча камарбаста эканини билдириб турди. Ўтган аср 80-йилларининг охири, 90-йилларнинг бошида журнал саҳифаларида жасоратли чиқишлар бўлганига ҳам гувоҳимиз.

“Ёшлик” аввалдан савияси баланд, сўз санъатини қадрловчи, талабчан журнал бўлганидан унча-мунча ижодкор унинг назарига тушавермасди. Ҳозирги муваққат иқтисодий қийинчиликларга қарамай у ўз обрўсини сақлаб қолишга ҳаракат қилмоқда. Мустақиллик йилларида ёш адиб Тўхтамурод Рустамнинг “Капалаклар ўйини”, Уйғун Рўзиевнинг “Атиргул”, Исмоил Шомуроднинг “Икки изқувар” романларини чоп этиб ўқувчилар ҳукмига ҳавола этди.

Президентимизнинг ташаббуси билан таъсис этилган Зулфия номидаги Давлат мукофоти соҳиблари Гулжамол Асқарова, Гулчехра Зокироваларнинг ҳам дастлабки шеърлари ушбу журнал саҳифаларида эълон қилинган эди. Ёзувчилар уюшмаси ва Жиззах вилояти ҳокимиятининг ташаббуси билан ҳар йили Жиззахнинг сўлим гўшасида ўтказиладиган анъанавий Зомин семинарида кўплаб ёш истеъдодлар кашф этилади. Табиийки, уларнинг ҳам номлари даставвал шу журнал орқали кўринади.

Давлатимиз, хусусан, Президентимиз ҳозирги “Камолот” Ёшлар ижтимоий ҳаракати тузилганда унинг зиммасига бениҳоя ижтимоий вазифалар юклаш билан бирга етарли иқтисодий имкониятлар ҳам берган эди. Шу боис нафақат бошқаларнинг, ёшларнинг ҳам маънавий мулки ҳисобланмиш “Ёшлик” журналига “Камолот”нинг ҳам эътибори керак эканини кези келганда тағин эслатиб кўяйин. “Камолот”нинг зукко раҳбарлари бундан бошқа маънавий масалаларда, мустақилликни мустаҳкамлашдек умумий юмушимизда ёзувчилар билан камарбаста бўлишса фойдадан холи бўлмайди. Зеро улғу ишда ёзувчилар ва ёшлар бошқа-бошқа юмушни амалга ошираётганлари йўқ, ватан равақига ҳисса қўшиш ҳаммамизнинг бирдай бурчимиздир.

Кези келганда журнални йигирма ёши билан барча уюшма аъзолари номидан самимий кутлайман. Юртимизда ижод этаётган ижодкорларнинг энг сара асарларини ўз саҳифаларида мунтазам ёритиб барчамиз интилаётган буюк ишимизда муносиб кўмакдош бўлиб юрсин, дейман.

**Ботир Убайдуллаев,
Республика “Камолот” ёшлар
ижтимоий ҳаракати марказий
кенгашининг раиси**

МАЪНАВИЙ БОЙЛИГИМИЗ

“Камолот” ЁИХ муассислик қилаётган нашрлар ичида “Ёшлик” журнаlining алоҳида ўрни бор. Бу нашр нафақат ёш ижодкорларни кашф этади, балки мамлакатимизда яшаб ижод қилаётган шоир ва ёзувчиларнинг энг сара асарларини чоп этиб, биз учун энг муҳим маънавий бойлик яратаётганини алоҳида таъкидлашни истардим. Президентимиз икки йил бурун ташкилотимиз ҳақида: “Камолот” фарзандларимизнинг суянчи ва таянчи бўлиши зарур” деб уқтирган эдилар. Ўз навбатида “Камолот”нинг ўзи ҳам ёшларнинг кучи, онги ва билимига, шунингдек, уюшқоқлиги ҳамда сабъ-ҳаракатига таянади.

“Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг ташкил этилганига икки йилдан ошяпти. Шу давр ичида у қайта шаклланибгина қолмай, маҳаллалар, ўқув муассасалари, ташкилотлар ичида сезиларли тизимга эга бўлди, таъсирчанлиги ошди. Аммо бу борада қиладиган ишларимизнинг кўпи ҳали олдинда. Уйлайманки, истиқлол мафкураен ва айни чоғда республика ёшларининг катта қисмини ўз сафида бирлаштирган бизнинг ташкилотда маънавий-маърифий ўзгаришларни амалга оширишда ёшлар нашрларининг аҳамияти беқийёс.

Мамлакатимизнинг энг кўзга кўринган иқтидорли ижодкорлари учун катта минбар бўлган “Ёшлик” журнали, мана, 20 ёшга тўлган экан, ҳаракатимизнинг кўп минг сонли аъзолари номидан журнаlining барча ижодкорларини, муаллифларини собиқ муҳаррирларини самимий табриклайман.

Бу нашрга ўтган йиллар мобайнида Ўзбекистон қаҳрамони, халқ шоири Эркин Воҳидов, Ўзбекистон халқ шоири Омон Матжон, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Тоҳир Малик, истеъдодли адиб, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист Гаффор Ҳотамовлар муҳаррирлик қилишгани ҳамманинг ёдида. Бозор иқтисоди шароитида адабиётни, унинг нашрларини нуфузини сақлаган ҳолда асраш керак, бу учун қўлимиздан келган барча ҳаракатимизни қилишимиз зарур. “Ёшлик” ҳам ёшларнинг, адабиёт ихлосмандларининг пешқадам нашрларидан бўлиб қолиши лозим. Чунки у аввало миллатимизнинг бой ва гўзал тилини, маънавий қиёфасини ўзида акс эттиради. Зеро, Мустақилликка эришмасимиздан икки йил буруноқ ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган эди. Бу ишда шоир ва ёзувчиларнинг сабъ-ҳаракатлари, Президентимизнинг жасорати асосий бойс бўлган эди. Уша даврдаям “Ёшлик” журнали тил борасида мустақкам позицияга эга эди.

Шу маънода Ёшлик “Камолот” ёхуд ёзувчиларнинггина эмас, барчанинг журналидир. Истар эдимки, бу журнал худуд халқнинг юрагига сингиб борсин, ёшлар қалбида истиқлол, ватан, муҳаббат туйғуларини оловлантиришга хизмат қилаверсин. Умри боқий бўлсин.

Омон МАТЖОН

ҲАРКИ МАВҶЕГА, ЮРТИМ, СЕН БОИС САЗОВОРМАН!

УЧ ДОНА ТУЛ

(Ҳазил)

Хотин, шоир Эзоп кўрсами бизни -
Шоирлар шу кунда хўп бойиб кетди!
Қара, маошимнинг учдан бир қисми
Сенга уч дона гул олишга етди!

“Нега уч?!” дерсан!

Ахир уч бурчак
Олам қурувчиси қўлида - паргор.
Дерлар, энг сабрли халқнинг ҳам бешак
Уч ёлгондан кейин
бир наъраси бор!

Сўзсиз, ҳуснинг бул биринчи гул,
Иккинчиси - меҳру вафо шаънингга!
Учинчиси эса, мана ўттиз йил
Менинг билан чидаб яшаганингга!

* * *

Бу йўл мен ё кеч, ё аввал тушдим,
Дўстлар қучоғига ҳар маҳал тушдим.

Сал ҳокисор кўрса, лаинлар кўзир,
Хурлар изн берса, мен сал-пал тушдим.
Калондимоғ фарзин шоҳ билан гумроҳ,
Бош йўлга пиёда, лек тугал тушдим.

Оқ шеърлар қоралаб минг тўзғиб баъзан,
Зарбу ҳарор излаб бир ғазал тушдим.

Дов келса, қўлимда на пул ё на туз,
Аранлар қўллади, таваккал тушдим.
Ҳақиқатни очик айтмоқку мардлик,
Не мен кўп муаммо ва масал тушдим.

Ватан қайғусисиз кўнгил шод ўлмас,
Даврондан йироқда камбағал тушдим.

ЭВМИҚОД

Оллоҳ деганим Севги,
Оллоҳ деганим Ёғду.
Овозим лаҳза-тўлқин,
Акси-садоси Мангу.

Оллоҳ деганим Уммон,
Оллоҳ деганим зарра.
Жисимда гўдак бўзлар,
Руҳимда етук баҳра.

Оллоҳ деганим Борлиқ,
Оллоҳ мовий қалдирак,

Ошқора оҳларимдан
Пинҳон дардим оғирроқ.

Оллоҳ деганим йўлдир,
Оллоҳимдир тақдирлар.
Олдинда жим борурлар
Сукут ридоли пирлар...

Хоразм - илоҳий соз,
Хоразм - Авестодир.
У барча тарихлардан
Чуқурроқ... ва устдадир.

Мўмин бўлсангу аммо
Ҳасадгўй, ола оғиз, -
Қадамда чингизлар бор,
Сўйлоқ тишли чанқовуз.

Оллоҳ деганим ўзи -
Парча нур ва кўнглим тўқ!
Ғаламис ёвларимнинг
Шутина бахти ҳам йўқ.

Оллоҳ деганим - Ҳолдир,
Шуни асрасам - Борман.
Ҳарки мавҷега, юртим,
Сен боис Сазоворман!

* * *

Дерларки, сув сўраб ўғлидан бир пайт,
Ота ўзи ухлаб қолибди шу зум.
Ўғил то тонггача бошидан кетмай,
Уйғонишин кутмиш, қўлида сархум...

Қизлар ҳам отанинг юрак зийнати,
Она-ку, ҳар куни пайпаслар сандиқ.
Кўкда бузилмасин фасл навбати,
Толе ипагига тушмасин чандиқ.

Аёл нафаси-ла кўркамдир дунё,
Аёл армонича бўлмас ҳеч армон.
Унинг бир орзуси ушалгунча то,
Бедор турса арзир заминун замон.

АЁЛ ОВОЗИ

Муяссар Раззоқовага

Айтгил, не синоат бор овозингда,
Не ғайбул аломат бор овозингда.

Муסיқа хаёлинг гарчи расмидир,
Чин кўрку тароват бор овозингда.

Лойим - икки дарё аро олинган.
Бахши жон ул ҳолат бор овозингда.

Шаҳду гурур йўқми - мақсад хору хас,
Тўмарисдек журъат бор овозингда.

Ялоқхўр, ялавоч, турканлар кўрсин,
Кубровий саодат бор овозингда.

Ҳасадгўй оч хуруж, чўкка туш, қопил,
То авжи қиёмат бор овозингда.

Азми юксак зотлар асли хор ўлмас,
Оташин бир ҳасрат бор овозингда.

Иймон - Бош қаҳрамон қадим саҳна бу,
Бизга ҳам ишорат бор овозингда.

НАСОҲ ТАКА

Қизилқумни қай кун кесиб ўтаркан,
Кўзим тушди жа бир пасон такага.
Бир кўзи сурувда, бир кўзи ўтда,
Тез-тез боқиб қўяр чўпон акага.
Кўнғироқ-ўзида, уор-бир сиқим,
Аммо чўпонидан узилмас кўзи!
Вожаб, шунча эрк, кенглик берсанг ҳам
Бир қадам отолмас ўзича-ўзи.

* * *

Сокин тонг.
Юксакдир терак обрўйи,
Кумуш танга
ўйнар барглари билан.
Кўшниси Мажнунтол бош солган кўйи
Кўз ёши шабнамдир дардлари билан.

Ногоҳ, бу манзара
кераксиз каби
Кўнглим уфқлардан излар сазо, қут.
Ва орқа-оллдаги, ёнверимдаги
Нарсалар гўё ҳеч, ашъёлар - унут.

Аммо кўкда
ерим ўзин қўмсатар,

Гарчи унда ҳеч не, ҳеч вақт ўзгармас:
Кимдир йиғи билан кўнглин бўшатар,
Кимдир сийму зарда кезади сармаст.

* * *

Машраб матнин бузиб айтди
бир ҳофиз.

Кўрқмай бу дўконга кирибсан, балли!
Аммо не офат бу, разолат - ёвуз,
Ҳали ҳамон кўнглим топмас тасалли.

Балки, бобонг сенинг бузиб мачитлар
Отанг нечаларни гум этган ёзиб, -
Гарчи бу каж қавм охир бўлди хор,
Эвлари бузилиб,
ақлдан озиб...

Навоий, Огаҳий... лар даргоҳи кенг,
Не куйда сўйласанг кўтарар юки.
Калбатин ҳоқимлар ерга этди тенг
Миллатнинг
нечам бир асил буюгин.

Эй, сен! Авлиёга ювиқсиз боқиб,
Вей, Олтун Сўзлукдан қолдинг хатарга:

Машрабни осган хон ҳамон руҳ-биқик,
Қора тупроқдан ҳам юрар бадарга.

* * *

Хивич ўртасидан тишлаб учяпман.
Бир учини бола-чақа тишлаб олган.
Бир томонида... Бақа.
Бирам вақиллайди.

“Ҳой, панжанг нақ бодпаррак,
Учишимга қаршилиги бор...”

Чарчаб тушиб кета қолмайди,
Тушиб кетса бу томоним нима бўлади?

Мени бир не дедирмоққа
Кўшилиб учган у асли...
Тишимни тишимга қўяман
хивич аралаш...

* * *

Бири дўпписини хўп мақтар,
Бири салласига зап таъба.
Пуфлама урфларнинг кўплиги, рас-
мнинг!

Қисар нафасни.
Юрак - яхшиям хур!
Бу асьасага ўлақолса
Ташлаб чиқмас
Қафасни.

ХАРИДОРСИЗ МОЛ

Юрак тинмас:
Олтин танга зарб этади.
Тил
Товушни Сўз этади, ҳарф этади.
О, бой маъно! Мантиқ!

Танлаб, чертиб-чертиб ол...
Бу саволни
бунда қайси мард этади?

* * *

Таржимаи ҳолинг,
Дардларингнинг тарихи,
Умринг маълумотномаси,
Мақру ҳийлаларинг жадвали,
Айёрликларингнинг ёйма тўри,
Ишқинг ўтхонаси дарчаси.
Юрагингнинг кўзгуси,
То Ердан Аршгача толеъ чизиқлари,
Жиноятларингнинг изи,
Бори аждоларинг шажари,
Хуллас, умринг дастури,
Ҳоли-хаттинг қиймати,
Ойнайи жаҳонинг -
КўЗинг.

ҚАБУЛДАТИ АЁЛ

Ногоҳ иши тушиб
келди олдинга
Нотаниш бир аёл
қалқиб, қисиниб:
Балки арзимаган бир қоғоз керак,
Ё ҳаёт йўлида тақдири синиб.

Балки синфдошинг,
курсдошинг балки,
Кўриниб турибди: жаммас хотири.
Турмуш гирдобиди илинжсиз, ночор,
Ожиз
қўлин чўзган мингларнинг бири.

Балки эри майиб,
боқувчиси йўқ,
Жойларда жўяли жавоб топмаган.
Ёки бошлигининг ҳирси ҳаққалаб,
Исқирт йўлга мунинг кўнгли чопмаган.

Ҳар ҳолда
оқариб, қалтираб кетган
Пальтосин кўз-кўзлаб келмаган бунга.
Аёл - инсон қавмин сўнги фарёди,
Портламас
юраги тўлмаса хунга.

Сенинг не дейишинг олдиндан маълум.
Ҳар қандай ҳолатга сўзларинг тайёр.
Аёли хор бўлса қайси миллатнинг
Ҳар бир эркагининг бунда айби бор.

Ё раб, шоҳона важҳ,
олтин зулфинли,
Юз минг чиғириқли
ё шундоқ очик,
Ҳеч битта қопуғга аёл зотини
Хору муте этма, ё қодир ҳозиқ.
Бу аёлга энди гарчи хавф солмас
На шарият шарми,
на-да тўрт девор,
Миллат ва келажак деган
сўзларинг,
Чамаси, унга ҳам жиндек дахли бор?!

Кейинроқ
бекатда кўрдим мен уни,
Кўзи нам,
ҳамёндан титкилар танга...
Тепада кирилли,
лотин ҳарфлар
Улуғ мақсадлардан
сочар аланга.

* * *

Эй кўнги, рози дил айтмағил,
Қайдаки сўзингнинг
қадри йўқ, қадри йўқ.
Бемақсуд кимсалар мисли ел,
Шошарлар мазгилсиз,
сабри йўқ, сабри йўқ.
Сабр асл жон топди иймондан,
Фарқ этди одамни ҳайвондан.
Кимда тил, лафзу важҳ беқарор,
Меҳробу, қиблаву
дарди йўқ, дарди йўқ.
Дардсизлар эл ғамин билмаслар,
Юртининг ғами деб ўлмаслар,
Беҳаёт кўргону кўлкалар, -
Танаву тархи бор,
шарҳи йўқ, шарҳи йўқ.
Шарҳ аро банд тикиб тўрт юҳо,
Қул каби кун кўрса фуқаро,
Бунларнинг емиши пўк мақтов,
хушомад,
Ўзиндан гурури фаҳри йўқ,
фаҳри йўқ.
Гурури одамзод, қайдасан,
Қилич тил қайларга беркинди?!
Эл дардин баралла айтмасдан,
Айт, нечук топарсан эркингни?!

* * *

Яшаш, бу - орзулар қанотин кермоқ,
Яшаш, бу - муҳаббат гулларин термоқ.
Яшаш, бу - умрнинг гулгун дамларин
Эл учун яшамоқ, эл учун бермоқ.

* * *

Садоқат илмига толиб бўламан,
Мен вафо кўргузиб ғолиб бўламан.
Қонимни бузса ҳам минг бир хиёнат,
Яна ўз аслимга бориб ўламан.

* * *

Ўт билан синади кўп худовандим,
Сувдан ҳам ўткарди бардошу бандим.
Ишқ учун ҳозирлик экан барчаси,
Ишқ келди, ҳам тўлқин урдим, ҳам
ёндим!

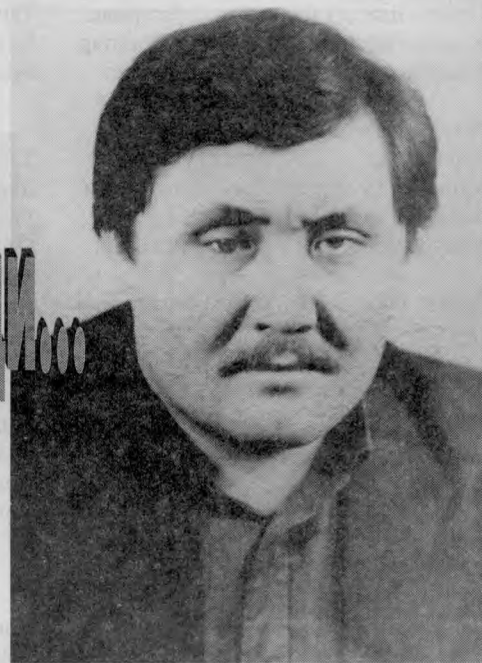
* * *

Мен шифо топган кўкатдан ўзгалар топ-
мас шифо,
Бошқаларга балки ёқмас менга ёққан
маҳлиқо.
Балки бу дунё ўзи ҳар дилга мос суврат-
дадир,
Дилни дил топмай туриб ҳислар топиш-
мас мутлақо.

Назар ЭШОНҚУЛ

Тасаввурга дош берсанг бўлди...

Санъат тилсимланган кўрғонга ўхшайди. Унинг эшиги “сим-сим” деган калитни топмагунча очилмайди. Ҳар қалай, тилсимланган кўрғоннинг эшигини топмагунча қанча қосимлар бу кўрғон олдидан ўтиб кетишган. Ўтиб кетишади ҳам. Лекин баъзи-баъзида кимнингдир оч қолган “туяси” ўз соҳибини беихтиёр эшик олдига бошлаб келади. Бироқ шунда ҳам эшикни фақат хаёлпараст Алибобо очади. Битта эртақ тилсимини очиш учун битта қахрамон кифоя қилади. Агар бу тилсимни ҳамма ҳам топа олганда эди, унда эртақнинг ҳеч қандай моҳияти қолмасди. Эртақ эса моҳиятни тугун ичидаги тугунга яшириб қўяди. Ҳамма ҳам тугунни ечишга ҳафсала қилавермайди.

Моҳият тасаввур чизигидан сўнг бошланади. Уни топиш учун олдин “тасаввурга дош бериш” ҳам керак бўлади. Тасаввур санъатининг кириш эшиги. Бу эшикни тополмаган кишига, ҳар қалай, ер қовлаб, хазинани излаб топиш осонроқ. Қўлидан кетмон даста ҳиди келиб турган ижодкор санъат эшигини топиш учун “харита” билан “қазиш”нинг ўзи кифоя қилади деса хато қилади. “Қазиш” - бу тер ҳиди. Тасаввур эса - идрок, заковат ҳидидир. Бу ҳид ҳаммининг ҳам димоғида уфуравермайди. Бироқ фақат шу ҳидигина санъат остонасига чаклаб боради.

...Ўлим кўрқинчлимас.

*Фақат кечинмага чидаб берсанг бас,
Фақат тасаввурга дош берсанг бўлди...*

Ўлимдан кучлимикин тасаввур? Нега шоир “ўлим” ва “тасаввур”ни қиёснинг икки кутбига жойлаштираяпти? Ўлим тасаввурни ўзиники қила олармикин? Тасаввур эса ўлимни ўзиники қила олади. Ҳатто уни ижоднинг воситасига айлантириши мумкин. Ҳазрат Навоий Фарҳод, Ширин, Лайли, Мажнунни ажал қўлига топширар экан, ўлимни ўзиники қилади. Демак, тасаввур ўлимни енгади. Мозий ҳам, келажак ҳам тасаввур ҳосиласи бўлиб кўз олдимишга келади. Тасаввур - бу илоҳий қудратни ҳис эта олишдир, бу санъатни тушуна ва англай олишдир.

“Осмон ёнбошлайди ҳовуз четига...”

“Ўмилаётган ойни

томоша қилгиси келар осмоннинг...”

*“Баҳор бўйи қудай ишлаган чирой
ёзга етмай қариб қолади...”*

“...сув теккан ой ўчиб қолар ҳовуз тубида...”

“Яна бир навроўзга етган боболар

севинчдан яйраб

тушларин далага қўйиб юборар...”

Метафора - тушунчаларнинг тасаввурдаги уйғунлигидир. Тасаввурни янгиламай туриб, на метафорани, на адабиётни янгилаб бўлади. Тушунчалар воқелик турган жойда фақат исмдир. Воқелик тасаввурга айлангач эса унинг эврилиш жараёни кучаяди. Тасаввур тушунчага эркинлик беради. Демак, тушунчаларни мужассам этаётган тасаввур ҳам фалсафага дахлдордир. Тушунча яшар экан, Тасаввурнинг мазмуни бор. Тушунинг далага қўйиб юборилиши - воқелик нуқтаи назаридан энг мантиқсиз ифода. Воқеликнинг мантиги тушунчаларни ўзига қул қилиб қўяди. Шу маънода тасаввур - бу тушунчалар эркинлиги ҳамдир. Тушда кўрилаётган дала билан далага қўйиб юборилган тушнинг бундай пайтда ҳеч қандай фарқи йўқ. Бу ерда фақат тасаввур чизигининг макони кенгайяпти, холос. Демак, тасаввур чизиги бу эркинлик чизиги, мантиқсизликнинг мантиққа айланиш чизигидир. Шу маънода тасаввур Камю айтмас экан, юқоридаги сатрларнинг ҳеч қандай моҳияти қолмайди. Чунки бу ерда мантиқ мантиқсизлик чегарасини бузиб, мантиқсизликдан мантиққа айланыпти. Биз хаёл деб ўйлаган ва кўниққан тушунча сўзлар қиёфасида воқелик тусига қираяпти. Тасаввур мантиги мавжуд мантиқни воқелик тусига қираяпти. Тасаввур мантиги мавжуд мантиқни инкор қилароқ ўз мантигини, яъни ўз мавжудлигини ифода этапти. Ўз мавжудлигини ифода этиш - бу исёндир. Ҳар қалай, Камю шундай дейди. Агар шеър ўзининг мавжудлигини исботлашга уриняпти экан, демак, бу исёндир. Ўзини ифода этмаслик қулларга хосдир. Қуллик - бу ўзини унутиш, исён ўзини танитиш. Тасавуфчилар бунини бошқачароқ ифодалайди: сўфийлардаги ўзини унутиш бу қулликка даъват эмас, АКСИНча, ўзига, ботинга - тасаввурга қайтиш сифатида талқин этилади. Бироқ ҳар иккала қарашда ҳам айни ҳолатни инкор этишга даъват бор. Шу сабабли санъатни тушунишдаги икки хил нуқтаи назар алал оқибат бир хулоса билан якун топаверади. Ҳаётда ҳам, адабиётда ҳам ҳеч нарса янги эмас.

Ҳар қандай янгилик эскининг такрори. Шу маънода “янги адабиёт” ибораси унчалар мос ибора эмас. Адабиёт эмас, адабиётдаги қараш янгиланади. Янги қараш янги тасаввурни пайдо қилади.

**“Менга дўст керакмас душмандан бошқа
муҳаббат керакмас нафратдан бошқа...”**

Ғалати талқин. Қаҳрамон биз кўниккан шеърятдаги каби “Менга дўст керак” деяётгани йўқ. Қаҳрамон дўст ўрнида душман, муҳаббат ўрнида нафрат туришини талаб қилапти. Нега? Бу нигилизмми ёки аламзадалик? Бу сатр халқ ичидаги мақолга қурилган сўз ўйинига ўхшайди. Лекин гап сўз ўйини ҳақида эмас. Фикр ўйини ҳақида. Душманнинг дўстга айланиши, нафратнинг муҳаббатга айланиши диалектик жараён. Бу ерда ҳам инкор қонунлари бор. Одам ўзига дўст кўзи билан қарашди фикрнинг турғунлигига олиб келади. Душман кўзи билан қараса-чи? Муҳаббат кўйилган тушунчаларга нафрат билан қаралса-чи? Нафратни ҳис этмаган ёки нафратни ўзига сингдирмаган муҳаббат - бу тўла муҳаббат эмас, муҳаббат ҳақидаги ҳавасдир. Муҳаббатнинг азоби ва лаззати нафрат билан тўйингандагина биз воқеликни тўлароқ тасаввур этамиз. Муҳаббатнинг нафратга айланиши - бу фожеадир. Фожеа эса руҳни янгилайди, қарашларни ўзгартиради, янги воқеликни яратади, эскини инкор қилади, янги тушунчаларга макон ясади. Одам руҳияти коинот қадар кенг экан, ундаги жамики янгилашлар, эврилишлар айни шу жараённинг қутбларида содир бўлади. Туннинг кун каби, куннинг тун каби чексизлиги бу жараёндаги эврилишларнинг бепоёнлиги ва абадийлигини кўрсатади. Инсон шу абадийлик ичида яшар экан, **ЎЗИГА МАКОН ЯСАБ ОЛИШГА УРИНАДИ**. Бу макон унинг тушунчалари маконидир. Буни бошқача ҳам ифодалаш мумкин. Камю буни ижодкор дунёси деб атайди. Ижодкорнинг дунёси ўзини ифода этиш исёни оқибатида пайдо бўлган тушунчалар ва тасаввур оламида. Ҳар бир асар - тасаввурнинг метафорасидир. Метафора фикрнинг бадиий ифодасидир. Фикр қилинаётган метафора бу ўзини излаётган идрокдир. Бадиият ҳис этиладими ёки фикр қилинадими? Шарқда ҳис этилади дейди, ғарбда фикр қилинади дейди. Лекин ҳиссиз фикр, фикрсиз ҳис ҳеч қачон бадиият бўлмаган. Бир-бирини инкор қилувчи тушунчалар ҳамшиша бир-бирини тўлдириб келган.

**Ойна каби шаффоф шамол
йўлида учраган
нарсаларга урилиб синар.
Чумчуқларга айланар шамолнинг синиқлари
дарахтларга қўнмоқ учун
япроқлар ўрнига...**

Баргсиз дарахт - бу этсиз устихонга ўхшайди. Дарахтнинг бор мазмуни унинг мева ва барг қилишида. Яланғоч дарахт билан яланғоч одам ўртасида фарқ йўқ. Шоир бу файзсизликка қарши исён қилади. Шамолни синдириб, барглари ўрнига чумчуқларни экади. Гўё шу билан файзсизликни енггандай бўлади, шу билан гўзалликнинг кемтик жойини тўлдиради. Буни бошқача айтсак, яратиш дейишди. Инсон ўзи яратган гўзалликдан завқ олади. Ўзининг тасаввурдаги гўзалликдан завқ олади.

...Шайтон ҳам ўзингсан, раҳмон ҳам ўзинг...

Шоирни бу ерда хоҳлаганча шакокликда айблаш мумкин. Бизнинг кўникмамызда бир-бирига зид бўлган икки қутбни бир-бирига нега қориштиряпти? Бу исёндан мақсад нима? Биз мақсадни тушунгунча шоир ҳали тиниб улгурмаган мантими кўлига бошқа бир тош отиб, лойқалатади.

**...Ажр аросатдир
жазо-аросат...
...мағзи бутун бўлган ақида
...тошбақанинг косасидай бўм-бўш ётибди...**

Бу учта мучал ёшига етган ақлнинг хулосалари. Ақл ўтмиш ва келажакнинг харобаси устида шайтон ва раҳмон бир қиёфага кирган жойда ўтирибди. Уни дидактика билан алдаб бўлмайди. У бу хулосага келгунча барча жараённи босиб ўтган. Босиб ўтган йўлининг хулосаси шу. Унинг айнан шу хулосага келишининг ўзи исён. Ақл шу исён билан чегараланади. Унинг бошқасига қурби етмайди. Атроф - жавониб дўзахий манзара. Ҳар бир тушунчада, ҳар бир сўзда таназзул ҳиди бор. Ақл бу таназзулга таслим бўлади. Завқ ўлди. Завқсизлик эса жаҳаннамдир. Муҳит таназзули ақлни ҳам таназзулга олиб келди. Димоғида таназзул куйиндилари ҳидидан бошқа ҳид қолмади. Лекин шуур бу таназзул орасидан ўзини қутқарадиган битта сўзни топиб олди:

**...Энди бу кўнгил
пушти куйиб кетган бир мозор
гўрўғли - мақсад
туғалмай қийналар.**

Ана шу битта сўз тасаввурнинг яшаб қолиш имкониятини беради ва бир замонлар худди шу номдаги достон орқали халқ ўзининг идроки ва улғуворлигини сақлаб қолгани каби тасаввур ҳам шу сўз орқали ўзининг мавжудлигини сақлаб қолади. Кўнгил ва ақл мазористонида гўрўғли туғилади. У таназзулга маҳкум жасадини ташлаб, юқорироқ кўтарилади.

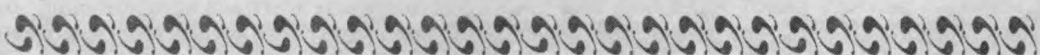
**Унинг бир истаги (Майли қай кимса,
Шаънига номақбул сўз айтса, айтсин.)
Кўкдан тушолмаган бирор-бир хумса,
Шеърый зиналардан заминга қайтсин.**

Бу тасаввурнинг дастлабки бош кўтариши эди. У ўзини қутқаришга кўкдан кимдир ёки нимадир тушади деб умид қилади. Умид завқини тирилтиради. Завқ эса худди шиллиқуртдек тасаввурга ёпишиб олади. Зеро, у тасаввурсиз, унинг кўзларисиз яшай олмайди. Тасаввур эса энди тепадан кимдир тушишига бўлган умид билан чекланмайди. Агар бу зиналардан кутгани тушмаса, унинг ўзи шу зиналар орқали кўтарилади ва шу йўл билан ўзини “мазористон” ҳидидан халос қилади. У энди бемалол мазористон уфунотида ғарқ бўлган дунёга қасд-мақсад ўзи дунё ва гўзаллик яратиши мумкин:

**Кўксингни ёради ғам куртаклари
ёниб ёзгинг келар жигархун байтлар,
юракни алдайди ишқ эртаклари...**

Юрак дўзахий укубатдан халос бўлиб, янги ишқ, янги муҳаббат, янги исён билан тўлади. Тасаввур исёни янги сўзни, янги номни, янги матлабни яратади. Бу яратишни биз соддагина қилиб “Истеъдод” деймиз...

**(P.S. Матндан ташқари. Замона андозасига мос яқун:
агар кимда-ким ушбу бадиада тилга олинган шоирни ва
парчалар олинган китобнинг номини айтса, ўша мух-
лисни совға кутади.)**

Турсун АЛИ

ЮПУН ЮРАГИМДА Эсди шамоллар

* * *
Деразам қанотин ёзиб қўйдим,
ҳиди кирсин дея
гилос гулларин.
Эшикни ҳам очдим мен,
кирсин дея нафасинг.
Қандай гўзал,
ифорлар тўқнашган жойда яшамок!

* * *
Ўриқлар гуллаган қийғос,
пойимда майсалар нафис,
юзларимга урилар илиқ қор.

* * *
Ўрик гулин тортқилар шамол,
тортар гулни болари,
бунчалар йироқсан ОСМОН?

* * *
Дарахт,
мен сендан олдин уйғондим,
ана, олдимда барг ёзар кунларим,
ҳозирча бошимдан қуйилмоқда қор.

* * *
Боғимда ўриқлар гуллаган чоғи,
туманлар изғиди ногоҳ
юпун юрагимда эсди шамоллар.

* * *
Ўриқлар гуллабди бу ерда,
гилослар гуллаган оппоқ,
айт,
қачон гуллайди бизнинг муҳаббат?..

ҚИЗҒАЛДОҚЗОР

I
Бепоен қизғалдоқзор,
О, она ТУРКИСТОН,
тупроғинг кўксидан
қон тирқираб,
уфқ сари оқар.

Қизғалдоқзор,
Унда учар хонқизи,
қанотлари қип-қизил. У ҳам
севги йўлида
қон ютганми мен каби?

II
Қизғалдоқлар
сиз билан тунадим бир кеча.
Айтингиз
озор бермадимми -
гул дилингизга?

Қизғалдоғим
олгим келди
бағримга сени.

Қўрқма,
кел, бу жойлардан
бежавотир менинг бағрим.

СОЯ

Йўқ, дарахт
Мен сенгамас,
суянаман соямга

Мен сенинг ортингдан эмас,
соям ортидан
юрмоқдаман дадил, мардона.

Ҳар қалай,
эй одам, шуқр
мен сенга эргашмайман.

* * *
Сен қайдасан,
ярақлар кўзларим.
Йўқсан-ку
кўзларимга урилган
бахт куши.

* * *
Сен шодон
мен шодон
ўртамизда яшар
қора ридо кийган
умидсиз севги.

НАКУРТ *ДА УЧ КЕЧА-КҲНДУЗ

I
Тоғ кучоғи.
Бораман шодон.
Тошли уйлар,
харсанг деворлар...
итлар хураб
бегонасираб.
Бўри эмасман-ку
юрагимга бераман таскин.

II
Тоғ кечаси
нақадар гўзал.
Ой ёнбошлаб олган чўққиди
мен ҳам тунасайдим шул кеча
тўлин ой билан ёлғиз.

III
Тоғ. Серпўстлоқ арча
шоҳларини ёйиб тебранар.
Ўзақ шоҳи кесилган унинг
балки синдирган -
йилларнинг бешафқат бўрони.
Балки чақмоқ урган,
балки қилич билан чопган ёв.

Бул ёлғиз арчанинг илдизлари
тоғ бағрида тошларни ёрар.

IV
Тоғ ён бағри,
Тушовланмаган отлар,
майсаларни ялар тиллари.
Озод отлар кишнаб,
узоқ-узоқларга тикилар.
Йўрғаласа туёқларидан
чақнайди чақмоқ.
Шунданми
бу ерларни ораламас,
кўзига қон тўлган бўрилар.

V
Тоғ бағрида қабристон,
зангори майсалар шовуллар.
Кулоқ солиб тингласам,
қадим - тили бузилмаган
тоғликлар шевасин эшитаман мен.

VI
Тоғ қўйнида уч кеча ётдим,
ёстиқдошим бўлди
яшил гиёҳларнинг ифори,
Ҳамроҳимга айланди фақат,
бағирлари гуллаган тошлар.

VII
Сўқмоқ...
Бешбармоқ ота чўққилари томон
элтади мени.
Ҳориб,
толиб
ютоқиб сув ичган йўлчидай
кўзимга суртаман чўққилар гардин.

VIII
Бешбармоқота қояларин пойида,
майсаларга кўмилиб
хўп ўйладим мен сени, БАТАН.
Кучоғинг бунчалар гўзал
ўлиб ҳам
тирилиш мумкин бемалол.

* Накурт - Нурота тизма тоғлари ора-
лиғидаги бир қишлоқ.

Зулфия ЙУЛДОШЕВА

АЁЛ ҚАЛБИ САДОЛАРИ

Хикоялар

ҚУЁШ МЕН ТОМОНДА

Аёл хавотир билан кунни кеч қилди. Хаёлида фақат бир ўй гир-гир айланарди: “Бугун ҳам пулсиз келса-я?!” “Очқадим”, дея хархаша қилган болаларига ярим косадан пиёз шўрва берди. Бу шўрвани аёлнинг ўзи ўйлаб топган ва ғалати ном ҳам қўйган: “Шарманда шўрва!”

Ўғли билан қизининг “шарманда шўрва”га нонни бўктириб-бўктириб ейишаётганини кўрган аёлнинг кўнгли бир хил бўлиб кетди. Соатга қаради: етти!

“Бугун ҳам ишхонасидан ойлик берилмаган шекилли. Кимдан қарз сўрасам экан деб бечора тентираб юрганмикин? — Гўзалнинг кўз олдида эри гавдаланди. — Бу бечора ҳам қийналиб кетди. Бола-чақа боқаман деб...”

Аёлнинг кўнгли эриди. Тик этган товушга кулоқ тугитиб, эшик пойлади. Бироқ соат тунги ўн икки бўлди ҳамки, Тоҳирдан дарак бўлмади. Аёлнинг кўнглига шайтон ғулғула сола бошлади. Аммо у “бостириб” келаётган қора хаёлларга эрк бермасликка, ўзига яқин йўлатмасликка ҳаракат қилди. “Уни фақат йўқчилик йўлдан оздириши мумкин, — дея ўйланди Гўзал. — Болаларини яхши кўрадиган одам ҳеч қачон хиёнат кўчасига кирмайди. Эрим ўғли билан қизини нафақат яхши кўради, бошига кўтаради-ку!”

Шунга ўхшаш фикрлар билан Гўзал тўлиб бораётган кўнглига таскин берса-да, барибир нимадир етишмаётгандек туюлди.

Тоҳирнинг ишдан келмай қолиши янгилик эмас. Янглишмаса, тўрт йил бўлиб қолди-ёв, эрининг ишхонада “ётиб қоладиган” одат чиқарганига. Ҳа, ҳа, тўрт йил! Баҳонаю сабаблар эса... ғиж-ғиж! “Ишхонада юрагимнинг мазаси бўлмай қолди”.

Тоҳирнинг илк дафъа айтган гапи шу эди. Негадир унинг юзи бетобниқидан кўра қаттиқ кўрқиб кетган одамнинг юзидек ваҳимали ва ташвишли эди.

— Ҳеч бўлмаса, телефон қилиб қўйсангиз бўларди, — дея зорланди Гўзал. — Ахир кечаси билан ухламай, кутуб ўтирдим. Эшик тик этса эшитмай қолмайин деб...

Тоҳир кўзларини олиб қочган, Гўзал эса унинг бу хола-

тини ўзича тушунган эди.

Кейинчалик бу ҳол, бу сўзлар тез-тез такрорланадиган бўлди.

Бора-бора Тоҳирнинг юзидаги ўша ваҳимали ифода ҳам ғойиб бўлди. У энди кўзларини ҳам олиб қочмасди.

Ҳаммасига чидаса бўларди. Аммо эрининг уйга келмай қолиши Гўзалга бошқача таъсир қиларди. Ҳарчанд ўзини босишга ҳаракат қилмасин, эри эртаси куни эрталаб ёки кечга яқин (шундай вақтларда у уйига уч-тўрт кун эртароқ қайтадиган бўлиб қоларди) эшиқдан кириб келганида уйни наҳс босиб кетаётгандек туюларди Гўзалга. Бир марта у эрига бу ҳақда гапирган ҳам эди. Шунда Тоҳир:

— Мен ишляпман, хотин. Ишляпман. Ҳар куни ишга кеч бориб, эрта қайтиб, сени олдинда ўтиргандан нима фойда? Балки мен ҳаммоллик қилаётгандирман? Балки арава судраб юргандирман!

Шундан кейингина Гўзалнинг кўнгли хотиржам бўлган, “Эрим ишляпти, пул топяпти”, деган фикрни миясига сингдирган эди.

Бироқ... Эл қатори эртадан кечгача ишлагандан ташқари “ётиб қолиб”, қўшимча юмуш билан шуғулланса-да, Тоҳирнинг топгани рўзғорга урвоқ ҳам бўлмасди. Иш стажи (тажрибаси) ошгани сайин одамларнинг маоши кўпайса, Тоҳирники ўз-ўзидан камайиб борарди.

Эрининг камхаржлигини ўйлаган Гўзал икки марта эндигина курсоғида пайдо бўлган болаларини олдириб ташлади. Бу ҳақда Тоҳирдан бошқа ҳеч кимга айтмади ҳам, билдирмади ҳам. Эри ўшанда очиқ-ошқора “Ҳа” демаса-да, йўлига бўлса-да, “Йўқ, олдирмайсан” ҳам демади. Кўп ўтмай яна иккиқат бўлиб қолганида Гўзал эрига маслаҳат солди.

— Шунисини туғиб олсамми, дегандим. Ўғил бўлса ўғлимизга, қиз бўлса қизимизга шерик бўларди.

— Туғишдан бошқа ташвишинг йўқми?! — дея бақириб бергани Тоҳир ўшанда. Сўзлари хотинига оғир ботганини сезиб, кейин сал ҳовуридан тушиб, ётиги

билан гапирганди: — Беш-олтитасини туғиб ташлаб, кейин эплолмай, бирини чаласавод, бирини каззоб қилиб тарбиялагандан кўра шу иккитасини рисоладагидай таъминлаб қўйганимиз яхши эмасми?!

— Онам: “Косови узуннинг қўли куймас”, дейдилар. Иккита боланинг юзига қараб ўтамизми?

— Оббо! — Тоҳир юзини терс бурди.

Шу жанжал сабаб, Гўзал “кенжатоӣ”ни ҳам олдириб ташлади. Бу сафар жаҳл устида шундай қилди. Касалхонада навбат кутиб турганида курсоғида энди жон битиб, капалақдек пир-пир қилаётган жигаргўшасидан кечирим сўраган эди: “Мени кечир, қизалоғим. Иложсизликдан шу ишга рози бўлдим”. “...қизалоғим”, деди у. Чиндан ҳам аёл гумонаси қиз бола эканлигини ички бир туйғу билан сезган эди.

Кошки шундан кейин ҳам рўзғори ўнгланса! Мана, шарманда шўрва билан болаларини алдаб ўтирибди.

Минг азоб билан тўлғониб тонг отди.

Тоҳирдан ҳамон дарак йўқ.

Болаларини мактабга жўнатгандан кейин Гўзал ўйла-ниб қолди. Нон пули топиш керак! Ўйлай-ўйлай сандиғидан келинлигидан қолган шарфни олиб, қўшнисиникига чиқди.

— Баба Таня, яхши ётиб турдингизми? Мабодо, сизга шарф керак эмасми? Для подарка...

“Баба Таня” деганлари — олтмишдан ошиб қолган кампир, — шарфни қўлига олиб у ёқ-бу ёғини кўздан кечириб, кўнгли тўлмади шекилли, Гўзалга қайтариб берди.

— Нет. Керак эмас, — деди у. Ва бир зум Гўзалга еб юборгудек бўлиб, қаттиқ тикилиб турди-да, сўнг донадона қилиб деди: — Ишлаш керак, кизимка. Ишлаш керак!

Эшикнинг тарақлаб ёпилиши Гўзални ҳушига келтирди.

Аёл йиғламоқдан бери бўлиб уйига қайтди.

“Ишлаш керак! Ишлаш керак! Ишлаш...”

Бу сўзларни бир гал эри ҳам айтган эди. Нимадир сабаб бўлди-ю, Гўзалга пул керак бўлиб қолган ва уни Тоҳир топиб бера олмаганди. Шунда Гўзал кўз ёши қилган, эрига таъна тошларини отган эди.

— Шуям яшаш бўлдимиз? Қачон қарасанг, пул йўқ, пул йўқ...

— Ҳадеб менга таъна қилавермасдан, сенам ишласанг бўларди, — деганди Тоҳир ўшанда. — Бекатга чиқиб писта сотсанг ҳам кўлингга тўрт-беш сўм тушади-ку!

Шу гапдан кейин Гўзалнинг кўзи мошдек очилди. Писта сотиб олди. Тобига келтира олмаган бўлса-да, кўлидан келганча қовурди. Кейин бекатга олиб чиқди. Пул солиш учун эски ҳамёнини ҳам чўнтагига тикиб қўйди. Яхши ният билан албатта!

Бекатга келиб, энди халтасининг бўғзини ечган ҳам эдики, тепасида тўладан келган, қалпоқли аёл пайдо бўлди.

— Бу ер менинг жойим. Иди, другой место ищи!

Бундай вазиятни кутмаган Гўзал довдираб қолди.

— Ахир одам гавжум ерда савдо қилмасам, қаерга бораман?

— Это мне не касается! Бор йўқол, дедим санга! Кўзингни уриб чиқармасимдан йўқол!

Хезланиб келаётган аёлдан чўчиган Гўзал халтасини бағрига босганча ортига қайтди.

Уч-тўрт кун ўтгач у мастава қилиб, бозорга олиб чиқди. Одамлар ҳам анойи эмас. Бошқаларнинг сергўшт, зиравори тансиқ таомлари турганда, Гўзалнинг ёвғонсифат маставасига қайрилиб ҳам қарашмади.

Кейинчалик суриштириб билса, мактабда қоровуллик ўрни бўш экан. Мактаб директори уч-тўрт марта одам жўнатди унга. Лекин Гўзал рози бўлмади.

Шу-шу бўлди-ю, у дардини ичига ютди. Пул масаласида эрига таъна тошларини отмасликка ҳаракат қилди. Фақат: “Нима бўлганда ҳам болаларимни ўқитаман. Бит-

та столнинг эгаси бўлмагунларича ўз ҳолларига қўймайман!” дея аҳд қилиб қўйди.

Одатдагидек, ўша куннинг эртасига Тоҳир ишдан вақт-лироқ қайтди. Қўлида ул-бул харид қилинган сумка. Аммо авзойи бузук эди.

Гўзалнинг аҳволи ҳам униқидан ортиқ эмасди.

— Бугун қандай баҳонани ўйлаб келяпсиз? — дея қарши олди у.

— Оббо! — Тоҳирнинг тишлари ғижирлаб кетди. — Яхши гап йўқ экан-да бу уйда. Қачон қараса тергагани-тергаган.

— Тергашимга асосим бор, — деди Гўзал тап тортмай. — Қолаверса, яхши гапга қорин тўймайди.

Ошхонада: “Қорнимиз очди”, деб йиғлаб ўтирган болалар шовқинни эшитиб югуриб келишди.

— Адажон! Биз сизни соғиниб кетдик! — Болалар ўзларини Тоҳирнинг кучоғига отишди. Бир зумда кий-чув бўлиб қолди. Болаларининг қоринлари очгани, хозиргина йиғлаб ўтирганлари эсдан чиқиб, хурсанд бўлиб кетганлари Гўзалга бошқача таъсир қилди.

“Мен ундан ҳеч қачон воз кеча олмасам керак, — дея ўйлади у. — Аммо жиддийроқ гаплашиб олмасам ҳам бўлмайди. Қачонгача...”

Болалари ухлагунча Гўзал тишини тишига қўйиб, сабр қилди. Уроқ ўриб, кетмон чопиб чарчаган одамдек кўзлари юмилиб кетаётган Тоҳирни чой ичиш баҳонасида ошхонага чақирди. Бир замонлар, болалар ухлагандан кейин эр-хотиннинг чой ичиш одатлари бор эди.

— Сиз билан очиқчасига гаплашиб олмоқчиман, — дея гап бошлади аёл. — Менга тўғриси айтинг, бирорта... бошвоқсиз хотинга илакишиб қолган бўлсангиз, тан олинг.

Тоҳир ҳайрат билан хотинига тикилди.

— Тан олмасам-чи? — деди у бироздан сўнг. Унинг ўзини туттишидан тортиб афт-ангоридан ҳам ҳаммаси жонига текканини, айни дамда ўладиган хўкиз болтадан қайтмас, қабилида иш тутаётганини англаб олиш мушкул эмасди.

— Тан олсангиз, олмасангиз, бир ёқлик қилишга тўғри келади, — деди Гўзал. — Жонга тегди бундай яшаш. Хавотирланавериш, ҳар хил хаёлларга боравериш, адойти-тамом бўлдим.

— Нега ўйланасан? Балога жин ҳам урмайди дегин-да, ўтиравер бемалол.

Бу гап аёлнинг жон-жонидан ўтиб кетди.

— Шунчалик ҳам юзсиз бўладими одам?! Бўлди, бас, жонга тегди. Кетаман.

— Кўча қоронғу. Кўркмасанг, кетавер. Менинг ҳам жонимга тегди!

Гўзал югуриб эшик олдига борди. Илгакни туширди. Калитни бурашга навбат етганда бир зум тайсаллади, умидланди: Балки қайтарар... Бирок...

Гўзал эшикни очди, ташқарига қадам қўйди ҳамки, эридан садо чиқмади! Аёл йиғламсираганча кўча ҳатлади. Чиқди-ю, қаёққа юришини билмай, қотиб қолди. Вақт алламаҳал бўлиб қолган, чор-атроф зим-зиё. Чироқлари ўчган “дом”лар қоронғуда ҳайбат солиб турарди. Йўлка четдаги симёғочлардаги лампочкалар ҳам аллақачон ўчган, тик этган товуш эшитилмасди. Қоп-қора махлук устига бостириб келаётгандек аёл кўрқиб кетди. Подъездга қайтиб кирди. Юрак ҳовучлаганча деворга суянаркан, уй эшигига умидвор бўлиб тикилди: Балки йўлдан қайтаргани чиқиб қолар... Ахир ярим кечаси қаёққа боради деб ўйлаб, хавотирланар...

Мабодо ўйлагани ўнг бўлиб, эри бирдан чиқиб қолса ўзини қандай туттиши ҳақида аёл хаёлга толди: Уйга қайтиб кирмайман, дейман. Тонг отгунча шу ерда ўтириб, кўчалар ёришиши билан отамникига кетаман. Сиз билан энди ўша ерда гаплашаман, дейман. Бир оёқ тираб кўрай-чи...

Орадан ярим соат, бир соат... икки соат ўтди ҳамки, эшик очилмади. Эри уни қидириш, ундан хавотирла-

ниш тугул, эшикни очиб бирров қараб ҳам қўймади. Гўзал лабини тишлаганча унсиз йиглаб юборди. Қоп-қоронги подъезд лампочкага ёлчимасди. Ё куйиб қоларди ё кимдир ўғирлаб кетарди. Аёл ваҳимага тушиб қалтирай бошлади. Бир хаёли уйга қайтиб кирмоқни ҳам ўйлади. Аммо қўрқувдан-да кучлироқ бир туйғу бундай қилишига йўл қўймади. Ўзи не аҳволда-ю... "Илойим, қўшнилари чиқиб қолишмасин-да", деб уялиб қўярди у.

Ҳеч нарсадан беҳабар пишиллаб ухлаб ётган болаларини ўйлаган аёлнинг кўнгли баттар вайрон бўлди. "Дилшод кўрпани тепиб юборадиган одати бор эди. Усти очилиб қолмадимкин?.." дея ўйлади у. Нимадир, қандайдир жонивор кўча эшик олдидан югуриб ўтди. Гўзалнинг юраги қинидан чиқиб кетай деди. Дир-дир титраганча бурчакка тикилди. Ўтирди. Ўтирган еридан уй эшиги аниқ-таниқ кўринса-да, Гўзал энди у томонга умуман қарамай қўйди.

Унинг кўзлари қоронғида йилтираб кўринар ва катта-катта очилганча қотиб қолгандай эди. Юрагини адоқсиз бир гусса эзаётгандек юзи кўкариб кетганди. Бора-бора қоронғуликка ўрганиб қолдимми, у чўчимай қўйди. Фақат қаттиқ чарчаганини, ҳолдан тойганини ҳис қиларди, холос. Бу орада осмон ёришди. Қовоқлари оғирлашиб, кўзлари оқиға доғи қизариб кетган аёл ўрнидан туриб, кўчага чиқди...

— Болаларингни нега ташлаб келдинг, болам? — дея ёзғирди она. — Ўз бошингни олиб қочиб, келаверибсан-да? Эринг билан уришишга уришибсан, нега болаларингни ташлаб келдинг?

Гўзал эрининг ярим кечада келганини ва бошқа-бошқа гапларни айтган эди-ю, ўзининг тунда уйдан чиқиб кетгани ҳақида лом-мим демаган эди.

Воқеани тўла тушуниб етмаган она уйда қолган болаларини ўйлаб, куйиб кетаётган эди.

— Эр-хотиннинг уруши дока рўмолнинг қуриши, деганлар. Кеча уришган бўлсанг, бугун ярашасан, — Машхура опоқи ўрнидан турди. — Ўзим обориб қўйиб келаман. Туш, олдимга!

Кечадан буён болаларини ўйлаб, ич-этини еяётган бўлса-да, Гўзал оёқ тиради.

— Йўқ. Мен энди унинг олдига қайтиб бормаيمان. Бети курсин!.. Бир кун ҳам у билан яшамайман.

— Бу ерда онамнинг бағрида рўшнолик кўраман деб ўйлама. Менда аввалги ихтиёр йўқ, — Машхура опоқининг кўзлари намланди. Кўнгли юмшаб, гапиролмай қолди.

— Сиз билмайсиз... Ҳеч нарсани билмайсиз...

Гўзалнинг бўғзига тошдек нарса тикилиб, овози чиқмай қолди.

— Бу ердаги аҳволни сенам билмайсан, қизим. Акангни ҳоли ўзинга маълум: яримжон. Уч ой уйда бўлса, уч ой касалхонада. Ер ютгур кеннойинг, бир коса овқатимни миннат қилиб беради. Болаларинг ҳар замонда...

— Машхура опоқи бирдан жимиб қолди. Айтсамми, айтмасамми дегандек бир лаҳза иккиланди. Бир қарорга келди шекилли, салдан сўнг гапини давом эттирди. — Болаларинг ҳар замонда келишиб, уч-тўрт кун туришганига чидамайди, бу ер ютгур. Нима эмиш, мен Тохирбекнинг исқиртларини боқаман деб ишлаётганим йўқ, деб бақиради менга.

Гўзал бақрайиб қолди.

— Шунақа денг, — деди анчадан кейин пичирлағудек бўлиб. Ҳовуридан тушгандек бўлди. Ниманидир ўйлаб, бир қарорга келди шекилли.

— Бўпти, бораман. Лекин охирги марта!

— Майли, жоним болам. Майли.

Машхура опоқи келини уйда йўқлигидан фойдаланиб, музлатгичнинг эшигини очди. Музхонадан ёштни олиб, устидан иссиқ сув куйиб эритди-да, у ёқ-бу ёғидан тилимлаб, уч-тўрт бўлак кесиб олди. Қопдаги гуручдан,

бидондаги ёғдан оз-моз ўмарди. Ҳатто тоmat ўрнида ишлатасан деб, туйилган помидор қоқидан ҳам бир шиша олди.

— Шу ишни бекор қиялпсиз, ойи, — деди Гўзал онасини зимдан кузатаркан.

— Ўзича билиб, сеникига бир коса овқат бермайди, бу пўстак. Ҳеч нарса қилмайди. Бу уйда сенинг ҳам ҳақинг бор.

Она-бола озиқ-овқат тўла сумкани кўтарганча кечга яқин йўлга тушишди.

Кўнғироқ тугмасини устма-уст ва қаттиқ-қаттиқ босганларидан кейин эшикни Тохир очди. Унинг юзи бўздек оқарган, қоғогидан қор ёғаётган эди.

— Яхши ўтирибсизми, болам?

Машхура опоқи ичкарига кириш учун бир қадам ташлади. Бироқ... Бутун гавдаси билан эшикни тўсиб турган Тохир ўрнидан жилмади! Қайнонасига йўл бериш тугул кимир этмади.

Машхура опоқи ялт этиб қизига қаради. Изза бўлгандек юзи қизариб кетди.

Гўзал бошини қўйи солди.

Ичидан қиринди ўтса-да, Машхура опоқи ўзини босди.

— Болам, энди ёш бўлмадинглар. Гулдай фарзандларингиз бор. Урушли уй бўлмас. Қизим аёллигига бориб, аччиқ-тиззиқ гапирса, сиз оғир бўлинг. Сиззи жаҳлингиз чиққанида бу...

— Қизингиз қачон уйингизга борди? — Тохирнинг қимтилган лабларидан учган дастлабки сўз шу бўлди.

— Эрталаб... — Машхура опоқининг ажаблангани овозидан сезилиб турарди.

— Уйдан ярим кечаси чиқиб кетган. Билмадим, тонг отгунча қаерларда санқиб юрган?!

Кутилмаган "хужум"дан Машхура опоқи довдираб қолди. Наҳот кутгандек қизига қаради.

Гўзал эса...

Бутун ғазаби-ю нафрати кўзларига жо бўлгандек эрига тикилиб қолганди.

— Мен энди уни қабул қилолмайман!

Эшик зарб билан тарақлаб ёпилган асно ичкаридан "Ойижон!" деган овоз эшитилди. Гўзал чидаб тура олмади. Эшик тутқичига ёпишди.

— Оч, эшикни номерд! Болаларимни бер! Уларда ҳақинг йўқ. Оч, эшикни! Оч, деяпман! Дилшод, Дилрабо, болажонларим!..

Гўзал хўнграб йиғлаганча эшикни тепар, кўнғироқни устма-уст босар, тутқични юлиб олгудек тортқилар эди. Бунга жавобан ичкаридан ҳеч қандай сас-садо эшитилмади. Бирдан ҳамма ёқ сув куйгандек жим-жит бўлиб қолди.

— Болаларимга қўлингни теккизма, номерд! — дея қичқирди Гўзал. — Билиб турибман, сен уларни ваннага ё ошхонага қамаб қўйгансан! Дилшод, Дилшоджон, дадангдан кўрқма, эшикка яқинроқ кел. Сенга айтадиган гапим бор. Дилшод!.. Дилшоджон!..

Гўзал бутун вужуди қулоққа айланиб, ичкарига қулоқ тутди. Жимжитлик. Гўё уйда ҳеч ким йўқдек... Ҳолдан тойган аёл тиззалаб қолди: Энди нима қиламан?!

Юзи девордек оқариб, ҳуши бошидан учган Машхура опоқини қизининг нидоси сергаклантирди.

— Тур, ўрнингдан, ўрисинг ўлигидай чўзилмай, — дея жеркиди у қизини.

Боши берк кўчага кириб қолганини ҳис этган Гўзал сўлжайиб ўрнидан турди.

Она-бола озиқ-овқат билан тўлатилган сумкани эшик олдида қолдиришди-да, бир-бир босиб кўчага чиқишди.

Машхура опоқининг самимий муносабатига дарз кетган, қарашлари ҳам анчайин зардали бўлиб қолганди. Она-бола уйга кела-келишгунча чурқ этиб оғиз очишмади.

Кечга яқин Гўзал иссиғи чиқиб ётиб қолди. Ундан сал олдин уйига телефон қилиб на эри, на болалари билан

гаплаша олди. Машхура опоқи ҳам аччиқ устида анчамунча гапириб юборди. У кизига ишонмаётгандек нигоҳ ташларди. Мана шуниси Гўзалга алам қилди.

Кечга яқин ётиб қолди.

Иссиғи кўтарилиб алаҳлай бошлади у. “Мен подъездда эдим... Мен ўша ерда эдим...” дея гўлдирарди Гўзал.

Боши қотган Машхура опоқининг кўзлари намланди... Эртаси куни анча тузук бўлиб қолган Гўзалга она насиҳат қила бошлади:

— Ҳеч нарса бўлмагандек уйингга бориб, ўтириб ол. Эркак киши икки-уч кун аразлаб юради-да, кейин эси-дан чиқарворади.

— Бундай қилолмайман, ойижон...

— Фар деган номни олиб ўтираверасанми?

— Ўзимга тўғри бўлсам бўпти-да.

— Тўғрилигингни қандай исботлайсан? — Машхура опоқи бақириб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.

— Унга шунга ўхшаш баҳона керак эди. Охири ниятига етди, — деди Гўзал. — Кўп нарсага энди фаҳмим етпти.

— Нима қилмоқчисан энди?

— Судлашиб бўлсам ундан болаларимни тортиб олсам, бас. Бошқа ҳеч нарса керакмас менга...

— Ҳай, ҳай, суд!.. — Машхура опоқининг кўзлари чақчайиб кетди. — Бутунлай ажрашмоқчимисан?

— Ҳа, ойи.

— Бекорларни айтибсан! Сал нарсага ажрашаман деб...

— Сиз билмайсиз... ҳеч нарсани билмайсиз...

— Бўлди, бас қил. Ажрашиш осон бўпти-да.

Машхура опоқи ўша куни тушдан кейин ўзи “обрўли” деб ҳисоблаган қариндошларидан бирини қудасиникига юборди. Воқеадан аллақачон хабар топган куёв томон “вакил”ни хушламайроқ қарши олди-ю, гапни ҳам лўнда қилишди: “Ҳамма ихтиёр ўғлимизда!”

Куёв эса битта гапда туриб олди: “Унақа хотинни кўнглим тортмайди. Ажрашаман!”

Гўзал оқибат шундай бўлишини, онасининг югур-югурларидан наф чиқмаслигини олдиндан сезган эди. Эрининг жавобини эшитган кунининг эртасига ажралиш ҳақида судга ариза бериб келди. Тез-тез боши оғриб, тунлари ухлай олмайдиган бўлиб қолган Гўзал ҳар томонлама қийналса-да, бир нарсадан кўнгли тўқ эди: “Болаларим ўзим билан қолади. Суд она тирик бўла туриб, отага болани қолдирмайди. Эсон-омон ажрашиб олсам, кейин болаларим билан тинчгина яшайвераман”.

Бироқ муаммо аёл ўйлаганчалик осон ҳал этилмади. Тоҳир судда: “Болаларни бермайман”, деб туриб олди. Сабаби сўралганда эса... ҳеч иккиланмасдан: “Мен унга ишонмайман”, деди. Эрини бу даражага боради деб ўйламаган Гўзал бутунлай ўзини йўқотиб қўйди. Мияси тормозлангандек, хаёлига тузукроқ фикр келмасди. Судга боришдан аввал кўп нарсаларни гапираман, “эримни фош қилиб ташлайман!” деб ўйлаган эди. Боргандан кейин эса... оғзига бир оғиз калима ҳам ўнг келмади. Ҳамма-ҳаммаси ҳавога соврилгандек, мияси бўм-бўш бўлиб қолди. Бунинг устига Тоҳирнинг адвокат ёллагани ҳаммасидан ошиб тушди. Тоҳир ўша бир оғиз гапни айтди. Қолгани адвокатнинг зиммасига тушган шекилли... Қориндор, тепакал киши ярим соат давомида аввал “фариштадек ўзбек аёллари” ҳақида, кейин ахён-ахёнда бўлса-да, “фаришта”лар номига доғ тушираётган, қадам олиши бежо (ҳа, у айнан шундай деди) хотинлар тўғрисида гапирди. Вақт-бевақт болаларини ташлаб, кўчага чиқиб кетгучи аёл аввало она деган шарафли номга муносибми? Фарзандлар тарбиясини шундай аёлга ишониб бўладими, деган саволларни кўндаланг қўйгандан кейин... қонун номидан гапира бошлаганда Гўзал чидаб туролмади.

— Исбот қилиб беринг, — деди хўнграб йиғлаганча.

— Исбот? — Тепакал адвокатнинг кўзлари йилтиллади. — Шошмасангиз, исбот қилиб берамиз. Керак бўлса,

гувоҳларимиз ҳам бор!

Гўзал наҳот кутгандек нигоҳлари билан эрини қидириб топди. Тоҳир ҳам унга тикилиб ўтирган экан. Фақат... Қарашларида бир олам ғазаб ва нафрат! Наҳот, менинг пок эканлигимга ҳеч ким ишонмаса?!

Гўзал залга нигоҳ ташлади. Ана, кечагина: “Болам, бўтам”лаб юргувчи қайнотаси! Ана кечагина: “Сабрнинг таги сариқ олтин, ажабмас, Худойим “ол, кулим” десаю, Тоҳиржон чўп ушласа ҳам олтинга айланиб қолса”, дея насиҳат қилган қайнонаси! Дарвоқе, бу гапни қайнонаси қачон айтган эди-я? Ҳа, эслади, бир коса ун сўраб борганида Гўзал шу “насиҳат”ни эшитиб келган эди.

Аёл улар томонга шундай илтижо билан нигоҳ ташладики, қайнотанинг ўрнида тош, қайнонанинг ўрнида бир уюм лой бўлганида аллақачон эриб кетарди. Ваҳоланки, улар тош ҳам, лой ҳам эмасди. Балки шунинг учундир келинларининг илтижосига жавобан... ерга қараб олишди!

— Нега ўша тунда кўчага чиқиб кетдингиз? — Судьянинг овози янгради.

— Уришиб қолгандик... Онамникига кетаман деб чиққандим.

— Онасиникига эртаси куни эрталаб борган, — дея луқма ташлади Тоҳир.

— Мен подъездда эдим ахир... — Гўзалнинг лаблари титрар, кўзлари жиққа ёш эди. — Кўча қоронғу экан, тун билан подъездда ўтириб чиқдим.

— Подъезд ёруғ эканми? — Бу киноянинг “эгаси” Тоҳир эди. У аламли истехзо билан хотинига қараб турарди.

— Гувоҳингиз борми? — ўртага суқилди тепакал адвокат.

Гўзал адвокатга хўмрайиб қараб қўйди-да, судьяга юзланди:

— Мен эрим билан судлашмоқчи эмасман. Агар у яшашни истамаса... Болаларимни қайтариб берсин.

— Болаларда ҳаққинг йўқ! — дея бақирди Тоҳир.

— Сизнинг ҳаққингиз борми? Сизни-я?! Уч-тўрт кунлаб йўқолиб кетиб, яна болада ҳаққим бор деб ўйлаясизми?

— У ёғи билан ишинг бўлмасин, — дея тўнғиллади Тоҳир.

— Сиз уйга келмай қолган тунларингиз қаерда ётиб қолардингиз? Яхшиси, ҳозир, айна дақиқада, менга шуни тушунтириб беринг! — Гўзал эрига шундай вазоҳат билан тикилдиди, у беихтиёр нигоҳларини олиб қочди.

Можарога судья аралашди:

— Олти ой муҳлат! Балки келишиб қоларсизлар. Ўртада фарзандларингиз бор. Энг аввало, уларнинг тақдирини ўйлаш керак!

— Болаларим билан кўришиб туришга рухсат беринг.

— Бу талабингиз қондирилади.

Гўзал кўрққан, жуда қаттиқ кўрққан эди. Суд шартта ажратади-қўяди деб. Ҳартугул олти ой муҳлат бергани яхши бўлди. Шу вақт ичида балки ярашиб қолишар. Ярашмаган тақдирда ҳам болаларини кўриб туради-ку!

Ҳаётида кескин бурилиш юз бергани ва бунга қисман ўзи сабабчи бўлиб қолгани аёлнинг кўнглини эзса-да, болалари билан учрашишни ўйлаб юраги ҳаприқиб кетаётган эди. Ахир у болаларини жуда-жуда соғинган эди! Ўша куни у терлаб-пишиб бир талай ширин кулча пиширди. Кулчаларни совутиш учун патнисга ёйиб қўяётганда Шахло кеннойиси ишдан келиб қолди.

— Намунча кўп пиширибсиз? — деди у ранги ўчиб. — Шунча унни зое қилиб...

— Болаларим яхши кўради...

— Жиянларингизга ҳам тўрт-бешта ташлаб кетинг. Бу бечораларга кулча пишириб берадиган одам йўқ. Кун бўйи итдек ишлайман, ортмоқлаб уйга ташийман. Бу текинтомоқларнинг тўйдими йўқ.

Гўзал оғирликка олди, миқ этмади. Совуган кулча-

ларни олиб сумкага солаётганида аъзойи бадани иситма тутгандек қалтираб кетди. “Ул-а, бир оғиз сўзга шунчами?” — деб қўйди йўл-йўлакай.

Ярим соатлардан кейин йўлга отланди. Ўз уйига, шипшидон бўлса-да, қадрдонлиги энди билинаётган уйига қараб йўл олди. Атай кечни мўлжаллаб йўлга чиқди. Эри уйда бўлса бир-икки оғиз гаплашар...

Эшик зарб билан очилди.

Остонада... Остонада ўзга бир аёл турарди!

Гўзал оғиз жуфтлагунга қадар аёл чаққонлик қилди.

— Болаларингиз сизни кўришни исташмади. Отаси уларни паркка олиб кетди.

Осмон узилиб, нақ Гўзалнинг устига тушди. Кўз олди қоронгулашиб, деворга суяниб қолди у. Бегона аёл уни очиқ-ошкора бошдан-оёқ кузатаркан, юпқа лабларини жийриб қўйди.

— Сиз... кимсиз? — Гўзалнинг қуруқшаган лабларидан шу сўзлар учди.

— Тохирбекнинг хотини!

— Ахир менман-ку унинг хотини!.. — Гўзалнинг кўзлари даҳшатли равишда чақчайиб кетди.

— Хотин деган уйда ўтиради. Ҳа, деганда кўчага қочиб чиқмайди.

— Юзимга солмаган сен қолувдинг...

— Тўрт йилдан буён эр-хотинмиз. Никоҳ ўқитганмиз, иккита боламиз бор.

— Тўрт йил!..

— Ҳа, Тохирбек сизга айтишга қийналиб юрганди.

— Пайтдан фойдаланиб қопсилар-да. Тайёр уй-жой...

— Мени ўз уйим бор. Менга фақат эр керак, — деди аёл зарда билан ва тарақлатиб эшикни ёпиб қўйди.

Гўзал ҳайкал бўлиб қолди.

У нима қилишни, нима дейишни билмас, калласига тузукроқ фикр келмасди. Қалби бўм-бўш, хувиллаб қолганди. Беш дақиқа чамаси ўтгач, унинг йиғлагиси, дод солгиси келди. Ич-ичидан намадир кўтарилиб, бўғзига тикилди. Лабларини қимтиб йиғламасликка, бўғзини куйдираётган фарёдни қайтаришга уринса-да, урдасидан чиқа олмади: кўзларидан тирқираб ёш отилди!

* * *

“Бўлди, шунча ўйнатишгани етар, — деб ўйлади Гўзал кечаси ёлғиз ўзи ошхонада ўтираркан. — Мен ҳам адвокат ёлламан. Улар шоҳида юрса, мен баргида юраман! Энди йиғламайман. Йиғламаслигим керак!”

Бир неча кундан кейин у суриштира-суриштира “Энг тажрибали юрист” деб таърифланган адвокатнинг ҳузурига кирди. Ўзини “Қаҳҳоров” деб таништирган кишига бошидан ўтганларини бирма-бир айтиб берди-да, охирида савол берди:

— Эримни кўш хотинликда айблаб судга бермоқчийдим. Мабодо шундай қилсам, эрим жавобгарликка тортиладими?

Қаҳҳоров қисқ кўзларини аёлга тикиб, бир зум ўйла-ниб турди-да, сўнг деди:

— Анча мураккаб масала экан. Аввал бир нарсани аниқлаштириб олайлик. Сизга консультация керакми ё адвокат ёлламоқчимисиз?

— Адвокат ёлласам... қанақа бўларкин?

— Мен сизнинг “ишингиз” билан шуғулланишим учун харажатини кўтарсангиз бас.

— Қанча... бўлади? — Бир оз ҳадик билан сўради аёл. Адвокат айтди.

— Ҳозирча маслаҳат бера қолинг. Қолганини уйга бориб ўйлаб кўрай...

— Демак, эрингизни кўп хотинликда айблаб, жиноий жавобгарликка тортмоқчисиз, шундайми? Мазкур ҳолат бўйича эрингизнинг ҳаракатида жиноят аломатлари мавжуд эмас. Жиноят Кодексининг 126-моддасида кўп хотинли бўлиш, яъни умумий рўзғор асосида икки ёки ундан ортиқ хотин билан эр-хотин бўлиб яшашлик учун жиноий жавобгарлик кўзда тутилган бўлиб, эрингизнинг

рўзғор юритиши умумий рўзғор асосидаги эр-хотин бўлиб яшашда ифодаланмаган. Яъни, агар шахс бир ёки бир неча аёл билан эр-хотин бўлиб яшаса-ю, умумий рўзғор юритмаса кўп хотинликда жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

— Унда... менинг ҳақ-хуқуқларим-чи? Ахир мен норозиман. Мени ҳақорат қилгани эмасми бу?

— Маънавий томондан сизни ҳимоя қилишим мумкин. Лекин аввал келишимиз керак, — Адвокат бит кўзларини лўқ қилди.

— Хм, шунақами?.. — Гўзал бир зум ўйланиб турди-да, сўнг ўрнидан турди. — Менга бошқача тушунтиришганди.

Гўзал аросатда қолди. Адвокатни рози қилиш ҳамёнига оғирлик қилишини ўйлаб руҳан эзилди. Дардини эшитадиган, уни қўллайдиган одам йўқ эди. Касалманд акаси ҳозир ҳам касалхонада ётибди. Ёлғиз онасининг қўлидан нима келарди?

Тун ярмидан оққанда ҳам Гўзал бедор эди. Сўнгги кунларда у уйқусизликдан қийналарди. Ҳеч қутилмаганда, ўзи тасаввур ҳам қилмаган йўсинда бошига тушган кулфат гами аёлни эзиб ташлаганди. Айниқса, фарзанд соғинчи унинг юрагини ёқиб, кулга айлантирганди. Болаларининг гапларини, қилиқларини эслар, кулгулари кулоқлари остида жаранглар, шундай лаҳзаларда ўзини қўйгани жой тополмай қоларди у. Дастлабки кунлар йиғлаб-йиғлаб, кўнглини бўшатарди. Энди бўлса кўздан бир қатра ёш чиқмайди-ю юраги ўртангани-ўртанган. Бу азоб аёлни ой, йил сайин эмас, кун, соат сайин адоий тамом қилиб борарди. Тирик жонзот борки уйкуга кетиб, бутун борлиқ сукунат қўйнига кирганидан кейин аёл нола қиларди: “Худойим, сенинг олдингда юзим оқ, кўнглим хотиржам. Бошимга тушган кулфатга ўзинг гувоҳсан. Илоҳим, эримнинг кўнглига ўзинг пушаймон сол. У қилган ишидан шундай пушаймон бўлиб, афсуслансинки, бундан юраги (агар у бор бўлса!) пора-пора бўлиб кетсин. Илоҳим, виждон азоби йўлиқсин ва бу азобга чидай олмай ўзини ўзи...” Тиловат шу ерга келганда аёл бирдан ҳушига келгандек кўзлари катта-катта очилиб кетди. Телефон жиринглаётган эди!

“Ярим кечаси?.. Тинчликмикин?” Гўзалнинг хаёлига болалари келди. Юраги шувиллаб кетди. Шоша-пиша гўшакни кўтарди.

— Алло.

— Гўзалмисиз? — Гўшакдан паст овоз эшитилди.

— Ҳа, нимаиди? Тинчликми?

— Адвокатга борибсан деб эшитдим, — овоз, аёл овози энди сал дадилроқ чиқди. — Овора бўлма, бундан фойда чиқмайди. Икки дунё бир келганда ҳам болаларингни ололмайсан!

Шундагина Гўзал овоз эгасини таниди: Бу ўша аёл эди!

— Ифлос! — Гўзал бирдан вужудини жунбушга келтирган жазавадан қалтираб бошлади.

Аёлнинг ҳиринглаб кулгани эшитилди.

Гўзал гўшакни отиб юборди.

Тонггача бир неча соат аавомида у ?лаҳлаб, довдираб ётди: “Болам... Дилшоджон, бир келиб кетсанг-чи... Дилрабо... Дилрабо... Сен каттасан-ку, қандай тилинг борди шундай дейишга? Онангни кўргинг келмаяпоими? Болам... Болажонларим...”

Ташқарида эса минг азоб билан тўлғониб тонг бўзариб келарди. Саҳар чоғи кўзи илиниб, сал ўзига келган Гўзал эрталаб эри ишга кетар маҳални мўлжаллаб йўлга чиқди. О Тохирнинг қай вақт, қайси йўлдан ўтишини яхши биларди. Сизгиси алдамаса, яна ўн дақиқалардан кейин эри шу ердан ўтиши керак.

Гўзал йўл четидаги тарвақайлаган дарахт остида эрини кута бошлади. Роппа-роса ўн дақиқадан кейин йўлда Тохирнинг қораси кўринди. Юраги дук-дук урганча Гўзал унга пешвоз чиқди. Тохирнинг юзи оқарди, бир қизарди.

— Сиздан иккита нарсани сўрамоқчиман. Қўрқманг, жанжал қилмайман. Жавобингизни эшитаман-у, кетаман.
— Ҳўш?... — Тоҳир сир бермасликка тиришиб ўзини хотиржам тутишга ҳаракат қилди.

— Ўша кечаси уйдан чиқиб кетганим учун... мenden гумонсирияпсизми? Ё бошқа сабаблар ҳам борми? Фақат ростини айтинг, — Аёл ҳаёт-мамоти ҳал бўлаётгандек диққат билан эрига тикилди.

— Катта кўчада гаплашиладиган гапми шу? — норозилик билан тўнгиллади Тоҳир.

— Сизни кўчада тутиб олмасам, бошқа жойда тутқич бермайсиз-да!

— Уф... — Тоҳирнинг ажинлари чуқурлашган юзи ғамгин тус олди. — Юр, нарироқ борайлик. Икки йил бурун бир гап эшитдим. Сен ҳақингда. Асабим бузилса-да, ишонгим келмасди. Кейин яна икки марта эшитдим шунақа гапни. Охиргиси жуда аламли эди. Уйдан бегона эркакнинг чиқиб кетаётганини кўрганлар ҳам бор экан. Бу гапларнинг бошламасини иккаламизнинг ҳам ҳаётимизни остин-устун бўлиб кетишига сабабчи бўлган кимсадан эшитганим учун дастлаб ишонмай юрдим. Сени хафа қилиб қўйишдан чўчиб, бу ҳақда лом-мим демасдим. Бунинг устига... ўзим аллақачон сенга хиёнат қилиб бўлгандим. Ўша куни, уришмасимиздан бир кун олдин сени бегона эркак билан кўрганлиги тўғрисида икки киши гувоҳликка ўтди. Эсингда бўлса, уйга асабим бузилиб келгандим. Кейин сен ярим кечаси уйдан чиқиб кетдинг. Шу бор гап...

— Кўнгизга арпа баҳона бўлган экан-да. Энди иккинчи савол, анов хотин... (“хотинингиз” дейишга тили бормади) билан қандай топшириб қолдингиз? Балки, ичингизда устимдан кулаётгандирсиз, лекин барибир, жавоб беринг. Мен билишим керак.

— Қандай... танишганимними? — аламли кулимсиради Тоҳир.

— Йўк, сиз билан ўтган ўн йиллик ҳаётим давомида қандай хатоликка йўл қўйганимни билмоқчиман.

— Сени хатоинг?..

— Сизни йўқотганим хатоим эмасми?

Тоҳир безовталангандек ён-верига қараб қўйди.

— Маошдан ташқари пул топиш учун устачилик қилмоқчи бўлдим. Биласан, уйларни ремонт қилиш кўлимдан келади. Шерик топдим. Шеригим эса... шу Марҳабони топди. Уйини евроремонт қилиш керак эмиш. Сенга бу ҳақда айтмагандим. Бир қоп пул олиб бориб, сени бир хурсанд қилмоқчи эдим. Марҳабонинг наложасида ишларди. Бизни яхши боқарди. Уйга кетишимизда совға-салом ҳам бериб юборарди. Шеригимникига қараганда менинг сумкамни тўлатиб беради. Бошда иш ҳақимизни ремонт тугагандан кейин оламиз деб келишгандик. Лекин келишувни мен биринчи бўлиб буздим. Чунки сен... чирқиллаб турардинг. Ундан иш ҳақимни сўрашга мажбур бўлдим. У ҳеч оғринмасдан берди. Ҳатто ўзини беғамликда айблаб, узр сўради. Шундан кейин у бирор баҳона билан менга пул ташлаб кета бошлади. Албатта, ремонт масаласида. Ҳисоблаб кўрсам, пул мўлжалдан кўп бўларди. На эри, на боласи бўлса, пул унга қаҳатми, деб... қайтимини чўнтакка уриб юравердим. Ишни бошлаган кунларимиз ҳовлиси каттагина бўлса-да, хароб эди. Ордан уч ой ўтгач, хоналар тамоман ўзгариб бораётганини кўриб... хурсанд бўлиб кетди. Ўша куни зиёфат берди. Дастурхонда одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор эди. Ичимлик тиззадан... Камбағални бир тўйгани бой бўлгани дегандай шеригим иккаламиз бўкиб қолгунча ебмиз-ичибмиз... Ўзимизча ишинг бу ёғини секинлаштирамиз, тайёр уй-жой, текин овқат, еб ётмаймизми, деб қўямиз.

Эртасига чошгоҳда турсам... у билан бир тўшақда...

— Бўлди, бас қилинг, — деб юборди Гўзал. Негадир у яна титрай бошлаганди. — Ўша хотин болаларимни хор қилмаслигига ишонасизми?

— Сен иккита саволга жавоб сўрагандинг... — деди

Тоҳир ва шарт бурилиб йўлига равона бўлди.

“Уни фақат йўқчилик йўлдан оздириши мумкин, деганимда янглишмаган эканман, — деб ўйлади Гўзал эрининг ордан унсиз қараб қоларкан. — Уни ҳеч ким менчалик билмайди, билолмайди. Яна бир оз юргандан кейин у тишлари орасидан “чирт” этказиб тупуради-да, чап кўли билан сочини тепага тараб қўяди”.

Аёл эринмасдан эрини кузатиб турди. Дарҳақиқат, Тоҳир беш-олти қадам юргандан кейин “чирт” этиб тупурди-да, чап кўли билан сочини тепага тараб қўйди.

Аёл маъюс кулимсиради.

Ҳақиқий азоб уйга келгандан кейин бошланди. “У шу қадар ифлос ва жирканчки, юзига тарсаки тортиб юбормаганимга ҳайронман. Ишонмаган эмиш... У қўрқоқ, латта! Мендан кечдими, тухмат қилгани учун ундан ҳам воз кечиши керак эди. Унинг пуллари кўзи қиймади. Ҳа, ҳа, худди шундай, унинг пуллари кўзи қиймади! Мен ҳам бойвачча бўлганимда... муносабатимиз бошқача бўлармиди?..” Сўнгги ўй аёлнинг таранг тортилган асаб торларини узиб юборди...

Кечга яқин телефон жириглади.

Онаси ўрnidан тургунча Гўзал чаққонлик қилди. Гўшакни олиб, кулоғига тутаркан яна ўша мудҳиш титроқ вужудини қамрай бошлади.

— А-алло.

— Эримни тинч қўй, қанжиқ, шаллақи! Болаларим тинч яшасин десанг, эримни ўз ҳолига қўй!

— Илтмос, болаларимга озор берманг. Улар жуда қўрқоқ...

— Унда ҳаққинг йўқ энди!

— Дилшоднинг ангинаси бор. Совуқ нарса еб қўямасин. Илтмос. Иситмаси кўгарилиб кетса судурга тутиб қолади.

— Эримнинг кўнгли учун тутқаноқ болаларингни боқишга рози бўлдим. Жигимга тегсанг, иккаласиниям йўқ қилвораман!

— О, йўқ, йў-ўқ... — Гўшак кўлидан тушиб кетган Гўзал деворга суяниб қолди-ю, онаси ёрдамга етиб келгунча “шилқ” этиб ёнига кулади.

— Гўзал, сенга нима бўлди? Гўзал... Ҳой, ким бор? Ёрдам беринглар! — Машхура опоқи жон ҳолатда бақириб эшик томон югурди.

Сулайиб ётган Гўзал ғайритабиий жазавадан қалтирар, тишлари такиллар, оғзидан кўпик сачрар, кўзлари даҳшатли равишда олайиб кетганди.

Ярим соатдан сўнг келган “Тез ёрдам” уни касалхонага олиб кетди. Тинчлантирувчи уколдан кейин у уйкуга кетди. Аммо ора-чора у уйғониб кетгандай бўлар, ўзини қаерда, қай аҳволда ётганини эсламоқчи бўлар, ҳатто шалвираб ётган қўлини узатиб тиззалари устида ярим кўтарилиб қолган кўйлагини тўғриламоқчи бўлар, аммо ўрnidан туриш эсига келмас, ёстиққа юзини буркарди-ю, пиш-пиш уйкуга кетарди.

Тонгга яқин у бугунлай хушига келгандек бўлди. Аммо ўрnidан туриш тугул ён-верига ҳам қараб қўймади. Шифтга тикилганча қимир этмай ётди. Аёл ўзини жуда кучсиз ва мадорсиз сезарди. Аллақандай узук-юлуқ фикрлар калласида ғужғон ўйнар, аммо қанчалик зўр бермасин, у лахтак фикрларнинг ҳеч бирини тутиб қололмасди...

— Шизофрения!

Аёлни кўриқдан ўтказган дўхтирнинг қўйган ташхиси шу ном билан аталарди.

— Шизик, — дея пичирлади дўхтирлардан ёшроғи.

Гўзалнинг қорачиқлари қотиб қолган, маъносиз кўзлари бирдан йилтираб кетди, юзидан қон қочди, лаблари титраб, пир-пир уча бошлади. Шундагина у ўзини қаерда ётганини англади. Англади-ю, шу заҳоти ирғиб ўрnidан турди.

— Мен жинни эмасман! — деб бақириб юборди у.

— Ҳеч ким сизни жинни деяётгани йўқ, — дея уни

тинчлантиришга уринди кекса дўхтир. — Асабларингиз озгина чарчаган холос.

— Нега анави “шизик” деди, — Гўзал ҳалиги дўхтир-га ўшшайиб қаради.

— Мен шунчаки хиргойи қилгандим, — деди ёш дўхтир ва шошилганча палатадан чиқиб кетди.

— Эътибор берманг, уни ўзи шизик, — дея лўкма ташлади ён томондаги каравотда ётган аёл.

Гўзал ялт этиб ўша томонга қаради. Ёши қирқ бешларга борган, бошини рўмол билан танғиб олган аёл Гўзалга хайрихоҳлик билан боқарди. Ундан наридаги каравотда эса сочлари силлиқ таралган аёл аллақандай семиз китоб устига мук тушиб ўтирарди.

— Комила, янги меҳмон билан танишмайсиларми, — деди кекса дўхтир эшик томон йўналаркан. — Меҳмонни қандай кутиб олиш керак?

— Мен бандман, — деди сочлари силлиқ аёл ўта жиддийлик билан. Ва яна китоб ўқишга тутинди.

— Меҳмон зерикиб қолмасин, Каромат, — дўхтир энди боши танғилган аёлга мурожаат қилди. — Тўполон қилмасдан “бурчак-бурчак” ўйинини ўйнанглар.

Кекса дўхтир яна алланималарни жаврай-жаврай ҳамширалар қуршовида... лўкиллаб юрганча палатадан чиқиб кетди.

— Псих, — Каромат кўрсаткич бармоғини чеккасида айлангирди. — Псих балнисада ишлайвериб ўзиям псих бўлиб қолган.

— Бу ер псих балнисами? — хавотир билан сўради Гўзал.

— Ҳа, йўқ, — бу ер асаб касалхонаси, — деди Каромат ўрнидан туриб ўтираркан. — Мана бу ёқда эркаклар касалхонаси бор. Ўша ер психбалниса. Бу дўхтир ўша ерда ҳам ишлайди.

— Ҳм...

Каромат яна нималарнидир гапирмоқчи эди, лекин Гўзал негадир тескари қараб ётиб олди. Шериклари унга ёқмаган эди. “Нега мен бу ерда ётибман?” Аёл узок ўйланди. Хаёлида узук-юлуқ фикрлар чарх ура бошлади. “Ойим... Эрим... болаларим... Айтганча, болаларим қани? Кеннойим...” Бирдан Гўзалнинг қулоқлари чинқириб юборди. У шоша-пиша кафтлари билан қулоқларини бекитди. Қулоқларидаги чинқирик борган сайин кучайиб, аллақандай таҳдидли овозга айланди: “Эримни тинч қўй! Болаларим хор бўлмасин десанг, эримни ўз холига қўй!”

Ғайритабиий жазавадан аёл вужуди ларзага тушди. У титраб-қалтираганча ифодалаб бўлмайдиган даҳшат ичида гужанак бўлиб ётиб қолди. Алаҳсирай бошлади: “Дилшод... Дилрабо... болажоним...”

...Тинчлантирувчи уколдан кейин аёл яна уйкуга кетди. Бир неча соат давомида у қотиб ухлади. Ўтган галгидек уйқусида ҳам безовталаниб, алаҳсирамади.

Ўйғонгандан кейин маъносиз нигоҳларини шифтга қадаганча анча вақт бемадор ётди.

Каромат тепасига келиб сўради.

— Яна тутиб қолдимми?

— Йўқ. Алаҳсирадим шекилли. Иситмам чиқса алаҳлайдиган одатим бор, — деди Гўзал шифтдан кўз узмаган ҳолда.

— Сен алаҳсирамадинг, жазаванг тутиб қолди. Анави-ям шунақа, — Каромат ҳамон китоб ўқиб ўтирган Комилага ишора қилди. — Китобини ўқийверади, ўқийверади-да кейин... тутқаноғи тутиб қолади.

— Мен алаҳсирадим шекилли, — дея пичирлади Гўзал. У ҳамон карахтдек, қимир этмай ётарди.

— Уям ўзига келгандан кейин шунақа дейди. Қипқизил жинни у! Китоб ўқийвериби, қандайдир князь Мишкин деган тентакни яхши кўриб қолган. Эрига ҳам худди шундай деган. Кейин эри...

— Князь Мишкин жинни эмас! — Бирдан қичқириб юборди Комила. — У ошиқ, менинг ошиғим! У қандай

ажойиб одам. “Игумен Панфутий рақам қилдим”. Қандай ажо...

— Э, бўлди, яна бошламоқчимисан? Бўлди, бас қил. Сени эшитаман деб ҳеч ким ўлиб тургани йўқ, жинни!

— Кимни жинни деялсан?

Комиланинг кўзлари чақчайиб кетди. Юзидан қони қочди. Кўз очиб юмгунча у... гуп этиб каравотига қулади. Оғзидан кўпик сачраб, оёқ-қўлларини типирчилата бошлади...

Каромат эшик олдига бориб бақириб юборди.

Ҳамширалар югуриб қолишди.

Анчадан кейин уйқудан тиниқиб уйғонган Комила ўрнидан тура солиб семиз, қора китобини қидира бошлади. Ҳамширалардан бири ёстиғининг тагига тикиб қўйган китобини топгунча у яна бир марта “тутқаноқ” бўлиб қолай деди.

— Китоб ўқийдиган хотин кимга ҳам керак... — деди у лаблари энгил титраб. Кўзлари филтиллади.

Бу — бир лахзалик ўзликка қайтиш эди.

Ярим соат ўтар-ўтмас у яна Каромат билан айтиша бошлади.

— Ҳаммани жинни дейсану, аслида ўзинг жиннисан, — дерди Комила қичқиргудек бўлиб. Негадир у баланд овозда гапирарди. — Миям йўқ, иккита мандариним бор деганинг эсингдами?

Каромат бир неча сония бақа бўлиб қолди.

— Тўғри, шунақа деганман, — деди у бироздан кейин ҳансираб. — Яшириб нима қиламан, келиним бошимни ёриб, миямни олиб ташлаган-да, ўрнига иккита мандарин солиб қўйган. Мани миям йўқ, иккита мандариним бор.

— Ана, ана, қўлга тушдингми, — Комила чапак чалиб юборди. — Миянг бўлмагандан кейин китоб ҳам ўқий олмайсан-да, жинни!

— Э, жинни билан айтишиб ким барака топибди, — Каромат одеял билан бошини буркаб олди.

Шерикларини кузата-кузата зериккан Гўзал аста ўрнидан туриб, ташқарига йўналди. “Мен алаҳсирадим, шекилли, — дея ўйлади у йўл-йўлакай. — Ҳа, ҳа, алаҳсирадим. Улар бўлса жиннига чиқариб, бира тўла жиннихонага жўнатиб юборишибди. Ноинсофлар. Бу, кеннойимнинг иши бўлса керак, ҳойнаҳой!”

Ховлига чиққан аёл беихтиёр кўзларини юмиб олди. Нақ тепасида “туриб олиб” чарақлаётган куёш нурлари унинг кўзларини қамаштириб юборди. Куёшнинг тигдек ўткир ва иссиқ нурлари юзини куйдираётган, қорачиқларига игнадек санчилаётган бўлса-да, аёл кўзларини йириб-йириб очганча... Куёшга тик қаради. “Кеча ҳам у шу ерда эди. Нима бало, мени кутиб турибдимми?” Гўзал мийиғида кулимсираб қўйди.

Дарахтлар остига қўйилган ўриндиқлардан бирига келиб ўтирди. У атрофга зийрак нигоҳ ташларкан (ҳар қалай ўзи шундай деб ўйларди), ён-веридан ўтаётган рўдапо беморларга раҳми келаётгандек тутди ўзини ва бу ердаги кишилар билан ўзи ўртасида катта фарқ бор, деб ўйларди. “Ахир улар ростакамига жинни, — дерди у ичида ўзига ўзи. — Гапларини қаранг, анави жинни дворник билан супурги талашяпти. Бёкор турсам, жинни бўлиб қоламан деб бақиряпти. Жинни, ҳақиқий жинни. Мен ҳеч қачон бундай демаган бўлардим, — Кейин... бирдан маҳзун тортиб қоларкан, яна ўйлашда давом этди: — Ҳа, бу шунчалик зерикарлики, жинни бўлиб қолиш ҳеч гапмас”.

Кунлар ўта бошлади.

Гўзал ҳар куни ховлига чиқар, оёқлари чарчаб, ҳолдан тойгунча айланиб юрар ва ҳар гал бир хил вақтда осмонга қараркан, беихтиёр юзига табассум ёйиларди. “Куёш ҳар доим менинг тепамда туради-я. У меники, ахир мен томонда турибди-ку!”

Кейин яна айланишда давом этарди.

АЁЛ ҚИЁФАСИДАГИ

Мулла Ашур қишлоқнинг нафаси ўткир дуохони эди. Муриду мухлислари кўп эди. Дами ўткирлигидан одамлар орасида ҳар хил шов-шувли миш-мишлар юрарди. Эмишки, аллақайси бойваччанинг бир кечада, ўз-ўзидан оғзи қийшайиб қолганида уч марта “дам солиб” отдай қилиб юборган экан. Тўқай қишлоқлик Саттор чолни қора қурт қақиб олганида, бир ўлимдан олиб қолган одам мана шу Мулла Ашур эди. Ҳосил миробнинг кўрқаниданми ё бошқа сабабданми, бирдан гапиролмай, гунг бўлиб қолган беш яшар неварасини тилга киритиб юборган ҳам мана шу Мулла Ашур...

Бундай гап-сўзларнинг боши-кети йўқ эди. Уларнинг қай бири рост, қай бири лоф, ажратиш қийин. Лекин номлари тилга олинган ўша бойвачча ҳам, Тўқай қишлоқлик Саттор чол ҳам, Ҳосил мироб ҳам муллани кўрди дегунча, кўлларини кўксига қўйиб, иззат-икром кўрса тишлари рост гап. Ўткир нафасидан шифо топиб, соғайиб кетган баъзи бировлар азбаройи ихлос зўрлигидан Мулла Ашурнинг хизматиға ҳам кирган эдилар. Муллани излаб, ундан нажот кутиб ён-атрофдаги қишлоқлардан ва ҳатто шаҳардан ҳам одамлар келиб туришарди.

Мири кам дунё, деганларидек кўпнинг мушкулени осон қилган мулла... ўз дардиға даво тополмай изтиробда яшарди. У - бефарзанд эди.

Аёли Хонимбуви бечорагина, мушфиққина аёл. Турмуш қурганларига саккиз йилдан ошяптики, эрининг кўзига тик қарамайди. Уятчан, тортинчоқ, гапга ҳам нўноқроқ. Мулла Ашур Хонимбувидан аввал ҳам уйланган, хотин кўрган эди. Қўшни қишлоқлик Усмон ҳожининг кенжа қизи Бувражаб билан ўн беш йил яшагач, фарзанд бўлмаганлиги ваҳидан яхшилиқча ажрашишган эди. Усмон ҳожининг кенжаси мулла билан орани очди қилгач, бошқа бировга тегиб, бола-чақали бўлиб кетди. Мулла Ашурнинг эса ҳамон дарди ичида, икки қўли бир тепа бўлиб ўтиб кетяпти.

Мулла шу ҳақда ўйлади дегунча юраги сиқиладиган бўлиб қолди. Ўзини қўярга жой тополмайди. Ётган бўлса, ҳовлиқиб ўрнидан туриб кетади. Ўтирган бўлса, отилиб ҳовлиға чиқади. Ҳадемай, кўз очиб юмгунча умри поёниға етса бу ҳовлида ва умуман ёруғ дунёда ўзидан номнишон қолмаслигини, ота-боболари давру даврон суриб ўтган, тепалик устидаги бу кўҳна кўрғон чолдеворга айланишини ўйлаб, юраги эзилади. Бу аёлнинг ҳам баҳридан ўтиб, бошқасига уйланишға яна юраги бетламайди. Буниси ҳам бошқа бировга тегиб, болали бўлиб кетса борми, муллаға ҳаёт татийдими?! Айб ўзида экан, хотинларини ёмонотлиқ қилиб юрган экан, демайдими одамлар?!

Икки ўт орасида ўртаниб юрган кунларнинг бирида мулланинг ҳузурига ёшгина жувон бош эгиб кириб келди.

- Тумор қилиб берсангиз, дегандим... Тирноққа зорман...

Тўрт қават қуроқ кўрпача устида ўтирган Мулла сесканиб тушганини ўзи ҳам сезмай қолди. Беихтиёр аёлга зимдан кўз қирини ташлаганини кейин сезди. Одатда у шифо тилаб келувчиларни ҳам, илтимосчиларни ҳам, айниқса аёл киши бўлса, чордона қурганча, китобидан кўз узмаган ҳолда арз-додларини эшитар, шунга қабилда жавоб-муомала қилар эди. Аммо бу гал... Аёлнинг юзи лоладек қизариб кетган, кўзларини ердан узмасди. Овози дардчил, лекин шу қадар ёқимли эдики!.. У қимтиниб, ерга қараб ўтирган аёлга назар ташлашдан яна ўзини тия олмади. Лекин тезда ҳушини жам-

лади, шайтонга хай бериб, ўзини ўнглади. Гуноҳ, тавқи лаънат бўйниға осилишидан чўчиган мулла кўзларини юмган кўйи, ичида аллақандай дуони ўқиди. Сўнг тасбеҳ ўгирганча, китобдан кўз узмаган ҳолда, ўта жиддийлик билан сўради:

- Аввалги турмушингиз... бузилганми?

- Ҳа. Беш йил бўлди.

Аёлнинг овози яна мулланинг юрагини “қитиқлади”. Мулла Ашур ўзини босишға, фикрини чалғитмасликка уринди. Алҳол, бунинг уддасидан ҳам чиқди.

Йигирма дақиқадан сўнг аёл юзи гул-гул яшнаб, кичкинагина, учбурчак туморни сиқимлаганча... хонадан чиқиб кетди. Очиғи, мулла аёлнинг қачон, қандай чиқиб кетганини сезмай ҳам қолди. Унинг ҳуши ўзида эмасди. Кечгача галати кайфиятда юрди. “...Лоладек қизариб кетган” аёл ҳали у ердан, ҳали бу ердан қараб тургандек бўлаверди. Аёлнинг сохт-сумбати, юз тузилиши ҳақида унинг ҳеч қандай тасавури йўқ эди. Ахир унга дурустроқ тикилиб қарамади-да! Фақат “лоладек қизариб” тургани ёдида...

Мулла Ашур ҳарчанд ўзини чалғитишға, фикрини жамлашға уринмасин, уддасидан чиқолмасди. Икки марта уйланган бўлишиға қарамай, мулла бундай ҳолға биринчи дафъа тушиши эди. Ўз кўнглида, қандайдир бесаранжом бўлиб қолгандай эди. Ва бу бесаранжомликнинг оқибати яхшилиққа олиб келмаслигини гайри-шуурий равишда ҳис этган мулла кечга бориб хонасига кирдида, эшикни ичкаридан қулфлади.

Тўрдаги, қиблага қараган бурчакка ёзилган жойнамоз устида ўтириб, кўзларини юмганча тиловат қила бошлади.

Уч кун ўтгач, озиб, ранг-кути ўчган, лекин гуноҳлардан фориг бўлган мулла ҳовлиға чиқди. Уни кўриб, хурсанд бўлиб кетган Хонимбуви ошхона томонға югурди. Бироқ Мулла Ашурнинг иштаҳаси йўқ эди. Шу топда негадир бўшашиб, ланж бўлиб бораётганди.

- Жой сол, бир пас чўзилмасам бўлмайди-ёв, - деди у дастурхон кўтариб келаётган хотини томонға қарамай.

- Кунботарда ётмасдингиз-ку, - деди Хонимбуви ботинмайгина. Унинг овози ингичка ва чийилдоқ эди.

Мулла Ашур беихтиёр чуқур хўрсинди. Нигоҳи узоқ-узоқларға қадалди.

- Бировга... Бир жойға ўтиб келаман, - деди мулла салдан кейин. Сўнг аста-секин юрганча ҳовлидан чиқди.

Хонимбуви нон, қанд-курс ўралган гулдор дастурхонни бағриға босганча, эрининг ортидан тикилиб қолди.

Мулла Ашур дарвоза олдида бир зум тўхтаб, нафас ростлади. Уч кунлик тиловат - тавба-тазарру уни ҳолдан тойдирганди. Оёқлари қалтираб, мадорсизланди. Дарвозаға беҳол суянди. “Худойим, хиёнатимни ўзинг кечир, - деди ичида мулла. - Шайтон кутқусинға учдим. Бир лаҳзаға бўлса-да, Сени унутганим учун ўзинг кечир, Парвардигор!”

Мулла кўзларини юмган кўйи чуқур-чуқур нафас олди. Беш дақиқадан кейин вужудиға куч энгандек бўлиб, секин ўрнидан жилди. Уйнинг орқа томонига ўтди.

Мулла Ашурнинг уйи қишлоқ четидаги кичкина тепалик устида қад ростлаган эди. Бу уйни бундан юз эллик йил муқаддам Мулла Ашурнинг катта бобоси Бузрук мулла қурдирган экан. Қишлоқнинг нариги четида қараган кишиға даълаб шу уйнинг пештоқию томи ярқ этиб кўринади. Бошқаларниқига қараганда пойдевори-ю девори баланд-баланд қилиб қурилган, айвон пештоқидан

тортиб кўча эшиккача нақшинкор қилиб безак берилган бу уй четдан қараган кишига кичикроқ кўрғончани эслатарди. Бир ярим асрдан буён муллалар сулоласининг кўрки ҳисобланиб, ҳар бир авлод даврида гуллаб-яшнаган бу табаррук кўрғон бугунги кунга келиб инқирозга юз тутмоқда. Мулла Ашурдан кейин бу уйнинг чироғини ёқиб ўтирадиган ҳеч кимса йўқ. Вақти-соати етиб мулла ҳам, хотини ҳам оламдан ўтгач бу ер бойқушлар маконига айланади. Ё бирорта даҳрий идорага макон бўлади. У ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам отамерос кўрғоннинг тақдири “бойқуш”лар қўлида қолиши тайин. Ё тириклигидаёқ бирорта мўмин-мусулмон қариндошига хатлаб берсамкин? Шунда кўнгли хотиржам тортармиди? Ё... бирорта бенавонинг боласини асраб олиш... Йўғ-е, - Уйнинг орқа тарафида ўзини кунгувоққа солиб ўтирган мулла беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Бундан икки йилча илгари, хотини ботинолмаган бўлса-да, тенгқурларидан бири секин қўйнига қўл солиб кўрган. Мулла Ашур унинг нима демоқчи эканлигини билиб олгач, ўша оғайнисини жеркиб берганди. Бировнинг пуштикамаридан бўлган бола ҳар куни, ҳар сония ўзининг кимлигини, кимнинг боласи эканлигини эслатиб, Мулла Ашурга ҳозиргидан ҳам кўра қаттикроқ ва аламлироқ азоб беради-ку! Бундан кўра беш-бегонага хатлаб бергани маъқул эмасми? Лекин...

- Мулла Ашурнинг қалбини алам-қизғонши аралаш изтироқ қамраб олди. Ўзини ўзи енголмай эзилган мулла хомуш, афтодаҳол бир қиёфада пастга - қалин дарахтлар билан ўралган қишлоққа ғамгин нигоҳ ташлади. Хатлаб берган қариндоши текинтомоқ, дангаса, уқувсиз чиқиб қолса буёғи неча пулдан тушади?! Авлодлари қўлида кўз қорачиғидек асраб келинаётган гўшанинг парокандаликка юз тутишига Мулла Ашур сабабчи бўлмайдими?!

Кеч кириб, қишлоқ уйларидаги чироклар бир-бир ёна бошлаганда ҳам Мулла Ашур хаёл дарёсига ғарқ бўлиб ўтирарди. Бу орада хотини икки марта келиб, хабар олди. Сўнгги келишида у:

- Овқат совиб қолди, - дея қисталанг қилса-да, мулланинг жойидан жилгиси келмади.

- Сен ичавер, мен кейин, сал туриб бораман, - деб хотинини жўнатиб юборди.

Хонимбуви ҳайрон бўлганча, ўгирилиб ортига қарай-қарай, ҳовлига кириб кетди. Хотини кўздан йўқолгач, мулла инқиллаб ўрнидан турди. Одатдагидек, уй-кўрғон атрофини бир қур айланиб чиқди. Ҳар куни бўлмаса-да, уч-тўрт кун оралатиб, ён-веридан инсон қадами тийилгач, уй атрофини гир айланиб чиқадиган одати бор эди унинг. Мулла бу ишни одамларга билдирмай бажаряпман, деб ўйларди. Лекин ер тагида илон қимирласа билиб қўзидиган ҳамқишлоқлари унинг бу одатини аллақачон сезиб улгуришганди. Баъзи бировлар: “Мулланинг уйида ота-бобосидан қолган хазинаси бор. Битта-ярим-танинг назари тушиб қолмаслиги учун уйининг қай бир бурчига кўмиб қўйган. Тинч ўтиролмай, уй атрофини айланиб юриши ҳам шундан. Хазинасини қўриқлайди”, - дея гап болалатиб юборишганди. Аслида ҳақиқатда шундаймиди ёхуд аввалига шунчаки миш-миш сифатида пайдо бўлиб, сўнг “пуфлаб пиширилган” лофмиди, ҳеч ким анигини билмайди. Бироқ мулланинг уй атрофини айланиб юриш одати рост эди...

Эртаси куни кечга яқин Мулла Ашур нақшинкор дарвоза ёнида “узала ётган” узун ва йўғон ҳодага кетини қўйганча, қишлоққа термулиб ўтирганида туйқусдан пастда, шундоққина йўл четидан таманно билан ўтиб кетаётган аёлга кўзи тушиб қолди. Аёл мулланинг нигоҳини ҳис этди шекилли, ялт этиб қараб қўйди. Мулла Ашур қаттиқ сесканди. Аёл унга танишдек туюлди. Ё кимгадир ўхшатдимми? Ие, ҳа, эсига тушди, бу ахир... Тунов куни “тумор қилиб беринг”, деб келган аёл-ку! Мулланинг аъзойи бадани жимирлаб кетди. Ҳаяжонда кўзларини олиб қочди. Аёл нарироқ бориб, ортига ўгирилди. Хиёл жилмайгандек бўлди-ю, яна йўлида давом этди. Мулла Ашурнинг юраги ҳаприқиб кетди. У зўр бериб уринмасин, аёлни кўздан йўқотмаслик учун унинг ортидан қараб қолмаслигини иложини қилолмади. Жадал юриб кета-

ётган аёл дуч келган биринчи ҳовлининг чорбоғига ўзини урди-ю, кўздан йўқолди. Шундан кейингина Мулла Ашур ўзига келгандек бирдан хушёр тортиди. Шоша-пиша ён-верига қараб қўйди. Яхшиям ёнида ҳеч ким йўқ. Бўлмаса, нақ шарманда бўларди-я. Уят ҳиссидан ҳам кучлироқ, аёвсиз, таъбир жоиз бўлса, даҳшатлироқ - гуноҳкорлик туйғуси юрагини эзиб, азоб бера бошлади. Уч кунлик тоат-ибодат зое бўлди, ҳавога учди. Бир нигоҳ, бир жилмайиши туфайли у бир йўқотиб-топган хотиржам ҳаётидан, ўла-йита эришган хузур-ҳаловатидан яна мосуво бўлди. “Ким бўлдикин у?” деган савол яшин тезлигида хаёлидан ўтди унинг. Хаёлан аёл кириб, кўздан ғойиб бўлган ҳовли эгасини хотирасида тикламоқчи бўлди. Ва бирдан ҳаяжон билан хитоб қилди: Ахир ўша ҳовлида Оқбердининг тўнғичи Неъмат муаллим яшайди-ку! Яқинда кўчиб келишган. Оқбердининг ўзи кенжатоғи билан қишлоқнинг нариги четида яшайди. Демак... бу аёл Оқбердининг келини экан-да!.. Унда... Нега унда?.. Ўша кунги аёл “тирноққа зорман”, деганди-ку!”

Мияси “ғовлай” бошлаган мулла тутақиб кетди. Ҳатто ўзидан-ўзи нафратлана бошлади. Ёв қувгандек шошиб ўрнидан туриб, ичкарига кирди. Эшикни зичлаб ёпиб, тамбалади. “Энди уйдан бир қадам ташқарига чиқмайман!” - деди ўзига ўзи. Ва бирдан вужудини қамраган ҳорғинликдан шалпайиб “хосхонаси”га кирди. Бу ерда у мухлису муридларини, шифо тилаб келувчиларни қабул қиларди. Муножоту тиловат, Оллоҳга сажда қилиш онларини ҳам у шу хонада ўтказарди. Тўрт қават қуроқ кўрпача устига чўкиб, пар ёстиққа ёнбошлади. Кўзларини юмди. Лаблари қимтилди. Шу қўйи у узоқ ўтирди. Куч билан ич-ичидан кўтарилиб келаётган ғалаённи босди. Поттирлаб ураётган юраги ўз маромига тушгунча сабр-тоқат билан кутди. Сўнг чордона куриб ўтирганча олдида ёзиглик турган жойнамоз устидаги эскириб, титилиб кетган китобни авайлаб қўлига олди. Китоб араб имлосида ёзилган бўлиб, унга раҳматли отасидан, отасига эса ўз отасидан, яъни Бузрук мулладан мерос қолган. Китоб шу қадар кўҳна эдики, балки Бузрук муллага ҳам қайсидир бир авлодидан мерос қолгандир.

Мулла Ашур китобни аввал кўзига сурди. Сўнг лаби-га босиб таовф қиларкан қўллари титраётганини ҳис қилди. Аввалдан у кўҳна китобни тез-тез қўлига олиб, ўқиб турарди. Жуда сиқилиб, толиқиб кетганида, ўзини ёлғиз ва... ва аждоглари руҳи олдида айбдор ҳис этганида ушбу китобни қўлига олар, бир-икки саҳифалик мутлоаадан кейиноқ жунбушга келган вужуди осойиш топиб, хотиржам тортиб қоларди. Айни дақиқада мулла наҳот истаб, очкўзлик билан китобга ёпишган эди. Биринчи саҳифани очиб, жимжимадор жумлаларга кўз югуртира бошлади. Бир, икки, ҳатто учинчи саҳифани ўқиб чиқди ҳамки, қулоғига ҳеч нарса кирмади. Мияси бўшаб қолган қутидек ҳеч нимани қабул қилмасди! Мулла Ашур кўрқиб кетди. Ҳатто ваҳимага тушди.

- Ё, тангрим, - деб юборди у беихтиёр. - Бу не синоат?! Вужудимга уя қуриб олган иблисининг ишими бу? Мен уни ҳайдайман, йўқотаман!

У пичирлаб, аллақандай дуони ўқий бошлади. Бир неча сониядан сўнг китобни қўлига олди. Бир-икки жумла ўқиди, холос. Кўз олди жимирлашиб, ҳарфлар бир-бирига қўшилиб, чаплашиб кетди. Юраги кўкрак қафасига сиғмай ураётган мулла ҳовлиқиб ўрнидан турди. Ҳовлига қараган деразани очар-очмас, ташқарига қараб бақриб юборганини сезмай қолди.

- Қай гўрдасан, Қўшанбойнинг қизи?!

Ишқом остидаги сўрида олмақоқи қилаётган Хонимбуви ирғиб ўрнидан турди. Липпасига қистириб олган этагини тушириб, шоша-пиша уст-бошини қоқди. Илдамлик билан дераза ёнига келаркан, эрининг заҳил ба-шарасига кўзи тушиб, юраги орқага тортиб кетди.

- Тинчликми?!

- Покланиб, кейин менинг ёнимга кир! - деб буюрди мулла.

Хонимбуви ҳайрон бўлганча ортига қайтди.

Мулла Ашур жойига чўкиб, бошини ҳам қилганча хо-

тинини кута бошлади. Лекин ҳадеганда ундан дарак бўла-вермади. Сабр косаси тўлиб бораётган мулла энди ўрнидан туришга чоғланаётганда намхуш юзини силаганча Хонимбуви кириб келди. Унинг нигоҳларида аллақандай ҳадик мужассам эди.

- Утир! - деб буюрди мулла ва имо билан оёқ учидан жой кўрсатди хотинига.

Хонимбуви кимтиниби, омонатгина чўк тушди.

Мулла Ашур кўҳна китобни кўлига олди-да, биринчи саҳифасини очган ҳолда хотинига узатди.

- Шу еридан бошлаб ўқи!

Хонимбуви бир китобга, бир эрига қараркан, хижолатли овозда деди:

- Мен ўқишни билмайман.

- Нега билмайсан?! - Мулланинг кўзлари чақчайиб кетди. - Ўргатган эдим-ку, уйланган йилим!

- Эсимдан чиқиб кетган... кетибди, - деди дув қизарган Хонимбуви саросималаниб.

- Бекорларни айтибсан, эсингдан чиқмаган. Ишингни қизғониб атай ёлғон гапиряпсан.

- Ўлай агар...

- Ўқийсан! - Мулла Ашур мажбурлаб хотинининг кўлига китобни тутқазди. - Ўқийсан!

Мулла Ашур жазавага тушган, ҳушидан айрилаётган эди. Нима қилаётганини, нима деяётганини ўзи ҳам идрок қилолмасди.

Хонимбуви китобни тутганча хўнграб юборди.

- Касофат! Бор, йўқол, кўзимга кўринма! - Мулла Ашур маҳсили оёғини узатиб, товони билан хотинининг тиззасига тепди.

Хонимбуви кутилмаган зарбадан қалқиб кетди. Китоб кўлидан учиб тушди.

- Сендан яхшилиқ чиқмаслигини билардим, - деди мулла кўзлари хонасидан чиққудек бўлиб, китобга узаларкан.

Хонимбуви пиқиллаганча оқсоқланиб, хонадан чиқиб кетди. Мулла Ашур ғазаб ва нафрат билан унинг ортидан қараб қолди. У китобни хотинига ўқитиб, тинчланмоқчи, шу йўл билан ғалаён кўтараётган юрагига хотиржамлик бахш этмоқчи эди.

- Шунчалиқ ҳам ақли ноқислик бўладими? - деди у ўзига ўзи. - Ўргатган нарсанг эсида турмасан...

Мулланинг бир дарди иккита бўлди. Ўша куни "лоладек қизариб турган" аёлни кўрганидан буён хаяжонданми, эҳтиросданми титраб турган юраги энди ғазаб ўтида ёна бошлади.

Бурунги хотини ҳожининг қизи бўлса-да, даҳрийлиги бор эди. Биринчи бўлиб ахралишни таклиф этган ҳам, кўч-кўронини ортиб, уйдан чиқиб кетган ҳам унинг ўзи эди. Тушкунликка тушиб, ғарибона яшаб юганида қариндошлари: мўмин-мусулмоннинг қизи, дейишиб, мана шу Хонимбувига уйлантириб қўйишганди. Айни дақиқада ғазаб ўтида қоврилаётган мулла туйқусдан Хонимбуви ҳам ўша даҳрий кундошининг "мардлиги"ни такрорлашини истаётганини сезиб қолди. "Ё, раббий, - деди у изтироб билан. - Менга нима бўлди? Нима учун бундай ўйларга боряпман. У чиндан кетиб қолса ахволим не кечади? Ўша... баттол балки бировнинг хасми-ҳалолидир? Ё... у билан хуфия учрашиб, ўзимни синаб кўрсаммикин?" Хаёлига келган сўнги ўйдан мулланинг эсхонаси чиқай деди. Юзини кафтлари орасига олиб, узоқ тин олди. Сўнги ўй уни даҳшатга солганди. Бундан қутулиш учун у ҳозир ҳамма нарсага тайёр эди.

Бир тутам тун минг азоб билан ўтди.

Тонг ғира-цирасида бостирмада таҳорат олиб, бир қўлида обдаста, иккинчиси билан белбоғини елкасига ташлаганча ортига қақтаётган мулла кимдир ўзини кузатаётгандек туюлиб, беихтиёр юришдан тўхтади. Ортига ўгирилди. Зингил солиб, ён-верини кузатаркан, беҳосдан хув нарида, чорбоғнинг йўлга туташ ерида, ёғоч панжарага суюнганча, маънос жилмайиб турган ўша аёлга, ўша баттолга кўзи тушиб, негадир сесканиб кетди. Орадаги масофа узоқ эмасди. Шу боис мулла аёлнинг хижолатданми ё уялганиданми, лоладек қизариб турганини кўрди, хис этди. Балки аёл қизармагандир, мулланинг

хотирасида ўша "ҳолат" сақланиб ва ҳатто ўрнашиб қолгани учун шундай туюлгандир. Ҳовли супуришга тутинган Хонимбуви эрининг аро йўлда ҳуши бошидан учиб туриб қолганини кўриб хавотирланди, бир зумда хаёлидан нелар ўтмади, шусиз ҳам бир неча кундан буён унинг ахволидаги ўзгаришдан ҳадиксираб юрганди. Супургисини девор четига итқитиб юбориб, эрининг олдига келди. Кўлидан обдастани оларкан:

- Жойнамозни солиб қўйдим, - деди оҳиста.

Мулла Ашур гарангсигандек бўлиб, хотинига маънисиз нигоҳ ташлади ва шу асно боши билан чорвоқ томон ишора қилиб деди:

- Анави... аёл Оқбердининг келиними?

Эри имо қилган тарафга қараган аёл у ерда дарахтлару, чорбоғни ўраб турган ёғоч панжарадан бошқа ҳеч нимани, ҳеч кимни кўрмади.

- Оқберди аканинг келини тонг саҳарлаб бу ерда нима қилади? - деди Хонимбуви ажабланиб.

- Дарди бордирки... - Мулла Ашур яна ўша томонга юз бураркан, у ерда ҳеч ким йўқлигини кўриб, капалаги учди. "Ҳозиргина... Ҳозиргина турган эди-ку! Ерга кирдим, осмонга учдим? Ёки... қияликдаги йўлдан ўтаётим қарагиси келгандир... Хонимбувини кўриб қолга, қочиб қолгандир". Мулла хаяжондан энтиқди. Вужудини қамраган ёқимли ҳисдан дили яйради. Лабига табассум югурди. Ўзи сезмаган ҳолда, аёл қаршисига келиб тургандек эркаланиб нигоҳ ташлади. Хосхонасига киргунча бу ёқимли хис уни тарқ этмади. Ичкарига кириб, тасбеҳини кўлига олгач, унинг учун яна азобли, ҳарлаҳзаси дўзах азобидан кўра минг карра оғир дақиқалар бошланди...

Кунлар ўтган сайин Мулла Ашур "лоладек қизариб турган" аёлни тез-тез учратадиган бўлиб қолди. Гоҳ чорбоғ ёнида, гоҳ уй ёнида, йўл устида... Аёл майин табассум ҳадея этарди-ю, мулла оғиз жуфтлагунига қадар жуфтакни ростларди. Тутқич берай демасди. Ҳар гал ўша Оқбердининг тўнғич ўғли яшаётган ҳовлининг чорбоғига кириб, кўздан ғойиб бўларди. Мулла Ашур унинг ортидан ҳайрат ва аллақандай ичкикиш билан унсиз қараб қоларди. "У жудаям чиройли ва ёш, - дея ўйларди у ичи ўртаниб. - Эллиқнинг эшигини қоқаятган чолни бошига урадимми?! Шунчаки эрмак қилаётгандир? Эрига кўнгли йўқдир... Нега унда, агар у чиндан ҳам Оқбердининг келини бўлса, нега унда, бахтим очилмаяпти, деб хузуримга келди? Балки бу баҳонадир, шунчаки аёлларга хос макрди?... Мулла Ашур ўйлаб ўйининг тагига етолмасди. Шу қадар кўп ва берилиб ўйлардики, охир-оқибатда ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб, фикрлари чувалашиб кетарди. Баъзида хаёл сура туриб беихтиёр соқолини тутамлаётганини сезиб қоларди. Бир вақтлар, ҳалиги аёлдан ҳам ёшроқ вақтларида юртга таниглик аждодларига хурмату эътиқоди баландлигидан, уларга таклид қилганидан ва яна... сал салобатлироқ кўринишни истаганда соқол-мўйлов кўйиб юборганига афсус ҳам қилаётгандек бўлиб қоларди. Мош-гуруч бўлиб қолган соқол-мўйлови унинг янаям қаримсиқ кўрсатиши тайин-да!.. Кириб ташлашнинг иложи йўқ. Юртга кулги бўлади.

Вақт ўтгани сайин Мулла Ашур табиатида ажабтовур ўзгариш содир бўлаётганини пайқаб қолди. У энди аёлнинг шарпасини кўрган заҳоти ёки уни эслаганда юрагида пайдо бўлган хисни, шуурига соя ташлаётган шарпани ҳайдашга ҳаракат қилмас, ўзини хиёнаткор санаб саждага бош қўймас, бобомерос кўҳна китобни ҳам кўлига олишдан ҳам тийилгандай эди. Шу билан бирга беш вақт намозини ўқиб, саждага бош урмас, шифо тилаб келганларга ёрдам қўлини чўзмаса вужудини "босиб" турадиган аллақандай куч-қувватдан айрилганини сезмай қолди. Мудом қандайдир кўринмас куч таъсирига тушиб қоладиган вужудни фавқуллода қушдек енгил бўлиб қолганди. Анави аёл бир кўриниш бериб, табассум ҳадея этиб кетгач ҳам унинг шарпаси мулланинг ёнгинасида қолгандек, унинг ён-вериди айланиб юргандек туюларди. Бу ўша баттол аёлнинг хотирасида сақланиб қолган тасвирими ёхуд бошқа нарсамиди, мулланинг идроки етмасди.

Бир куни уч-тўрт чол билан Турдибой тракторчининг худойисидан келишаётган эдилар. Ҳеч кутилмаганда Оқбердининг тўнғичи Неъмат муаллим яшайдиган ҳовлининг дарвозаси қия очилиб, ўша соҳибжамол чиқиб қолса бўладими? Хаёл суриб келаётган мулланинг беҳосдан аёлга кўзи тушиб, юраги шувиллаб кетди. Бир лаҳза... Бир дақиқа юришдан тўхтаб, аёлга интиклик билан тикилиброк қаради. Уни яқиндан кўриш истаги аллақачонлардан буён кўнглида галаён кўтараётган, безовта қилиб оромини ўғирлаган эди-да. Фақат бир лаҳза... Кейин ҳушини йиғиб, олдинлаб кетаётган шерикларига етиб олиш учун қадами тезлатди. Аёл рўпарасидаги кўшнисиникига ўтмоқчи шекилли, лекин гўрнлашдек бўлиб келаётган чолларнинг йўлини кесиб ўтмаслик учун ерга қараганча, уларнинг ўтиб кетишини кутиб турди. Ўзларича ниманидир баҳслашиб кетаётган чоллар йўл четида ийманиб турган аёлни пайқашмади ҳам. Улар яқинлашганда аёл... ердан кўз узмаган ҳолда пичирлашдек бўлиб салом берди. Бадқовоқ чоллар кўчада ўзларидан бошқа ҳеч ким йўқдек, вағур-вуғур қилишганча ўтиб кетишди. Аёлнинг саломини эшитишмади шекилли, алик ҳам олишмади. Мулла Ашур эса... унинг овозини эшитди! Ҳатто кўз кири билан бўлса-да, унга қараб кўйиш, бош ирғаб саломига алик олиш имконини-да топди. Сутга чайилгандек оппоқ юз... pista даҳан... қайрилма қошлар... гилослар дудоқ... ҳарир рўмоли остидан чиқиб, пешонаси-ю чеккаларини тутган кўнғироқ сочлар... Мулла Ашур кўз кири билан қараш асносида ҳаммасини кўрди. Фақат аёлнинг кўзларини кўра олмади. У ерга қараб турганди-да. Аммо унинг нигоҳини ҳис этган аёлнинг лоладек қизариб кетгани мулланинг ошиқ кўнглини завқлантириб юборди. Энтикиб, чуқур нафас олган мулла сал нарироқ бориб, негадир оғир хўрсинди. Ўғирлиб ортига қарагиси, аёлни яна бир бор кўргиси келди. Лекин юраги бетламади. Чоллар унинг безовталанганини сезиб қолишдан чўчиди.

Неъмат муаллимнинг уйдан анча узоқлашгач, Мулла Ашур чоллардан бирига мурожаат қилди:

- Бу дейман, Оқбердининг тўнғичи бефарзандми?

- Неъмат муаллимними? Жужуқлари кўп. Иккинчи хотини уйиб ташлаган болани, - деди чол куруққина қилиб.

- Биринчи аёли фарзанд доғида куя-куя ўлиб кетган... "Иккинчи аёли... Жужуқлари кўп..." - Мулла Ашур ҳайрон бўлди. Хаёлида бир-биридан жумбоқли саволлар пайдо бўлди.

- Нега анави аёл ҳузуримга келганида бефарзандман деди? Ким ўзи у? Нега мени тинч қўймапти? Мулла нажот кутгандек савол назари билан шерикларига қаради. Баҳсни тугатиб, ҳар бири ўз ўйи-хаёли билан андармон бўлиб қолган чоллар унинг ҳолатини пайқашмади.

Уйга келганидан кейин мулланинг ҳардамхаёллиги янада ортди. Худойидан берилган ҳақни - дўппидек тугунни хотинига бериб, хосхонасига кирди. Кўрпачага чўзилди. Кўлини пешонасига қўйганча шифтга тикилди. "Қариган чоғимда нима учун бу кўйга солиб қўйдинг, Танграм? - дея ўйлади у. Сўнг ҳаммасига шу сабабчи дегандек пешонасига муштлади. - Гуноҳим не? Нечун юрагимга ўт солиб қўйдинг, Танграм?" Мулла Ашурнинг мижжаларига ёш қалқиб, қулоқлари томон сиза бошлади. У анча вақт ўй суриб ётди. Сўнг уйқуси келгандек, мижжалари ачишиб, беихтиёр кўзлари юмилди...

Мулла туш кўрди. Тушида у ўша соҳибжамол билан кимсасиз бир ерларда қўл ушлашиб (кўнғил курсин!) юрганмиш. Гоҳ ёруғ, гоҳ қоронғу, ваҳимали йўллардан ўтишганмиш. Илон изидек боши-кети кўринмайдиган, тор йўлнинг икки четидаги хароба уйларнинг синик деразаларидан кимлардир қараб тургандек, аллакимлар бақириб-чақириб гаплашаётгандек, яна кимлардир қаҳқаҳ уриб кулаётгандек туюлармиш. Юра-юра улар сокин

бир гўшага бориб қолибдилар. Ям-яшил майсалар ўстига тиз чўккан аёл кўлидан тортиқлаб, уни ҳам ўтиришга ундабди. Юраги ҳаприқиб, ҳаяжонланган мулла ботиниб-ботинмай аёлнинг қаршисига тиз чўкибди. Майин кўллари билан юзларини силаётган аёл шамдай эриб бораётган мулланинг кўксига бош қўйибди... Қолганини мулла эслашга-да уялади...

Маст уйқуда ётган эрини уйғотишга кўзи қиймай бодан буён унга тикилиб ўтирган Хонимбуви ниҳоят уни секин туртди. Аввалига мулла ҳеч нарсани сезмади. Хонимбуви елкасидан тутиб, қаттиқроқ силтай бошлаган, мулла чўчиб кўзини очди. Хавотир билан тикилиб турган хотинини кўриб, ирғиб ўрнидан турди. Негадир аёлига қарашга-да уялди.

- Овқат тайёр бўлди. Олиб келаверайми? - деб сўради Хонимбуви.

Мулла Ашур: "Шошмай тур", дегандек ишора қилиб, эшик томон йўналди. Аъзойи-бадани бўшашиб, ҳорғин бўлиб қолганди у. Оёқларида жон йўқдек, қадам босишга мажоли етмаётгандек, имиллаб ҳовлига чиқди.

Ювиниб, поклангандан кейин ҳам негадир ўзига кела олмади. Овқатдан бир-икки чўкиниб, сочиққа қўл чўзди. Дастурхонга фотиҳа ўқилгач, яна ўринга чўзилди. Хонимбуви савол назари билан бир-икки қараб қўйди-ю, аммо индамади.

Ўша кундан буён Мулла Ашур дардга чалингандек сирқовланиб юрди. Ҳе йўқ, бе йўқ, беш вақт намозни канда қилди. Шифо тилаб келгувчиларни қабул қилишдан бош тортди. Тўй-маъракаларга ҳам бормай қўйди. Хонимбувини лол қолдириб, тўшагини бошқа қилди: бир ўзи хосхонада ётадиган одат чиқарди. Хотини бунинг сабабини сўраганида, у қироат билан шундай деди:

- Кўнглим тинчликни тусайди.

Шу билан Хонимбувининг ҳам уни ўчди. Такводор одамга бир нарса деб бўлармиди? Жигига тегиб, жаҳлини чиқарса, дуо қилиб, тил-жағини боғлаб қўймасин...

Дам олиш куни Хонимбуви қариндошлариникига тўйга кетди. Мулла Ашурни ҳам таклиф қилишганди. Унинг боргиси келмади. Мазам йўқ, дея баҳона қилди.

- Бугун укамникида ётиб қоламан, - деди Хонимбуви кетиш олдидан. - Эртага келин томонга куда бўлиб борасиз, дейишяпти.

Мулла Ашур "Хўп" дегандек кўзини юмиб-очди. Хонимбуви эшикдан чиқар маҳали ортига ўғирлиб қаради: эри чордона қурганча, хаёлга толиб ўтирарди. Аёл унинг ўйчан ва дардчил, ҳатто қайғули қиёфасини хотирасига олмоқчидек узоқ тикилди. Сўнг... кўзлари намланганча чиқиб кетди. Мулла Ашур хотинининг қараб турганини ҳам, чиқиб кетганини ҳам пайқамасди.

Тун ярмидан оқанида, энди кўзи илинган муллани кимдир оҳиста туртгандек бўлди. Эриниб кўзларини очган мулла ёнгинасида ўтирган аёлни кўриб ҳуши бошидан учди. Ўрнидан турмоқчи бўлди. Аммо аёл: "Ётаверинг..." дегандек елкасини силаб қўйди.

Бу ўша!

Мулланинг кўзига лоладек қизариб кўринган, ақлу ҳушини ўғирлаган соҳибжамол эди!

- Келдингми?... - деди мулла базўр, негадир унинг

нафас олиши қийинлашиб бораётганди.

- Ҳа, - дея шивирлади аёл овозига сирли тус бериб.

Лоҳас ётган вужудига илоҳий куч эниб, қони гупира бошлаган мулла аёлнинг белидан кучиб, ўзига тортди. Аёл эгилиб, мулланинг кўксига бошини кўяркан, яна ўшандай сирли овозда шивирлади:

- Олиб кетгани келдим...

... Эртаси куни кечга яқин тўйдан тўлиб-тошиб қайтган Хонимбуви эрини жонсиз ҳолда кўриб бақириб юборди.

Фармон ХУДОЙБЕРДИЕВ

МЕН КУРАШИБ ЯШАЙМАН

* * *

Тўсиқлар бор тоғдайин, дўстим,
Лек ҳур бўлиб ойдаин ўсдим.
Тўқай бўлиб йўлимни тўсса
Қилич каби бошини кесдим.

Митти юрак, дарёдай оққин,
Ой юзига нурдайин боққин.
Вулқондай оловингни соч,
Қуёш бўлиб уфқни ёққин.

Гавҳар кўзим, дарё бўлиб оқ,
Тонг юлдузим, кўзmunчоқдай боқ.
Шабнамнингда юлдуздай чақна,
Тафтинг ила ёғийларни ёқ.

Тўсиқларни янчиб ўтаман,
Юрагимни олов этаман.
Мен курашиб яшайман фақат,
Шундай яшаб,
Шундай кетаман...

ШЕЪР ИШҚИ

Атроф сокин,
Ором олар пайт.
Фақат бир мен бедор юраман.
Қаён учди уйку қушлари,
Кўкка боқиб хаёл сураман:

- Бу офтобнинг нурими,
Ё сўзларим дурими?
Шалолалар мавжими,
Шўҳ яллалар авжими?
Шуълали ой юзими,
Севилимнинг кўзими...

Нима ўзи?
Қандай муҳаббат,
Тунлар мени бедор айлайди.
Э воҳ, ажаб, шеър ишқи экан,
У дилимни ипсиз бойлайди...

МЕХРИНГИЗГА ЗОР ҚИЛМАНГ

Кўзим юсам қабрим хор қилманг,
Келмай туриб мендан ор қилманг.
Рухим тирик бўлгуси мудом,
Меҳрингизга асло зор қилманг.

Зарафшондай жўшқин оқдим мен,
Умид ила элга боқдим мен.
Юрагимга оташлар ёқиб,
Уч-тўрт мисра битик топдим мен.

Чорак аср чўлларни кездим,
Инсон қадрин меҳнатда сездим.
Эл бирламан, мудом шукрона,
Нима ёзсам чин дилдан ёздим.

ЎЛМАТАЙ

Санчоқ бўлар чаён нишини,
Пайт пойлайди газанда, ёғий.
Мен баҳорман, вужудим ўктам,
Юрагимда туйғулар мовий.

Аммо бир кун тирик кўмдилар,
Аза очмай хузур қилдилар.
Тамом, дея кулдилар чунон,
Гўё созим бағрин тилдилар.

Бир кам дунё, тўлдириб бўлмас,
Қабоҳатни ёндириб бўлмас.
Пок орзулар сўнмаган каби,
Шоир қалбин ўлдириб бўлмас.

ШҲРТИКЛАР

Гулга кирди истиқдол боғи,
Булбул сайрар, йўқ бунда зоғи.
Дилдан кўчди аламлар доғи -
Озод ахир юртнинг тупроғи.

* * *

Саҳар дилни қитиқлар илҳом,
Шеър туғилар шабнамдек тоза.
Мен бахтингни қуйлайман, халқим,
Бор дунёга қилиб овоза.

* * *

Наҳот айтсам ўзга тилида
Не борлигин халқим дилида?
Шоирлигим қайда қолади -
Ярамасам юртим кунига...

* * *

Муз эриди, баҳорим келди,
Гўзал тонгим, наҳорим келди.
Кишан синди, куллик йўқолди,
Хумо қуши сафоли келди.

* * *

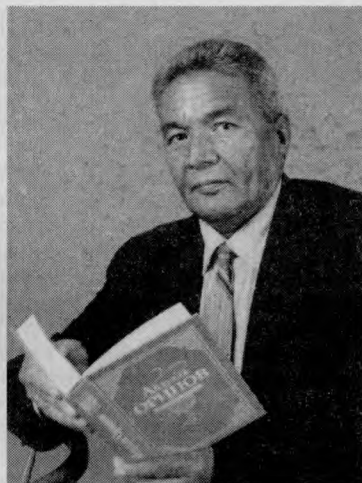
Заҳмат тортиб топдик эркимиз,
Озод, ҳурмиз - шудир бахтимиз.
Ит ҳуради, ўтади карвон,
Ҳеч сусаймас бизнинг шахдимиз.

* * *

Соғлигингни асло олдирма,
Номардларга кунинг қолдирма.
Қора кунлар меҳмон бўлганда,
Дўстни кутиб кўзни толдирма.

* * *

Дўстим деди: шеър ёзма энди,
Ўзингни ҳам ўйлагин, бўлар.
Шеър ишқида ёнмасам, дўстим,
Ҳаётимнинг гулхани сўнар.

* * *

Мадор йўқ, хастаман, соғлигим ёмон,
Қариган чинордек зирқирар таним.
Толиқиб боряпман, кўнгилда армон:
Бошимда турса, бас, азиз Ватаним.

* * *

Эй қақнус юрагим, парвозга шайлан,
Вужудимни ёқиб оловга айлан.
Инсонлар йўлини мангу ёритиб,
Минглаб яхшиларнинг қалбига жойлан.

* * *

Дарахтларнинг барги сап-сарик,
Хазонларга тўлибди ариқ.
Товонлари ёрилган кузим
Қиш олдидан кийибди чорик...

* * *

Бир коса сув, парча нон керак
Инсон нафсин қондирмоқ учун.
Шундай экан доим бўл зийрак,
Бойлик деб умрни совурмоқ нечун.

* * *

Теракни кўр, ўсар сервиқор,
Умри ўтар ҳосилсиз, бекор.
Бўй чўзса-да кўкларни кўзлаб,
Тақдирида саржин бўлиш бор.

* * *

Олтмиш учта босибман зина,
Ҳар бир довон тенгсиз хазина.
Ортда қолган дардларим эса
Баъзан дилга санчади нина.

* * *

Қуримагай ҳеч қачон боғлар,
Бевақт тушмас дилларга доғлар.
Озод юртим, яшнайвер мудом,
Осмонингда учолмас зоғлар.

* * *

Ўқинма ҳеч, ожизман дема,
Ҳаёт - денгиз, биз унда кема.
Курашлардан иборат дунё,
Ватанинг бор, асло ғам ема.

* * *

Бугун бир зум тинмайди қалам,
Бахтдан ёзар, билмайди алам.
Агар бўлса қалам қуёшим,
Қоғоз бўлди бу чексиз далам.

Зулфия ПАРДАЕВА

АДАБИЁТНИНГ ЯНГИ РОМАНИ

Журналимизда мазкур сондан эътиборан "Бир роман таҳлили" рўкни очдик. Ушбу рўкн остида адабиёти-мизда мустақиллик йўлларида битилган йирик, жумладан ёш ижодкорлар романлари таҳлил этиб борилади. Бу сафар биз журналимиз саҳифаларида эълон қилинган ёш ёзувчи Тўхатмурод Рустамовнинг "Қапалаклар ўйини" романи хусусида сўз юритмоқчимиз. Мақола муаллифи таниқли романшунос олима Зулфия Пардаевадир. З.Пардаева ўзининг бутун илмий куч-ғайрати ва салоҳиятини романчиликка бағишлаган фидоий мутахассисдир. Шу боис мазкур рўкни олиб боришни у кишининг зиммасига юклядик.

Албатта, роман дегани кенг кўламли эпик асар. Бир олимнинг фикрини асар хусусидаги мутлоқ хулоса деб ҳам бўлмайди, албатта. Адабиётшуноснинг хулосалари ёзувчи нуқтаи назарига қай даражада яқин ёки йироқлиги билан боғлиқ. Модомики, фикр билдирувчи романнинг ютуқлари ва кам-кўсти борасида комил гаплар айта олса, нур устига аъло нур. Шу боис биз романлар ҳақида баҳс кетганда фалончининг фикри асл фикр деб оёқ тираб туриб олмаймиз. Эътироз, ўзгача талқин этувчи бошқа мақола муаллифларига ҳам бағримиз очик. Муҳими - ҳолис таҳлил бўлсин.

Шундай қилиб романлар таҳлилни бошладик. Мулоҳазаларингизни кутиб қоламиз.

Таҳририят.

Ўзбек романининг тараққиёти XX аср тарихи билан боғлиқ экан, табиийки, бу даврда яратилган романларда биринчи навбатда айнан шу даврга хос хислатлар намоён бўлади. Шу сабабдан ҳам адабиётни ҳамият тараққиётини айрича тасаввур этиш мумкин эмас. Лекин, шунга қарамай, жаҳон романчилигида кечган бадиий эврилишлар, қисман бўлса-да ўзбек романчилигида ҳам акс этмай қолмайди. Бугунги кунга келиб жаҳон романчилиги таснифида ўз салоҳиятига эга бўлган ўзбек романчилик мактабининг мавжудлиги нафақат бугунги, балки келгуси авлод ўзбек романнавислари зиммасига бетакрор бадиий гўзал асарлар яратиш масъулиятини юклайди.

Шу билан бирга адабиётшуносларимиз олиб бораётган тадқиқотларда таҳлил этилган романларнинг ўзига хослиги, адабий жараёнда кечаётган ўзгаришлар ўз илмий-назарий баҳосини олар экан, романчилигимиз тараққиётига ҳам ижобий таъсир қилмай қолмайди.

Инсон тафаккури қанчалик тараққий этса, фан-техника тараққиёти ҳам шунчалар ривожланади. Шунингдек, бадиий ижодда ҳам. Романда бадиий-эстетик компонентлар уйғунлиги роман поэтикасига хос барча бадиий хусусиятлар мантиқан ва моҳиятан бир-бирини тўлдиради ва ривожлантиради. Эътироф этиш керак, ўзбек романи XX асрда яратилган бўлса-да, романга хос хусусиятлар ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналарида ҳам, кейинги даврларда яратилган ёзма адабиёт намуналарида ҳам мавжуд эди. Рус адабиёти, шу билан бирга фарб адабиёти бизнинг миллий адабиётимизда расман роман жанрининг юзага келишида муҳим аҳамият касб этди. Шу аснода адабиётлар ўзаро таъсири ва ўзаро алоқаларининг илдизлари қанчалар узоқ тарихга эгаллиги ҳатто буюк Гётенинг ўлмас ижодида ўзининг иккинчи бадиий умрини яшаган Шарқ фалсафий теранлиги Шарқ ва Фарб мавзуси икки олам учун ҳам азалий ва абадий эканлигини билдиради. Биз XX асрга келиб адабий жанрлар ичи-

да роман жанри етакчи жанрга айланганини, бундан эса романга нисбатан талаб ҳам ортганини, муштарак жанр компонентлари ҳам айнан романга хос ўзгарувчан эканлигини англаймиз. Жаҳон романчилигида Ч.Диккенс, Ги де Мопассан, Оноре де Бальзак, Л.Толстой, Ф.Достоевскийларнинг ижодлари қаторида А.Қодирий романларининг эътироф этилишининг ўзи ҳам А.Навоийдек даҳоларни берган халқ адабиёти, хусусан романчилиги ҳам таназзулга юз тутмаслигидан далолатдир.

Шу билан бирга, кўрсатиб ўтиш жоизки, XX аср миллий истиқлол даври ўзбек романчилигида тақлид жуда ҳам кучайиб кетди. Турли хил бадиий экспериментлар амалга оширилди. Бадиий экспериментлар моҳиятини англамас эканмиз, менимча, адабиётшуносликда ҳам нотўғри талқин ва тахминлар учун кенг йўл очилади. Айниқса, модернча услубда яратилган деб ҳар қандай асарни модернистик талқин компонентлари моҳиятидан таҳлил этишнинг ўзи жанр табиатини англай олмасликдан ёки фарқлай билмасликдан келиб чиқади. Модернизм, биринчи навбатда, юксак бадиийлик демакдир. Шундай экан, ёзувчилар томонидан ҳар қандай асарнинг "модернистик" деб белгиланиши, китобхонда модернизмга нисбатан салбий муносабат туғдиради. Роман стилистикасида бир-бирига мос тушмаган ибораларнинг қўлланиши ҳам бадиий "анархияни" келтириб чиқаради. Назаримда бадиий экспериментларга нисбатан катъийроқ муносабатда бўлмоқ лозим.

Ҳар қандай тараққиёт негизида кашфиёт ётади. Яратилаётган ўнлаб романлар ичида ҳатто битта бадиий мукамал романнинг мавжудлиги ҳам адабиётни тараққиёт сари етаклайди. Меъёрида амалга оширилган бадиий кашфиёт тафаккуримизни қотиб қолган стереотиплардан озод бўлишига олиб келади. Етуқ романларнинг яратилиши адабиётшунослигимиз равнақиға ҳам таъсир қилмай қолмайди. Адабиётшуноснинг вазифаси -- адабий

жараёнга ҳолис ва илмий баҳо бермоқликдир. Романна-виснинг ҳам, адабиётшуноснинг ҳам мақсади битта -- адабиёт равнақи учун хизмат қилмоқ ва ҳисса қўшмоқдир. Миллий истиқлол даври ўзбек романчилигида Ў.Ҳошимов, Т. Мурод каби ёзувчиларимизнинг анъанавий ўзбек романчилиги тараққиёти йўлидаги хизматлари қанчалар аҳамиятли бўлса, “мураккаб стилистикали”, ўқиш жараёни бирмунча қийин кечадиган романлар ҳиссаси ҳам салмоқлидир. Шу билан бирга бадиий асарнинг яшовчанлик хусусиятини, аввало вақт кўрсатишини унутмаслигимиз лозим. “Мураккаб стилистикали” романлар сирасига Т.Рустамнинг “Капалаклар ўйини” романи ҳам қиради. Бу романи ўқиш, мавзу ва ғоя моҳиятини англаш учун ҳам муайян бир тайёргарлик зарур бўлади.

Ҳар бир ҳодисанинг (шу жумладан бадиий ҳодисанинг ҳам) моҳиятини англамоқ учун кўп ўқиш, ўрганиш лозим. Бугунги кунда асарнинг структурал таҳлили хусусида гапиримиз. Эстон структурал таҳлил мактаби ва рус мукамал таҳлил мактаби усулларини ҳамма асарларга нисбатан қўллаш мумкин эмас. Масалан, “мураккаб стилистикали” деб кўрсатиб ўтганимиз “Капалаклар ўйини” романини структурал таҳлил асосида ўрганиб бўлмайди. Бунга сабаб асарнинг нафақат бошқотирма шаклидаги кўпсюжетлигида, шу билан бирга ғоя ва уни амалга ошириш моҳиятида ҳамдир.

Прустона импрессиия, онг, абсурд оқимлари йўлидаги талқин роман бадиий матнининг мураккаблигини таъминлайди. Эътироф этиш керак, роман стилистикаси китобхонни ўзига “мафтун” этсагина, ундан эстетик озиқ олсагина у романни ўқийди.

Роман жанри хусусида сўз юритар эканмиз, бадиий матн муаммолари қалқиб чиқиши табиий. “Мураккаб стилистикали” “Капалаклар ўйини” романининг таҳлили жараёнида ёзувчи модерн услубида талқин этишга эътиборини қаратади. Айниқса бир бадиий нафас олишлик абзацлар давомийлигида бу ҳол яққолроқ кўзга ташланади. Баъзан давомийликнинг зўраки бўлаётгани, эҳтиёжсиз суръатда чўзилиб кетиши баён услубига путур етказилади.

Романда сюжет ва композиция қурилиши, образлар тизими, поэтик кўчимларнинг қўлланилиши анъанавий романлардан фарқ қилади. Ҳатто конфликтнинг юзага келиши ҳам қандайдир нотабиий. Худди мана шу ўзига хос хусусиятлар “Капалаклар ўйини”ни модерн услубларига нисбатан таҳлил этишни тақозо этади. Айнан ўзбек романчилигида “Капалаклар ўйини” романи талқини услубидаги асарлар, услублар зоҳир бўлар экан, “роман тақдирини” баъзан илм ҳал этиши қайсидир маънода тўғримикин деймиз. Бугунги ўзбек китобхонининг ўқимишлилик даражаси кўпроқ оммавий адабиёт билан белгиланар экан, мураккаб модерн талқин услуби, табиийки, қийинчилик билан қабул қилинади. Худди шу фикрни “Капалаклар ўйини” романига нисбатан ҳам билдириш мумкин.

Роман тузилишига эътибор берсак, роман “сюжет ичра сюжет” композицияси асосига қурилган. Воқелик тасвирланаётган замон ва макон у бизнинг давримиз. Қаҳрамоннинг бир кунлик ҳаёти кечмишида тасвирланган ўтмиш.

Романнинг бош қаҳрамони -- Бадал Армон. Уни ўтмишга ҳаёлан олиб борган ҳолат эса троллейбусдаги тикилинч. Уни йўлга отлантирган сабаб -- спорт мусобақаларидан қайтаётган дўсти Насимни кутиб олиш учун аэропортга бориш.

Тасвирга олиб кирилган манба -- роман бош қаҳрамони Бадал Армон дўсти Насимни кутиб олиш жараёнида ҳаёллари ичра жонланган хотиралар талқини. Демак, биринчи йирик сюжет -- Бадал Армон кутиш учун чиққан кун тафсилотлари ва шу сюжет ичра ретроспекция орқали бирон сабаб натижасида юзага келган ички

майда сюжетлар роман асосий ғоясини шакллантирувчи омиллар ҳисобланади.

Роман таҳлили жараёнида талқинга жалб этилган манба, шу билан бирга жалб этилиш сабаб ва моҳияти очиб борилар экан, майда-майда тафсилотлар бўлиб кўринган ҳолатлар ҳаммаси уйғунлашиб оқибатни юзага чиқаради. Яъни бугунги ҳаёт ичра эврилаётган инсон образи гавдаланади.

Роман тузилиши уч мантиқий комозицион қисмдан иборат: Бадал Армоннинг Насимни кутиб олишгача бўлган ҳолати, дўстлари билан Насимни кутиб олишлари ва машинада уйга йўл олишлари, йўлда Бадал Армонни дўстларидан ажралиб олиши ва тунда уйга қайтгунга қадар ўтказган вақти. Аммо таҳлил жараёнида қисмлар алоҳида ўрганилмайди, улар бир-бири билан гўё чегаланиб кетган. Бирон тафсилотни алоҳида ажратиш умумийликка путур етказилади. Ёзувчи ретроспекция ёрдамида қўлланган ассоциатив сюжет романда кўпмавзулик асосига қурилган кўпғояликни келтириб чиқаради.

Аммо бу кўпмавзулик ва кўп оялик асло тағмаънолик ва кўповозликка асосланган полифоник талқин эмас. Бу таъкидни келтиришимизнинг боиси сўнгги пайтда кўпмавзулик ва кўпғоялик тасвирлар полифонияга хос деб таърифланмоқда. Булар турли талқин услублари бўлиб нафақат мазмунан, шаклан ҳам бир-биридан фарқланади.

Романда ривожлантирилаётган конфликт қаҳрамон ҳолатидан келиб чиққани боис воқеалар ривожи хотира шаклида келади. Шу билан бирга қаҳрамон руҳий ҳолатини юзага келтирувчи ташқи муҳит -- одамлар, воқеалар таъсири ҳам муҳимлик ва шартлилик касб этади.

Роман бош қаҳрамони Бадал Армонни, унинг шуурини тинч қўймаган, унга мансуб “кўз -- кўргувчи, тил -- отгувчи, қулоқ -- илгувчи” бўлгани сабабли ҳам бўлиб ўтган, аллақачон ўтмишга айланган кечмиш унинг ҳаёлида таҳлил этила боради. Бадал Армоннинг бўлиб ўтган воқеаларни хотирлаши нафақат ҳолатдан келиб чиқиб таҳлил этилади, балки таҳлил эта бориб у ўзини, ўз йўлини топмоқчи, ўзига хосликни ахтармоқчи. Ҳар бир воқеа қайта ва қайта хотирланар экан, қаҳрамон улардан сабаб ва оқибатни ахтаради, оқибатга сабаб бўлган мантиқ ва моҳиятни излайди.

Воқеалар сюжет ичра сюжет ички айланма сюжет тизимида жойлаштирилгани боис ҳам бу узвийлик янада чигалроқ тугайди.

Шоший даражасига кўтарилган дўсти Фотиҳ образи Бадал Армонга ўзи истамаган ишни қилмаслиги учун (“умр бўйи бирга юриб яшаб бўлмайди. Барчанинг ўз ёздиғи бор”). Бадал ҳарчанд уринмасин, Шошийнинг бу даъвосига қарши ҳеч гап топиб айтолмади. ... келгуси гал Насимни сафарга кузатгани чиқмаслигини фаҳмлади” (232).

Жи-Ти (Жисмоний тарбия муаллими Жавлон) образи мардикор йигитнинг йўқлигини Тош тоғага англатиш учун (“Гандираклаган гўйи дам юриб, дам тўхтаб, телба янглиғ ҳовлида узоқ тентираб, ниҳоят, у кўзлаган ерига етди ва қўллари қалт-қалт титраб, эшик сари узалди ... (18-19). Эшим иш-ш ва унинг эшаги нақдига юривчи Ибоднинг кирдикорларини очиш учун (“Бироқ бу кўлга чўзилмади -- ўзининг устоз кўрганини Ибод яна бир карра намойиш қилди ва кунларнинг бирида баногоҳ Сайрибоғда Эшим иш-шнинг эшаги билан пайдо бўлди” (211), мардикор йигит тунги ҳамширалик навбатчиликларида кўнгил майлига берилган Тош тоғанинг ҳомиладор бўлиб қолган қизининг уйдан бош олиб чиқиб кетиши учун бир баҳонаю сабаб, юқоридан туриб сафарбарлик уюштирувчи давлатнинг сиёсатини сипоришлаб қўйидан ташаббус бўлган деган даъвои исботлаш учун тенгдошларини “қўшни элни душмандан ҳимоя қилишга” чақирган афғон урушининг моҳияти Кулмат фаолнинг

ўгли Билал (305) орқали, ижтимоий тенгсизлик ҳатто афғон урушига юборилмаганлар ва сафарбарлар орасида ногирон Ашур Дароз ва қурбон каттанинг арзандаси Маждид образлари орқали, афғон урушининг даҳшати Бадалнинг акаси Ғойибнинг характери очиқ беришда (182), “афғон”да хизмат қилганлар учун “афғон” хотираларининг даҳшатини туйиб яшашнинг нақадар азоблигини “Зарифнинг ўсал бўлиб қолишида” (180-181), афғон урушининг моҳияти “... улар нафақат ўз қишлоқлари, шаҳарлари, саҳроси ва офтоби, балки бошига дастор кийиш ҳуқуқлари учун ҳам курашардилар” (183) Ғойиб нуктаи назаридан очиқ берилади.

Роман қаҳрамонларига хос умумий хусусиятлар ҳам йўқ эмас. Ҳамиша жўрабоши бўлган Сардор ўлимида айбдорлик ҳисси Бадал Армонни ҳам, Насимни ҳам, Ибодни ҳам, Фотиҳни ҳам руҳан азоблайди ва уларнинг ҳар бири руҳий азобланиш орқали катарсис ҳолатини бошларидан кечирадилар. Роман моҳиятига кўра модернистик бўлгани сабабли ҳам катартик услуб қўлланган.

Шунингдек Насим шурига азоб бериб келаётган синфдош қизнинг кўнгил майли билдирилган хат билан бўлган тафсилотлар унга руҳий азоб беради. Айбдорлик ҳисси умр бўйи уни тилка-пора қилиб келади. Ҳар гал тош соққани улоқтирар экан, ичидаги виждон азобини итқитмоқчи бўлади, аммо унга ғолибликни олиб берган соққа-тош ундан атиги бир неча қадам нарига тушади. Романда “соққа тош” рамзий бўлиб, у виждон азоби маъносида қўлланилади. Негаки, инсон хатолари уни бир умр тарк этмайди. Зил-тош бўлиб бир умр уни янчиб келади. Ҳатто ҳар қандай поклиниш ҳам унга ёрдам бермайди (Даврада Насим қисман эслаган қисмат номи бор-у, ўзи йўқ ёзгувчининг ашъоридан ўқиб билган ўша ўтмиши билан ёлғиз қолади. Қизнинг бемажол титраётган елкалари гавдаланарди кўз олдида. Сўнг эса йиғидан бўғриққан чеҳраси...)

... Шу ерга етганда у ортиқ чидаёлмай, жад билан даврада гир айланиб, тошни итқитарди (123).

Романга олиб кирилган манбалар ва уларнинг талқини жараёнида моҳиятан кучли бир ғоя балқиб чиқади. Бу эрк талқини. Эътибор беринг-а. “Насим дунёга келиб ҳеч қачон денгизни кўрмаган, аммо умр бўйи уни кўрмоқ истагида ёниб яшаган етти, ким билсин, балки етмиш аждоди ўзи билан олиб кетган аччиқ армонни англагандек бўлди...”. Ёки “Насим кушлар сингари шодон ҳайқириб, кучоғини кенг ёзган асно, ўзини тўлқинлар бағрига отди. Бироқ денгизгача етиб бормади. Оёқлари ердан узилиб, кўксига денгизнинг муздай шабодаси текканини билади, туйқус қаршидан девордай ўсиб чиқмиш баланд нимагадир қаттиқ урилдию чалқанча кулади... Денгиз ва ўзи ўртасида қоработирдек бўлиб, ўша таниш темир панжара қорайиб турар, назарида, уни мазаҳлаб куларди.

... Денгиз эса шовуллаб, уни ўзига чорлашини қўймасди. Денгиз баайни ундан нажот кутарди. Насим буни энди англади. Қафас денгизнинг нафасини бўғарди. Қафас денгизнинг эркини тушовларди”. (126-128).

Романга талқин учун жалб қилинган мавзулардан яна бири -- қизлар ифқатидир. Қаҳрамон армонига айланган Тош тоғанинг азоблари -- ифқатини сақлолмаган қизининг тақдири, Бадал Армон елкасига бош қўйиб хўрсиниб йиғлаган Гулнознинг афсуси, ҳаётнинг маъносини тунги ўтиришларда кўрган қизлар кечмиши талқин жараёнида аён бўла боради.

Таҳлил жараёнида амин бўламизки, ёзувчи абсурд услубларига кенг мурожаат этади. Абсурд ҳаёт чизгилари

ри айнан абсурд роман мотивидан келиб чиқиб очиб берилади. Шу билан бирга ёзувчи абсурд моҳиятни очиқ беришда онг оқимига хос руҳий таҳлил йўлидан боради. Бадал Армоннинг бувиси сўйлаб берган кўриқчи ҳақидаги афсона -- тарих қаҳрамонга гўё абсурд ҳаётдан чиқиш йўлларини кўрсатади: “Бадал Армон эмас, бемаъно туюлган ҳаётдан бош олиб чиқиб кетишга аҳд этиб, бу аҳдини бажарган аждоднинг вориси ҳис қилди ва шахд билан олға босди” (196).

Романда абсурд мавзуни кенгроқ намоён қилганлардан бири Ғойибдир. Унинг ҳаёти абсурд ҳаёт сифатида юзага келганининг асоси, бизнингча, умрини шунчаки яшаб ўтган ота-онасининг кўнгилсиз турмуши бўлса ажаб эмас. Тўғри, улар кўнгил қўйганлари билан кетдилар, аммо ҳаёт ўзанида сарсон фарзандлар тақдири айниқса Ғойиб образида яққолроқ намоён бўлади.

Роман таҳлили жараёнида амин бўламизки, ёзувчи романга жалб қилган манбалар талқинида адабий-бадиий синтез йўлларига мурожаат этган. Бунда онг оқими, абсурд роман унсурлари намоён бўлади. Менимча, романда абсурдга хос мотивлар устувор, шунинг учун асарни абсурд роман сифатида белгилашга монелик қилмайди.

Романга эпиграф қилиб олинган “Кетаман... Барибир бош олиб чиқиб кетаман” сўзлари талқин жараёнида бир неча бор турли хил маънода қўлланилган. Чунончи, Сувон каби кўкка парвоз этмоқ у ёқда турсин, ўзи кашф этган, мудом хаёлда ардоқлаб яшайдиган оламга бош олиб чиқиб кетмоғи ҳам душвор. Фақат лаблари армонли, гоҳида аламли қимтилиб пичирлайди, холос:

“Кетаман... Барибир бош олиб чиқиб кетаман...” (155) да ниятни ифодаласа, “Чимзордан узоқлашаркан, Бадал энди ҳеч қачон бу ерга қайтиб келмаслиги, капалакни ҳам кўрмаслиги, димоғига болаликдан азиз ҳислар уфурмаслигини англаб кўнгли бузилди. Форигъ этувчи аччиқ фарёд билан бирга, бўғзига шу сўзлар келиб қадалди:

-- Кетаман! Барибир бош олиб чиқиб кетаман!... (176) да айрилиқ азобини, отаси ва хушрўй аёл муносабатларини англаганида ушбу ибора армонни, иложсизликни ифодалайди.

Мана шу нарса, баъзан асарни абсурд роман сифатида белгилашга монелик қилади. Чунки қаҳрамоннинг нияти аниқ, интилиши бор. Шу сабабдан ёзувчи абсурддан кўра онг оқими талқини услубларига мурожаат этгандек кўринади. Шунга кўра роман соф синтетик эмас, балки аморфдек туюлади. Бу эса онг оқимининг асосий хусусияти.

Аммо романда ёзувчи онг оқими услубларига кенг мурожаат этса-да, ушбу талқин йўлларини ёзувчи восита сифатида қўллайди. Ҳозирги ўзбек романчилигимизда яратилаётган аксарият асарларда тамойиллар, методлар, услублар синтези намоён бўлмоқдаки, “Капалаклар ўйини” романи ҳам бундан мустасно эмас. Негаки, ҳар бир юзага келаётган жараёнда сабаб ва оқибат мантиқи мавжуд бўлади. Шунингдек адабиёт, қолаверса романчиликда ҳам. Ўзбек романининг келгуси бугунги олиб борилаётган бадиий изланишлар билан ҳамоҳанг экан, биз адабиётшунослар ҳам четда томошабин бўлиб туришимизга ҳаққимиз йўқ. Баъзи ҳолларда холис илмий муносабат ҳам нафақат фан тараққиётига, балки адабиёт ривожига ҳам ўз ҳиссасини қўшса ажаб эмас. Бир мақола имкониятларидан келиб чиққан ҳолда “Капалаклар ўйини” романи юзасидан билдирган фикр-мулоҳазаларимиз ўз самарасини берса романнинг яна бир муваффақияти деб англамоқ лозим.

Расул СУРУШ

ОЛИС МУҲАББАТНИНГ ЯҚИН ДАРДЛАРИ

МОШТА ЁЗУВ

(1260 й.)

Бугун бу ер булоқларидан,
Тошни тилиб оқмоқда кўзлар.
Тахтни қучган қул шохларидан,
Яланғоч эл кияр ол сўзлар.

Оч юрт ютар эзилган ҳаво,
Қул ўлкада шодмон кўр хонлар.
Маккор ёвга ўқиб ҳамд-сано,
Узатмоқда халқдан қурбонлар!

Онада сут, отада нон йўқ,
Тиқилмоқда тупроққа гўдак!
Қабрин ёрди Тўмарис, Широқ...
Қўзғал қулар, не қилмоқ керак?!

Бир йўл йўқми озод бўларлик,
Наҳот барча йўл сўнгги жарлик?..

* * *

Ҳали бу боғлар ҳам гулга тўлғуси,
Баҳор келсин. Мен кутган баҳор.
Манов, қуруқ сойни тўлқин кўмғуси,
Баҳор келсин. Мен кутган баҳор.

Осмон осмон эмас, қуш базми бўлар,
Эҳ-ҳе... нағмалари ҳалол ва озод.
Кўнгил бир мусаффо кенгликни тилар,
Кўклардан энади суқди паризод...

Баҳор келсин...

* * *

Сен эмассан, мен қалб тўрин
Тухфа этган жонона.
Нозларингга бермам ўрин,
Қарашларинг бегона.

Кўчангдан сени деб ўтганим йўқ,
Йўлим тушди шунчаки.
Деразангни чертганим йўқ,
Чертган ёмғир ё чакки.

Ноз фироғинг ортиқ санам,
Бир бор севдим, етади.
Икки бора севган одам,
Минг бор севиб кетади.

ТҲҲ ОҚШОМИДА

Хўп, борақол, кутмоқда ку-ёв...
Дил азобда, бурро тилим гунг.
Хўп, бора-қол, кўрмасин бир-ов,
Энди бир-ов сен ҳам мен учун.

Ойсиз тунлар сирлашган дил-дор,
Қоронғудай мағрурмисан ё,
“Кечиринг”, деб айтмадинг бир бор,
“Сиз беайбсиз”, демадим мен ё.
Мағрурлик-да севишмовдик-ку...

БЕШЛИКЛАР

Чумоли
Серғайрат кенгфеъл чумоли
Айёрликдан беҳабар
Абгорликка ҳар лаҳза дучор
Чумоли
Худонинг мендан-да хор арзандаси.

* * *

Сокин кузги анҳор
Сариқ япроқлар
Сув юзида қалқиб-қалқиб сузарлар
Кўксим тўла мунгли мунг
Олис муҳаббатнинг яқин дардлари.

* * *

Олтой қирларида кексайган кузак
Сарғайган дафтардай
Узумзорларимни эслайман
Мевалари таманно
Илк севгидай тотли орзубахш.

* * *

Ой чалқанча
Сукутсизлик тўшида тоғлар

Лабларда юраклар акси
Сўз ортиқча
Ой чалқанча.

ҲАЛИКЛАР

1

Яланғоч аёлдан қочгандай ҳаё
Яланғоч сатрдан қочдим Сен кечир
Яланғоч шоир.

2

Бахт - мен ҳали забт этмаган чўққи
Бахтсизлик - мен ҳали бўйламаган жар
Сенга қандай тилак билдирсам экан?

3

Куёш жуда юксак ва жуда ёруғ
Муҳаббатга қиёс қилса бўлади
Ва бир пиллапоя муҳаббат сари.

4

Том устида тўзғиган бўрон
Ҳис этмайди том ёнида томнинг пойида
Унган майса бўйларининг муаттарлигин.

5

Кеча ўлди энг яқин дўстим
Тирик туриб ўлди у ҳайҳот
Билмай гимиллабман марҳумлигимни.

Мен, пойтахт биқинидаги кўп тилга ҳам тушавермайдиган илмий текшириш институтининг оддий бир ходими ўзим биладиган сабабларга кўра, лекин ҳеч қутилмаганда, туйқус, биров билан хўшлашмай, бу ҳақда тасаввур ҳам қилмай, демакким, видолашув ҳақида бот-бот ўйласам-да, ўлим деган нарсани аниқ кўз ўнгимга келтира олмайдиган одам, барча ишларим ўлда-жўлда, орзу-армонлар, бир ўғил ва бир қиз гўдагим, келинчак орзулари кўнглини ҳам, афт-ангорини ҳам ҳануз тарк этмаган жондай жуфти ҳалолим ортимда, яна уйда эмас, кўчада, фарзандлар оғушига шошиб келаётганимда, дўстим, ҳа, азизу қадрдон дўстим ҳам қариндошим Абдумаликнинг ҳамроҳлигида, гувоҳлигида, "ёрдамида" ўлим отлиг махлуқ билан кучоқ очиб кўришмоққа сазовор бўлдим, ҳа, сиз ўйламанг тагин беоқибат экан деб, Қирғий асли қариндоши бўлса ҳам хабар олмапти деб, йўл олис бўлса-да, икки ой бадалида икки қарра уйдан хабар олганман, - биринчисида хотиним билан, иккинчи сафар ўзим, - борганда менга танишу ошно бўлиб қолган ҳовлиси адоғидаги эгик толлару адл тераклар, мевалари сап-сарик, шамолда тўп-тўп тўкилиб сой кўлмақларига тўлқин бераётган қатор беҳилар остида хўп хаёл сурганман, бу ҳодисанинг қандоқ юз берганини ўзимча мушоҳада қилиб, тагига етолмай, ҳайрону лол, оқибат Киччи энамга сабру бардош тилаб қайтганларим эсимда, қарзимдан жиндак бўлсин, узилганман, ҳатто амакимнинг ўғлига девордаги портретидан нусха кўчиртириб Тошкентдаги газеталарда бостираман деганимда, ўзига ўхшамайди, ҳозирги кўриниши бошқача, деб унамагани ҳам бўлган нарса, боз устига Қирғий амакимни чиндан-да Худойим қатордан олган бўлса, мен энди рўпарамда турган Ажали мутлоқдан ҳам сўраб кўришим мумкин, бироқ бунинг хабарини бировга айтиш имконим бормикан, ҳар нечук мен - икки олам оввораси бўлиб нима биландир олишаётганимни, чиранаётганимни аниқ-тиниқ биламан, бироқ имкон тополмайман - мажол йўқ, кўлимда ҳам, оёғимда ҳам, чорлайман - дўстимни, ўғлимни, ҳали норасида ўғлимни, лоп этиб пайдо бўлади, юзи сутдай оппоқ, отасини "ғаним" кўлидан қутқармоқ бўлади, илож-

сиз, имконсиз, гўдак, эси кириб-кирмаган, хомсиқиб йиғлайди, хотиним қичқиради, шу қадар қаттиқ бўзлайдики, жоним оғриётгани, ўзи қаерим оғриётганини ҳам сезмай қоламан, гўё ҳушим ўзимда йўқ, уларнинг олдига қайтаман, дейман-у, яқинлашолмайман, тавба, дейман, бу қанақа ҳолат ўзи, мен зиммамдаги барча қарзларимни, булар олдидаги масъулиятимни яхши ҳис қилиб турибман, бироқ бояги чираниб олишувимдан сўнг бирдан чор-атроф қоронғилашиб кетди, ҳушимдан кетдим шекилли, деб ўйладим, бироқ шундай деб мулоҳаза қилаётир эдим: тушунксиз, қандайдир енгиллик, оёғим ердан узилиб шифтга чиқдим, устимга энгашиган дўхтирни томоша қилдим, хотиним, қизим, ўғлим, Абдумалик, бариси ташқарида қолди, қизик, мен уларнинг ташқарида қолганини ҳам мулоҳаза қилмаяпман, туйқусдан бир кайфу сафо гўшасига тушиб қолдим, тушиб қолдимми, чиқиб олдим шекилли, қандоқ тушунтирсам: булутларга миниб сайр қиласиз-ку, ҳеч бўлмаса шуни тасаввур қиларсиз, орзулар оғушида қолганда, тахминан, тахминанмикан, қисман, ҳа, қисман шунга яқинроқ, аммо буни сиз ҳис қилолмайсиз, вазнсиз учувчиларни кўргансиз, улар ҳам деворга урилса, бирор аъзоси азоб еса керак, меники эса, ҳеч қаерим оғримайди ҳам, масалан, бугга ўхшаб учиб юрибман - булут ҳам мёндан оғирроқ, ҳатто туман ҳам, дўхтирнинг стерилланган пахта буюрганини, бир ҳамшира дарҳол чопқиллаб чиқиб кетганини, сўнг пахтани келтиргач, спирт аралаштириб пешонам, юзларимдаги қонларни артганини, кўйлагимни тортқилаб шошилишда йиртиб юборгудек бўлиб ечиб ташлаганини, уч жойдан яраланганимни, энг катта ярам тиззамнинг пастида, болдирим ёнида эканини ҳам кўрдим, пешонамдаги ёриқ жуда ваҳмали эмаслиги ҳам кўриниб турибди, қон кўпроқ оққан эди, холос, аммо оёғим қаттиқ лат еган бўлса керак, дўхтир шошиб қайси бир ярамга биринчи бўлиб малҳам кўйишга гаранг бўларди, ҳушимдан кетганимдан бўлса керак, дастлаб пешонамнинг ёрилган этини тишлагич асбоблар билан икки тарафга йириб қаради, тиник, спиртмикан - у билан ювиб тагин қаради, суяк ичкарига ўйиб кирмаганмикан, деб кўрди, шекилли, аммо қизиғи шундаки, мени бу ҳолатлар унча безовтаям қилмасди, энг оғир ярам оёғимда эканини

* Давоми. Бошланиши журналнинг ўтган соннда.

билиб турардим - суягим синганиниям ҳис қилардим, бироқ буям мен учун аҳамиятсиз эди, тавба, нега аҳамиятсиз экан-а, деб кўярдим, қимир этмай ётган ўзимга қарадим: оппоқ, жудаям оппоқ, қонсиз эди юзими, ойнага қараганимга нисбатан чиройлироқ эдим, ўзимни билмас эканман-да, яланғоч гавдам хунук кўринарди, холос, қандайдир бесўнақай, оғирлиги билан операция столини босиб турибди, ие, менманми ўзи мен, нега унда шифтда сузиб юрибман, бориб ўзимга ёрдам бермайманми, - авратимни ёпиб кўйгим келди, - кучим етмади, бориб ўзимнинг кўлимини қимирлатишим керак эди, ўша кўл билан ёнда ётган кўйлакни олишим, бутимни бекитишим керак эди, бироқ кўлимга кучим етмади, у ёққа қараш учун кўзимни очишим ва бошимни кўтаришим керак эди - бунгаям кучим етмади, қийналиб кетдим, нима бало, иккитаманми мен деган хаёл ҳам пайдо бўлди, бироқ мен фақат шу нарсалар ҳақида эмас, бир-варакайига ҳамма нарса ҳақида ўйлардим ва айна пайтда лаззатланар ҳам эдим: бундай майишат асло йўқ, тополмайсиз, очқайдиган қорним, ейдиган оғзим, ўпадиган лабим пастда ётибди бари, уларга эҳтиёж ҳам йўқ, зил-замбилдай қилиб нима қиламан уни, бирам оғир кўринадими у гавда, тагин ароқ ҳам ичволган: сасси, йўқ, у мен-ку ахир, ёрдам беришим керак, - ўзимга ўзим шундоқ масъулият юкламоқчи бўламан, кучим етмайди, қандайдир ўхшаши йўқ бир бўшлиқ, бориб кўлимдан ушла-сам орасидан синггиб ўтиб кетаманмией, дўхтирларни ташвишлангирмай бирор марта нафас олиб кўяй дейман, - бу ҳам келмайди кўлимдан, уят бўлди-да деб кўяман авратимга қараб, ҳамширага айти-чи, зора ёпиб кўйса, бор овозда қичқираман, гўё ҳамшира эшитгандек дока йиртиб буклади-да, бир суюкликка хўллаб, - ким билсин, буям спиртми, - ўша жойга ёпиштириб кўйди, дўхтир бўлса дам-бадам кўкрагимга темир асбоб кўяди, ташвишланади, унинг ҳаракати сусайиб қолди, ташқарига бир неча марта чиқиб келди, кимнидир чақирди, уларнинг овозлари, сўзлашишлари гўнғир-гўнғир бўлиб эшитиларди, яна бир ўрис дўхтир кирди, ўз тилида:

- Тамом, ўлибди, - деганини эшитдим.

Шундан сўнг ҳаракатлар тагин сусайди, ўзбек дўхтир қаттиқроқ ташвишланди.

Булар ҳаммаси мен учун аҳамият беришга сазовор ишлар бўлиб туюлмади.

Мўрдаги мурдашўйларни чақириб мени олиб кетишларини айтганда, бирдан дўхтирга эътибор бердим, ўлибман-да, деб ўйладим ва ўзим учун қайғургим, йиғлагим келди, бироқ бу шунчаки ўзим учун бир мажбурият экан шекилли, хоҳламай қолдим, ахир хоҳласам ҳам қилолмаяпман-ку, туйқус онамни ўйладим, жуда қийин бўлди-ку унга, дедим, шу ҳолатим алланечук эди, бор кучим билан ўлмасликка тиришдим, назаримда онам ҳамадан кўпроқ қайғурадигандек эди, шуни негадир ҳеч истамадим, ҳозирнинг ўзидаёқ уни кўргим келди, кўргим келган заҳоти кўрдим уни, ёнида синглимининг ўғли сақич чайнаб томоша қиляпти, қиқирлаб куляпти, чорсисига тақилган туморни саждага бош кўйганда олиб ўйна-япти, қаъдага турганда йиғлаб қоляпти, - шомни ўқиётир онам, - юзига, кўзларига қарадим, хавотир, алағдалик бор, хўрсиниб кўяётир негадир, намозни тугатиб узоқ дуо ўқиди, мени ҳам кўшиб дуо қилди, мартаба тилади, соғлик, хотиржамлик тилади, сўнг ўрнидан турмай ўйланиб ўтираверди: мени кеча туш кўрган эди, бағри ҳил-вираб юрди кун бўйи, бир тилипон урсангчи, деб ҳеч кўймади укамни, укам акам ўзи яқинда келиб кетди-ку, деб эринди, боргиси келмади, айна пайтда онам баттар орзиқди, мендан хавотир олди, юраги тўлиб кетаверди, укамни ташқаридан чақириб олиб калхўзди идорасига бориб бир гаплашиб кел аканг билан, агар майиб бўлиб қолмасанг қил шу ишни, деди. Зарда билан тайинлади.

Укам онамнинг кўзлари чўкиб қолганига эътибор берди: она ич-этини еётган эди. Бораман, бораман ҳозир, деди укам. Елкасига фуфайкасини илди-да, тўрт чақиримга пиёда кетди. Онамга жудаям ачиндим. Қайғурманг, мен яхшиман, дедим, оқи кўпайиб кўкиш сурат олган сочларини силадим, гўё бағримга босдим, бироқ тасаввуримдаги сингари эмасди; тушдан кўра ҳақиқат, ҳақиқатга қиёслаганда тагин бўлакча эди бариси, ўзим ҳам ҳайрон қолиб, қайғуриб йиғлаб ё кулиб, ниманидир қаттиқ хоҳлаб, интилиб турганим йўқ эди, ҳолатимдан қатъи назар, ахир бу онам-ку, мени деб безовта бўлаётир-ку, деган хавотир айна пайтда мени тарк этиб-тарк этмай ётди, айна пайтда барчаси табиийдек, бўлиши мумкин ва, балки зарурдек ҳодисалар эди гўё. Ақл ўлчамларига тўғри келмас эди ва шу билан бирга ақллилардек ўйлар эдим ҳам: ахир, бу онам-ку, онам-а дея тергай олардим ўзимни, муштипаргина бўлиб, дарду дунёси, хавотири миясида минг айланаб ётган онамни ташлаб кетмаслигим лозимлигини андоқ ҳис қилиб, ақлим этиб турарди, лекин мен бу серғалва дунёдан оғир, зил-замбил оёғимни узиб олган, эркин, шамолдай енгил бир нарса, балки руҳ эдим, тез кечган воқеалар, кузатиш, ҳис, ўйлар жараёнида мен энди руҳ бўлсам керак-а... деган хаёл ҳам кечарди, ҳойнаҳой руҳлар олами ҳақида унча-мунча ўқиганларим-да кўз ўнгимдан кечган чиқар, ҳаракат ва эришиш мен учун муаммо эмасди, ҳозирги аҳволим нотабиий туюлмас-да, онам, хотиним, фарзандларимга чандон қайишиб, ёрдам бергим келгани, уларга фойдам тегмаётгани ҳам у қадар алам қилмаётган, бу қандайдир кўшимча масъулият, мажбуриятдай бир ҳис эди, чамаси, бу масъулиятдан фориг бўлгим келарди, бироқ бир аллақандай куч мени шу атрофда етаклаб юрганмикан, деб ўйладим, ҳар тугул жуда узоқлашиб ҳам кетолмаётган, балки бунга хоҳиш йўқ эди, қизиги, бирор жойим оғримас, қорним очқамас, қулоғим эшитар, кўзим кўрар, энг муҳими, зил-замбилдай гавдани кўтариб юриш, унинг нафсига, манфаатига хизмат қилишдан тамоман қутулган эдим. Ажаб, дердим ва сархуш бўлардим.

Менга тегишли бўлган гавда атрофида ҳамон гивирлаб юрган дўхтирлар мен жисимини ташлаб чиққанамга эндигина бутунлай иқрор бўлишган чоғи, ҳафсалалари пир бўлди, танада юрак урмас, қон айланмас, тобора совиб бораётганди. Юраги кўтаролмади, деб ўйлашди, яраларимни тикиб бўлишганди, бошқа нажот йўқ эди, бу ҳақда касалхона бош шифокорига ҳам ахборот беришди. Бош шифокор ҳам бош чайқади. Касалхонасидан ўлик чқиши унгаям яхши эмас-да. Чамаси, улар гавдани ёришга қарор қилишди, аммо ўлик эгаларидан розилик олиш лозим, деди бош шифокор.

Менинг тепамда туриб жарроҳлик қилган ҳакам реанимация бўлими эшигига қапишиб турган Абдумаликни ичкарига чақириб олди.

- Оғир бўлинг, биз ҳаракат қилдик, бўлмади, - деди.
- Ўлдими? - деди Абдумалик.
- Акангиз эдими? - деди тагин дўхтир.
- Йўқ, жўрам, - деди Абдумалик. - Бўмапти-да бари бир?

- Иложини қилолмадик. Юрак кетган шекилли.
- Пороги бор эди, - деди Абдумалик.
- Ростдан-а. Шунақа экан-да, бундай касалларни турғазиб юборардик бўлмасам, - деди дўхтир ва бош чайқади. Энди ўзингиз кўмак берасиз ювғичларга.

- Майли, - деди дарров Абдумалик.
Дўхтир ичкарига кириб кетди ва кўп ўтмай чиқди.
- Ичини ёрамиз, розимисиз?
- Ёриш керакми?
- Каттамир шундай деяпти.
- Бўлмаса тезроқ ёриш керак-да.

- Ташқаридаги хотиними?
 - Ҳа, хотини.
 - Уям рози бўлармикан?
 - Сўраса рози бўлмайди-да.
 - Сиз-чи, розимисиз?
 - Керак бўлгандан кейин ёриш керак, - деди Абдумалик.

Дўхтир унга ҳайрон бўлиб қараб қолди.
 - Қариндоши эмас экансиз, хотинидан сўраймиз, ёзма равишда рози бўлса, ёрамиз.

- Хотини ҳали эшитгани йўқ, ўзини ташлаб юборди. Қоғозингиз бўлса ўзим ёзиб бериб қўл қўйдирардим.

Абдумалик бир кичик қоғозга хотинимнинг рози экани ҳақида тилхат ёзди.

- Мен ҳам ёзсам-чи? - деди Абдумалик.
 - Хотини рози бўлмаса агар, сизнинг розилигингиз ўтмайди, - деди дўхтир.

Абдумалик ташқарига чиқди. Хотинимга қараб:
 - Операция қилсак розимисизлар, деб сўраяпти, мен тилхат ёзиб бердим, сизам қўл қўйинг, - деди.

Хотиним аввалига ҳар тугул дегандай енгил хўрсинди ва қоғозга ёзмоқчи бўлди шекилли, тайёр ёзувни кўриб, ўқий бошлади, Абдумалик ўқиманг, деб қўл чўзган эди, важоҳат билан юлқиб тортиб олди-да, тагин ўқиди, тушунмагандай яна кўз олдига олиб борди.

- Ўлдим, қандоқ қиламан, - деб қоғозни гижимлади, Абдумаликнинг юзига икки бўлиб отиб юборди.

Қиёмат қойим бўлди хотиним учун. Мен унинг тепасига келиб юпатишга ҳарчанд уриндим, бефойда бўлди - ўзини қўйиб юбориб, зинада ўтириб бўзлайверди, ҳар замон аянчли чинқирди, қалтиради, ўғлимни кучоқлади, ўғлим ҳам йиғлади.

Мендаги туйғу ғалати эди: бари бир сармаст эдим. Аввалига қувурга ўхшаган жойга кириб қолдим, шамол учиргани янглиғ қувурдан ичкарига ихтиёрсиз шўнғидим, қоронғуликдан ёруққа - бир водийга ўхшаш жойга чиқиб қолдим. Менга халақит берадиган, қийнайдиған нарсанинг ўзи йўқ эди, барча қийинчилик, ташвиш, ғурбатлардан бутунлай фориг эдим: на кийим, на қорин, на пул, на мансаб, на йўл юриш ташвиши бор эди, гўё кийимимни ечган каби гавдамни ташлаб мусичанинг юмшоқ юнги сингари, йўқ, ундан ҳам беқиёс енгил равишда учиб юрардим.

Кеч тушганда уйимизда қиёмат кўпиб ётганда, укам телефон қилиб ололмаган. Жиринглаган-у, хотинимнинг, қўшни аёлларнинг зўр йиғилари, шовқин-сурондан ҳеч ким эшитмаган чоғи, укам уйига телефон қилдим, ҳеч ким олмади, деб келди, онам бораман Тошканга, деб туриб олди. Кеч тушган, бефойда эди. Қишлоқда юриб турган машина бор-йўғи иккита, улар ҳам узоқ йўлга ярамайди. Укам ҳам бесаранжом бўлиб қолди, негаки, онам кўнглидан зил кетиб, неларнидир сезгандек, авзоидан менга бир гап бўлганини билдирарди. "Ҳай, эрта-лаб жўнаймиз бўлмасам", деди укам. Онам ухламади. Сахарлаб йўлга тушишди. Калхўз идорасига Тошкентдан сим қоқишганда, у ёқда ҳам ҳеч ким олмади. Азонлаб хабар етказиш учун шаҳардан ҳам одам йўлга тушди.

Икки хоналик қулбам азахонага айланди.

Тўрт ёшдан ошган ўғлим, ишдан келганимда чунон қийқириқ отиб кучоғимга талпинувчи икки яшар қизим ҳам дам у одамга, дам бу одамга термулиб ҳайрон бўлишар, ўғлим ойисининг ёш боладан ҳам баттар бўзлашидан ваҳимага тушиб йиғлаб юборарди. Чамаси у ҳам айрилиқ нима эканини энди англаб етаётгандай, дадасиз яшаш оғирлиги ҳақида бот-бот ўйлаётгандай, эҳтимол, кун бўйи бирга болалик ўйинқароқликларини бирга ба-

ҳам кўргувчи қўшни болалар олдида тортинаётгандай, уларнинг уйларида ҳеч ким йиғламаяпти, дадалари тирик, меники эса... дея руҳи тушаётгандай, тақдирнинг камситаётган буюк кучини ҳис этаётгандай чўнқайиб икки тиззасининг устига бошини қўйганча мунгаяр эди. Ўлим кўрган одам тез улғаяди, дейишади мўйсафидлар. Ўғлим, ҳали дарахтнинг япроғидек тез ўзгариб турувчи қалбига қисматнинг зил-замбил тоши аёвсиз текканидан безовталанаётган, жим сабр қилишга ақли бардош бера олмай гоҳ йиғлар, гоҳ юпанар, қорни очса чувиллашиб йиғлаётган аёллар орасидан ўтиб ошхонадан нон олиб ея бошлар, бу ердан тезроқ ўртоқлари олдига кетиб, улар билан ҳар кунгидай, ҳеч нарса бўлмаган каби ўйинга берилгиси, копток орқасидан тинимсиз чопишни, ўйинчоқ автоматда тариллатиб ўртоқларини "отиб" завқланишни кўмсарди. Бироқ ўртоқларининг "Жамшид, даданг ўлиб қопти-я!" дея болаларча ҳамдардликларини ҳам эшитгиси келмай безилларди. У дадасининг кучига ишонарди, дадасидан қаратэ, у-шунинг баъзи усулларини ўрганиб, яхшигина ўзлаштирганди, эрта-индин тез-тез улғайгач, дадам мени Испанияга жаҳон чемпионатига олиб боради, у ердан чемпион бўлиб келаман, самолётдан тушаётганимда ойим, синглим гул билан кутиб олади, деб ишонарди. Буларнинг ҳаммаси дадасининг ҳикоялари, уни қизиқтиришидан туғилган мурғак, аммо завқли тасаввурлар эди.

Ойиси, бувиси, яна аллакимлар, дадасининг шаҳардаги ҳамқишлоқлари, қўшни, нотаниш аёллар гоҳ изиллаб, гоҳ пиқ-пиқ йиғлашар, бувиси гоҳида инқиллаганча йиғлаёлмай қолар, орқага ўзини ташлаб юборарди, ўзининг ойиси бўлса анчагача унинг устига ўзини ташлаб дардини баҳам кўраётгандай булқиллаб, тўхтовсиз йиғларди. Бошқа аёллар тезда икковиниям турғазиб доғ сув ичиришга уннашарди.

Бола шўрлик бу манзара ниҳоятда аянчли эканини тушунар, ҳозир ҳаммаси ёлғонга чиқишини, дадаси, на-риги уйда кўрпага буркаб қўйилган дадажониси, "мен тирикма-ан!" дея туриб келишини, яъни ҳазиллашган бўлиб чиқишини чунонам истарди. Ростданам ҳозир дадам йиғламанлар, мен ҳазиллашган эдим, деб туриб чиқиб қолса-я, деб кўмсарди. Бола шу тариқа ўз ўйига ўзи ишонгандай аста мен ётган хонанинг эшигини қиялатиб очди. Оғзидаги нонини ҳам чайнашдан тўхтаб бир алпозда тўзғиб ётган сочларимга эътибор берди, таралмаса хунук кўринаркан деб ўйлади, шекилли, чунки юзим, танам кўрпа билан ўраб қўйилганди. У ўзига кўринган нарсанинга тасаввур қиларди, тагин у дадамнинг бўйи бу қадар чўзилиб ҳам кетибди, деб қўйди, балки машинаси урилганда бўйи чўзилиб кетгандир, деб ҳам ўйлади. Лекин шу ётган гавданнинг мурда эканига ишонгиси келмади, бориб гўё ухлаб ётган отасини уйғотиб юборгиси келди.

Бу орада икки-уч хотин келиб уни суриб ичкарига киритиб юборишди, у тентираб йиқилаёзди, сўнг қараса уларнинг бири ўзининг бувиси экан, у ўғлининг юзини очди, бетига бетини қўйиб кўп изиллади. Айтиб-айтиб йиғлади, "султон эдинг, бек эдинг", деганларини бола эслаб қолди, "сен ўлганча онанг ўлса бўлмасмиди, болам-ей, бола-ам!" дея бўзлади. Бир хотин болани тортиб менинг юзимни кўрсатди, ярим юмуқ кўзларимга, шилинган бурним, пешонамдаги қон изи, қорайган чап юзимни кўрган заҳоти у бирданига "дадам ўлган экан-да" деган хулосага келди ва бўқириб йиғлаб юборди, кўзларидан ёш тинмасдан оқди, ўзи енги билан артиб ҳам улгурмасди, уни бувиси бағрига олди, иккаласи бир-бирига маҳкам бағир босишди, анчадан кейин ҳам бола хомсиқиб-хомсиқиб йиғларди. Энди унинг умиди буткул узилганди.

Эркин ва озод учиб юрсам-да, бу ҳолат мени безовта

қилар, шундоқ йиғлашларини сира истамасдим, кечкурин отам, амакиларим, Тумановулдаги опам ва саккизинчи синфда ўқийётган кичик сингилларим келишганда уйим даҳшат ва аянч қамалиб олган зиндонга айланди. Ҳатто ўзим ҳам безор бўлдим. Хув ўша мени операция қилишаётган чоғдаги водий томонга учиб кетдим, парқув булутлар сингари суздим, бу шу қадар бир ошуфта ҳолат эдики, на бирор юкинг, на масъулиятинг, на жавобгарлигинг бор, биров сенга бундоқ қилиш шарт, дея зуғум ҳам ўтказмайди, на бировдан чўчийсан, на биров билан жанжаллашасан, хуллас, маза қилиб дам олаётганга ўхшардим, яна ғалати бир манзаралар, тушунтириб бўлмас туйғулар бор эди, шеърлардаги каби эҳтиросларни от мингандай миниб юрармидим, ушлаб бўлмас севгининг толаларига тирмашиб юрармидим, хуллас, шунга ўхшаш, йўқ, ҳеч нарсага қиёс этиб бўлмайдиган ҳолат эди, на қорнинг очқайди, на зорикасан, на орзикасан, на жаҳлинг чиқади, агар шу жойда сиз ҳам бўлатуриб мени кузата олсангиз эди, ҳавасу ҳасаддан юрагингиз пақ этиб ёрилиб кетарди.

Эҳ, шу сафоли кайфият тугамаса эди. Бироқ қандайдир шамолгами, ҳавогами ўхшаган бир қатлам ёҳуд мувозанатни бузиб турувчи бир камалак мисол, - шундоқ десам ҳар нечук тасаввур ҳосил бўлар сизда, - бир чеғара борга ўхшар, гўё у мени таъқиб этаётгандай бўлаверарди.

Боя онам менинг юзимни очганда, йиғи-сиғилар чунонам авжига чиққанда, ўғлим ўпкаси тўлиб йиғлай-йиғлай чарчаб қолганида, отамнинг, синглим, опам, хотинимнинг, укамнинг бўзлашларини кузатаётганимда, қандайдир зил-замбил бир куч, бояги куч мени ачинишга мажбур этди, ўзимга ҳам, қавму-қариндошларимга ҳам ичим ачиди, шу кулфату қазо учун мен жавобгарман-у, лекин даҳлим йўқ кишидай саҳролардамией, водийми, ҳавода ўз кўнглимни чоғ этиб вақтихушлиқда кун ўтказяпман. Ўша танага кириб олиб одамларни юпатгин деяганга ўхшаш бир ундаш бор эди ўша кучда.

Туйқусдан берилган бу хурлик мен қизғанишим лозим бўлган ягона бойлик эди, ундан айрилсам ҳамма нарсадан айриламан - шуни ҳис этардим. Шу боис сира хоҳламадим, қуяндан қочган капалак сингари бошқа ёққа учдим, суздим, оқдим, ва ҳоказо. Хуллас, қутулдим, қутулиб яхши қилдим.

Чошгоҳга чиқаришар бўлди мени. Аввал уйдагилар қишлоққа опкетамиз дейишди, кейин бу учун ўзлари қийналишлари, хотиним ва болаларимни ҳам кўчириб кетишигаина бу иш тўғри бўлишини ўйлаб шу ерга қўйишга иқрор бўлишди.

Ишхонамдагилар, директорнинг ўзи ҳам келди. Маросим кичкина бўлмади. Абдумалик уларга югурдаклик қилгиси келди. Қайта-қайта келганликларидан хурсанд эканини уқтирди. Қизиқ, институтимизнинг директори менинг ўлимимни тан олиб, ҳамдардлик билдириш учун келгани ҳам Абдумалик учун катта сийловдай эди. Ўлганимда келмасаям нима қилардинг, дея ўйлайди у, бу одамлар учун ўлиш (ёки бировни қурбонлик қилиб юбориш) ҳам шараф. Агар, мабодо палакат босиб мен ўлмайд қолган бўлсам, Абдумалик директорнинг ҳурмати учун бўғзимга пичоқ тортиб юбориб қайтадан ўлдириб юбориш шаштиям бор. Шундай одамнинг ҳурматини билмадинг, тинчгина ўлиб ётсанг ўлармидинг, дерди у пичоқни жаҳл ила тортатуриб.

Директоримиз ҳам ажаб инсон-да. Шунинг учун яхши кўради Абдумаликни. Ўлмайд юрганам учун ёмон кўрарди мени. Мана, ўлганим - унинг хоҳиш-иродасини амалга оширганам учун бор экансан-ку, оғайни, аввалдан шунақа қилсанг, ўлишингга ҳам ҳожат йўқ эди... деб кепти.

Дарвоқе, Абдумалик нима юмушлар билан банд бўлганига эътибор бермабман. Директор қандоқ одам эканини аксарият билиб қолдимку-я, Абдумаликнинг қандай инсонлигини тўлиқ тушуниш учун фоний дунёни тарк этишга тўғри келди. Мана энди аниқ билдим.

Раҳмат сенга, дўстим Абдумалик!

Бироқ, тан олиш керак, мени “жойлаб келиш” юмушида Абдумалик катта ҳисса қўшди. Қишлоқда бўлса-ку, ўлганингни бирор ташкилотга бориб, чиндан ҳам ўлди, дея тасдиқлатиб сўнгра кўмишга рухсат олишинга ҳожат йўқ. Ҳамма кўриб турибди: ўлди, энди кўмиш керак, васаллом. Ва қабр қазииш учун ҳам фалон сўмга келишиб ё тортишиб ўтирмайдилар, талаб қилгани савоб, жуда нари борса, кунлардан бир кун, гали келганда фалончининг жойини ўзим қазигандим, бошқаларникидан катта, икки уйлик, тик турса боши тегмайдиган қилувдим, туриб руҳлар билан нонушта қилсин, деб егулик, ичишга, таҳоратига сув ҳам опкириб берганман, жойинг беҳишт бўлгур, гўринг нурга тўлгурнинг ишқилиб, ер бориб айтмасин, миннат қилди деб ўпкаламасин, дея кетаверишади.

Бизнинг қариндошлар шаҳарда яшамаган, расм-қоидаларнинг югур-югурдан иборат эканини тушунмайди, шу боис Абдумалик ўлигимга яради. Эҳтимол, барча ундан миннатдор бўлди, пачоқ бўлиб кетган “Запорож”-имни ҳам у ё милисахонага, ё устахонага ташлаб келди, у машина энди қайтиб машина бўлмаса керак, деб афсус чекди.

Шоир айтганидек, “Ўлган ўлди. Кетди.” Бунга кўникмай илож йўқ. Энди олдинда берсин. Қолганлар омон бўлсин. Бироқ болалари ёш, хотиниям ёш бева бўлиб қолди. Бирорта раҳмдил қарамоғига олар. Хоҳламаса, ким билсин, ёш нарса... Ҳали куйикнинг иси кетгани йўқ, Худо йўл кўрсатар.

Институтимиз шаҳарнинг бир чеккасида, архив ишлари билан шуғулланадиган илм даргоҳи. Архивнинг ўзи ҳам шу институтга қарайди. Бир яҳудий киши архивга бошлиқ бўлгач, уни институтдан ажратиб олиб мустақил иш юритган. Аммо бизнинг ҳозирги директоримизнинг қўли узун, узатган жойига етади, етмаса, бошқа чоралар кўради. Ҳолбуки, у тепада, жуда йирик лавозимда ишларди, нимадир бўлдию у ишидан кетди, уни аламзада бўлмасин, дея институтга директор қилиб қўйишибди, бироқ у архивиям бизга қўйиб берасизлар деб роса оёқ тираб туриб олгандан кейин марказда махсус қарор ишлаб чиқилган экан, архивнинг хўжайини эса бунинг ҳидини билиб, қарор чиқмасдан бурун унинг асоссиз эканини, бундай ҳолда архив ҳужжатлари талон-тарож бўлиб кетаверишини исботлаб, қарор чиқиб кетишининг олдини олган, директоримиз ҳам боя айтилганидек ушлаган жойини қўйиб юборадиганлардан эмас, икки ярим йил сурункасига тортишиб юрди. Узлуксиз бизнинг номимиздан тепага, ҳар бир раҳбарнинг номига ариза ёздираверди. Раҳбарлар келганида биз архив бизда бўлмаса сира ишлаб бўлмаслигини, ҳозир кечаги ва бурунги тарихимизни холис яратиш сиёсатини амалга оширишимизга архивнинг алоҳида ажралиб чиқиб кетгани қаттиқ тўсқинлик қилаётганини қаттиқ туриб “далиллашга” ҳаракат қилардик.

Ҳолбуки, гапнинг очиги, бусиз ҳам доим архив эшиклари биз учун очик эди, институтдан келди, дейишса, биз ҳеч сарсон бўлмасдик. Бояги архив бошлиғи Бениамин Самсонович деган киши шахсан аралашиб керакли ҳужжат ва материалларни топтириб беради. Айтишларича, у жуда тажрибали, жуда билимдон киши эди, ҳақиқатдан ҳам илмий салоҳияти кенглигига ўзим иқрор бўлганман. Масалан, мен илмий ишимга керакли бўлган материалларни топишда ёрдам беришини сўраб хузурига кирганимда, у киши иш режам билан қизиққан,

уни кўриб ишимнинг бошқа эътибор берилмаган жиҳатларини тушунтира кетган, мен тасаввур қилмаган материалларни тавсия этган, шундан сўнг иш режама деярли бутунлай ўзгариб кетганди.

Уни бир маҳаллар Америкада совет жосуси бўлиб хизмат қилган дейишади. Мен қойил қолганим - бу ерда иш интизомининг юксаклиги ва раҳбарнинг чин зиёли олим, муомаласидан "қорин тўядиган" одам эканлигида эди. Менга бу одам нафақат фан жонкуяри, балки ҳар бир шахс тарихдан хабардор киши бўлиб туолгандай ва бир меҳр, ихлос уйғонганди. У Шерали Ваққосович билан икки йил бадалида арқон тортишиб юрди, ниҳоят, тан берди, қийналиб кетди шекилли. Пенсияга ҳам чиқмади, оддий ходим бўлиб юраверди. Менинг илмий ишим йигирманчи аср бошларида ўзбек халқининг руҳий аҳволини тадқиқ этиш билан боғлиқ тарихга оид бир нарса эди. Ўзимнинг институтда ўқитган домлам гарчанд билими, савияси баланд, одамгарчилиги ҳам қойилмақом бўлса-да, фикрлари кўпинча кечаги кун билан боғлиқ, бугун ҳам кечагидай шароит бўлишини ич-ичидан истайдиган, шунинг натижасида бўлса керак, шогирдлари ҳам худди ўзи сингари домлаларнинг эшигини бўйлаб елиб-югуришини, роса таъзирини еб, сўнг бирор илмий даражга эришишини хоҳларди. Авваллари домланинг деганларига оғишмай амал қилдим, Бениамин Самсонович билан учрашиб, танишгач эса кўп нарсаларни асли ҳолича ўрганишга мушарраф бўлдим, фикрларим ўзгарди. Самсонович нуқтаи назарни тўғри аниглаб, шунга яраша йўналиш бера бошлади ва оз муддатда кўп нарса тўпладим, энди уларни саралаб, режага қараб қозғога туширишга қолди, сўнг, қарабсизки, иш тамом-вассалом.

Мен домламдан воз кечмоқчи эмасдим, ҳар ҳолда ишга раҳбар, ўзи охиригача ҳимоя қилади, бироқ архивга яқинлашганимдан сўнг аввалги ўзим берган ишим қайтадан кўзимга чўғ-оловдай кўринаверди, энди мен ишга доир материалларнинг таъриф-тавсифи, Маркс, Энгельс, Лениндан келтирилаверган, ҳар қадамда гуруҳдаги тошдек тишга қадалаверувчи кўчирмаларни эмас, ўша даврнинг ҳақиқий ҳаётини, халқнинг турфа табақадаги вакилларининг кайфияти, маишати ва зор-нолон юришларини кўзим билан кўриб, қулоғим билан эшитгандек бўлдим.

Мен режани ўзгартиравергач, қутилмаган янги нарсалар топиб келаверишим, турган гапки, домламнинг гашини келтираверарди. Ёмон кўриб қолмасмикан, деган хавотирда унга хушомад қилардим. Бари бир у кимдир менга оқил бўлганини сезиб турарди, ҳайтовур шу ҳам сабаб бўлдики, иш ҳадеганда юришиб кетавермади.

Бениамин Самсонович ўзининг ҳар балога ақли, илми етишини яширар, содда кўрсатарди ўзини, мен ҳам бундан илҳомланиб, тўғрироғи, ўзимга яқин олиб "Самсонич" деб мурожаат қилишга ўтдим. Бу унга оғир ботмади.

Кунлар келдики, Самсонич билан дўстона муносабатимиз ҳам менинг бошимга битган бало бўлди.

Бу бир ғалати ишхона эди. Олимларнинг ҳам, олимдан кўпроқ турли одамларнинг ҳам қадами сира узилмасди. Кейинчалик ходимлардан билиб қолдимки, бу кўча-кўйдан келган одамлар кўпинча ўзларининг қариндош-туққанлари ҳақида маълумот опкетишаркан, баъзан эса ўтмишда ажодларига тааллуқли салбий маълумотларни йўққа чиқаришни, жуда бўлмаса сўралганда ёлғон маълумот беришни илтимос қилишаркан. Бир куни бу ҳақда Самсоничдан қизиқиб сўрадим. У ҳар бир маълумот даражасига қараб пул туришини, баъзилари фалон минг долларгача сотилишини очиқ айтди. Ҳайрон бўлдим, ихлосим қайтди домладан. Бу ишнинг бошида турган икки киши бор, Шерали Ваққосовичнинг жияни, аввал

менинг муовиним эди, ўша, тагин бир холаваччаси - маҳфий ҳужжатлар бўлимининг бошлиғи. Улар Ваққосовичга ҳаддан ортиқ кўп суянишади.

Ҳолбуки асл нусхани йўқотдик, деб хурсанд бўлишлари беҳуда. У ким томонидан қаерга берилгани ҳақида тегишли одамлар хабардор бўлиб туришади ва асл нусха ҳужжатлар ҳам бу ерда эмас, бошқа жойда. Бу ерда эскириб, тўзиб кетган, холос. Улар бўлса асл нусхани йўқотганидан хурсанд, шаталоқ отишгани-отишган. "Мерседес"ини миниб бошқаларнинг аламини кўзитиб юришади. Мабодо менинг ҳам бирор марта шундоқ номаъқулчилик қилганимни кўришганида-чи, нақ жаҳаннам ўтига тикиб юборишарди, ўша заҳоти. Чунки Шерали Ваққосович дегани ёмон кўрган одамидан ҳар лаҳза ўч олишни пойлайдиган курашгир одам. Ҳеч ғайратини аямайди бу йўлда. Идорада менинг дўстим киму душманим ким - бу ҳаммага аён, бўлмаса у одам кун соғ кўймас эди, қўлга туширишга дастак тополмайди, холос. Жуда бўлмаса ноинсоний йўллар билан ўч олишгаям қурби етади. Аломат раҳбар-да бу. Лекин, ўлай агар, шу одамда заррача олимлик фазилатини кўрмаганман. Бу институтда тарихни биладиган одам раҳбар бўлиши керак, чамаси, унинг ўзи шу ерни сўраган. Сиртдан қараганда жуда тинч, аммо жиноятнинг ҳаммаси шу ерда.

Домла нега бу гапларни сир тутмай очиқ-ошкор айтганига таажжубландим. Ўзим ҳам шунга ўхшаган гапларни сиртдан билар эдим, - бари бир миш-миш кўп-ку, тўхтатолмайсан, - аёллардан кўпроқ гап чиқади. Улар Ваққосович билан илгари фалон институтда бирга ишлаган ёхуд бирга ишлагани билан қўшни, фалон сингиси билан борди-келдиси борлиги билан мақтанишади. Иложи бўлса тўшак воқеаларидан ҳам хабардору унияма ҳеч ким эшитмасин дея беш-олти сирдошига бу сирни фақат ўзи билганини билдириш, яъни оддий ожизона мақтанчоқлик юзасидан айтиб беришади. Аммо минбаъд ҳеч кимсага гулмасликни тайинлайди-ю, бу борада даставвал ўзи хол кўяди...

Бироқ Ваққосовичнинг котибаси бу миш-мишлардан зинҳор йироқ бўлса керак деб тахмин қиламан. Ҳеч вақт унинг иш юзасидан бирор ортиқча сўз ҳам айтганини кўрмаганман. Ўзи қўлдан ясалган кўғирчоқдек, томоша қилса қилгудек, ҳали турмушга чиқмаган бўлса-да, катталардан ақли бутун. Бўйчан. Худо билади, хўжайиндан ҳам чандон новчароқ. Кўзларидо чуқур бир сир яширин. Бу сир, аминманки, ҳеч кимсага ошкор бўлмаса керак. Биз йигитлар ҳар нарсани тахмин қилаверамиз. Оғзимизга кучимиз етмай, Ваққосович билан боғлиқ ишратлар ҳақида ҳам валақлашганмиз. Бу қиз гарчанд хўжайин билан хуш кайфиятда ўришча гаплашса-да ўзбекчани ҳам дона-дона қилиб шундоқ талафиз этардики, зора шу йўсин бир оз сўзлаб турса дер эдингиз. Уни таърифлаганда китобдаги гўзаллар янглиғ тавсиф ишлатиб бўлмаса керак, ҳозирги оврупача модада олти кунда олти хил товланиб кийинади, гоҳ бир ёни қийиқ кесилиб тушган кўйлак ёки юбка, гоҳ икки ёни очилган либос, - ҳамма қизлар янглиғ оёқ ва почаларини бирров кўрсатиб қўйиш учундир, - сочини гоҳ ташлаб, гоҳ тикка қилиб, гоҳ ўриб юрадики, ҳеч маҳал шу ўзига ярашмабди-да, деб айтишга тилинг бормади. Ўзи соф ўзбек эмас, дурагай бўлса эҳтимол. Аммо атлас кўйлак кийиб, сочларини ўриб ташласа ҳар қандай ўзбек қизнинг рашқини кўзитар даражада тагин очилиб кетарди.

Оппоқ ҳам эмас, лекин буғдой рангдан оқроқ, баъзилар шоколад рангига ўхшатишади.

Мен уни ифбатли ва маданиятли деб ҳисоблаган бўлардим. Бироқ тагин сирли бир гўзалликлари бор эдики, уни чизиб бериш, ҳайҳот, қўлимиздан келмас. Бир нарсаси аниқ-равшанки, тенгсиз жозибали у. Бу жозоба ҳар маҳал, ҳар қандай эркакнинг жунбушини кўзитмай қолмайди.

Абдумалик ўзи мени қора тортиб ишга келган бўлса-да, кўп ўтмай котиба қиз - Сабина билан тил топиша кетди. Аввалига мен уни койидим, катта нима деб ўйлайди, оёғингдан осиб қўймасин тагин ва ҳоказо деб. Бирок у менинг гапларимга эътибор бермади, ўз билганидан қолмай, тирғалгандан тирғалаверди қизга. Балки Сабина-си қурмагур келиб-келиб шу пачоқ ошнамга дил ёрадиган яқин бўлиб қолгани ғашимни кўзитгандир, ким билсин, ўзим эплотмаган бўлсам-да, рашкимни келтирган чиқар. Бу унчалик аҳамиятли эмас, муҳими, Абдумалик котиба орқали директорга йўл топди. Хайтовур бирданига ишлари ўнгланиб, диссертацияси ҳам дарров тайёр бўлақолди. Ва дарров химоёга ҳам ҳозирлик кўра бошлади.

Маили, қандини урсин, бундан хафаям, хурсанд ҳам бўлмайман. Хафа бўлмаслигимнинг сабаби - у дўстим ҳам қариндошлигимизам бдр. Хурсанд бўлмаслигимнинг сабаби - бунақа тез эришилаётган илмий даража нимага ҳам татийди, деб ўйлайман, фан номзоди бўлиш билан фан номзодлигига эришиш орасида кўп фарқ бор, ахир.

Жуда бўлмаганда бу жараёнда ўнлаб, юзлаб китоблару материалларни титкилайсан, ўқиш, титкилаш асноси нималардир миянгга қаттиқ ўрнашади, умринг беҳуда кетмайди ҳар ҳолда. У бўлса, келдию шартта Ўзбекистон-Қозоғистон иқтисодий муносабатларига доир янги-гина мавзуни олиб, тез кунда юмалоқ ёстиқ қилиб ташлади. Иккита илмий мақола ҳам чиқарди. Институтимизга янги директор келгач, пуллик ўқув курслари ташкил этилди, тушган пуллар ҳисобига уч ойда бир марта "Мозий нафаси" номли илмий-оммабоп журнал ҳам чиқа бошлади. Бош муҳаррир директорнинг ўзи. Ҳар сонидан институтимиздан икки-уч олимнинг мақоласи узуқ-юлуқ бўлиб чоп этилади, қолгани чет муаллифларнинг, улар ичиди юристлар, шифокорлар, лавозимли кишилар бор эди, - илмга тегишли бўлган ва бўлмаган мақолалари пала-партиш босилаверарди. Аммо журнал қалин, ялтироқ, рангли муқовада, чиройли эди. Мен ҳам тўмтоққина қилиб ўн тўрт саҳифалик мақоламнинг икки саҳифасини чиқаролдим, холос. Ўзимга ёққан жойи чиққан-у, бироқ у бирор далил билан асосланмаган. Шунгаям шукур қилдим. Акс ҳолда тобора ёмонлашиб бораётган бу муҳитда шунгаям эришиб бўлмасди балки.

Соат беш дегунча худди бирданига кўрсатма бўлгани сингари ходимлар дувва қайтмоққа шошади. Азбаройи ички тартиб қаттиқ ўрнатилганидан ҳеч ким ақалли бир дақиқа бўлсин аввал дарвозага яқинлашишга журъат этолмайди.

Абдумалик билан одатдагидай бирга чиқамиз, у кутиб тур, дея янги танишию эски танишлари билан узоқ хайрлашади. Сўнг уни "Запарож"имга ўтқазиб Чилонзордаги оилавий ётоқхонасига ташлайман. Менга бутунлай тескари йўл. Сўнг қайтиб Қорақамишга келаман.

Уйга туш, деб кўп зўрлайди у. Уйга кираверман-у, шу хотинидан юрагим безор. Доим қовоқ-тумшугига беш кило тош осилгандай бир алфозда юради, гап-сўзлариям зардалимией, кўзлари нуқул одамни тафтиш қилади, ўтирганингда кўзи қадалган жойларинг огриётгандай бўлаверасан киши. Тезроқ туриб кетгинг келади.

Абдумаликнинг хотин масаласида менда тиши бор. Биламан буни. Лекин бунда менинг айбим йўқ.

Яхшигулга мендан аввал у икки марта совчи қўйган. Биринчи гал ота-оналари хушламаган. Абдумаликнинг онаси кўярда-қўймай туриб олаверган бир-бири билан кўришсин, фарзандлари ўзлари ҳал қилади бўлмасам дейишган.

Ёшлар учрашганларида Яхшигул Абдумаликни жиндай кулмиш қилган. Улар жуда яқин қариндош бўлмаса ҳам оталари қалин дўст эдилар. Яхшигул Абдумаликларникига, Абдумалик Яхшигулларникига болалиқда бориб-

келиб юришган. Дўстларнинг фарзандлари бўлгани билан ака-сингил ҳукмида бўлганлар.

Ўша учрашувда Яхшигул:

- Сиз менданам майдасиз-ку, - деб кулган.

Яхшигул буни тўғри маънода, мендан бўйингиз паст, мен уяламан, деган маънода айтган эдим дейди. Абдумаликнинг хафа бўлишига шу гап ҳам етарли эди, бироқ у мени ҳам пакана, ҳам майда феълли одам дея ҳақорат қилди деб тушунган.

Оталари шундан кейин тамом тескари бўлиб кетишган.

Қишлоғимизда шаҳарда ўқиб олий маълумот олган йигитлар учун совчиларнинг қуруқ қайтиб келиши ор саналади. Кечириб бўлмайдиган ходиса сифатида қабул қилишади.

Мен азалдан тарихга, Абдумалик дўхтирликка қизиқардик. Лекин негадир ҳужжатларини мен билан бирга тарих факультетига топширган. У йиқилди, мен кирдим. Кейин у армияга кетди, қайтиб келиб яна кўрди, қириб кетди. У киргандан бир йил ўтиб мен ўқишни тугатдим у тўғри Тошкентга отландим. Бир муддат Ленин музейида, кейин пединститутда, бир оз ўтиб университетда ишладим, кейин бошим айланиб архив институтига ишга ўтдим.

Музейда ишлаб юрганымда уй олдим. Нимагадир тез навбат келиб қолган. Ўзим ҳам билмайман, ошкоралик даврининг тўфонларида бир омадим чопиб қолди шекилли.

Абдумаликнинг Самарқандда уч хонали уйи бор. У институтни тугатгач Самарқандда қолиб ишлади. Учиб-қўниб кўп жойда ишлади. Бир эшитганимда экстрасенс бўлиб одамларни даволаётганини билдим. Бунга ҳайрон бўлмаганман. Чунки ўша маҳаллар кароматгўй, учар тарелка тўхтатиб "пассажира" билан музокара олиб боровчилар, фолбин, сеҳргар, мундай, даражаси пастроқлари сеҳр билан масофадан туриб даволар эди.

Чамаси бу Кашпировскийдан ўтган юқумли касаллик эди. Абдумалик ҳам бу касалликка чалинганига унча ажабланмаганман. Ундаги мослашувчанлик қобилиятини билардим. Экстрасенсликни эгаллаш ҳам у учун оғир юмуш бўлмаган. Тўғри қилгандир балки. Айтишардики, шунинг орқасидан уйлик бўлди деб.

Яхшигулнинг онаси бир гал қишлоққа келганида онам Яхшигулдан оғиз очиб роса уни мақтаган, ҳайтовур мана бизнинг боляем эр етиб турибди, дегандай гўё оғиз солиб кўрган. Ўқишга энди кирди, ўргилай, берсақ сизнинг болангиздай бир мўмин-қобилига берамиз-да дегандай юмшоқ дилдорлик ҳада этган онаси. Онам терси-ига сиғмай ҳамма жойда айтиб юрган буни. Бироқ айнан шу воқеадан кейин Абдумаликнинг уйидагилар ҳаракатга тушиб қолишди. Оқибати эса хунук тугади. Ҳолбуки, ўлай агар, ўша кезлар Яхшигулни кўрганымда танимас эдим. Сал қолди шу туфайли Абдумалик билан ҳам орага совуқчилик тушишига.

Мен охири курсдалигимда у билан каталакдек бир квартирада ижарада турардик. Бир куни у негадир мени курашга чорлаб қолди. Армияда курашга қатнашган экан, шекилли, роса тентиратди мени. Новчалигим фойда бердими ё тош кўтариб машқ қилиб туришимми, ишқилиб бўй бермадим, уни у бурчакдан бу бурчакка силтаб ташлайвердим. Бир маҳал у сонимдан чунонам қаттиқ тишладики, нақ узиб олай деди. Жаҳлим чиқиб бетига шаллоқлайвердим. У сонимни қўйиб қўлимга ёпишди, энди бош бармоғимни тишлади, қаттиқ тишлади. Кўкариб кетди. Жуда жаҳлим чиқди. Башарасига бир мушт туширмоқчи бўлиб хезландим. Қарасам, кўзлари гилтиллаб ёшланиб турибди. Ҳовримдан тушдим. Кап-катта йигит курашдан йиғласа-я деб юмашдим. Негадир ёш болага ачингандай ачиндим.

Бироқ сонимдаги тиш излари ит ғажиган каби қон-талаш бўлиб кетибди. Кейинчалик ҳам ўша жой қоп-қора из бўлиб қолди.

Кунларнинг бирида онам айтиб қолди: Яхшигулнинг алами бу. Абдумаликдан четроқ юрсанг бўларди.

Мен говбош сира парво қилмаган эканман. Ҳали Яхшигул сени рад этдию менга тегиб кўяқолдим, ол-а. Қанақа ичи қора одамсан?! Дунёда қизнинг тухуми куриб кетувдимики, қутурган итдай ташланасан одамга.

Аммо у кейин менга бунақа ташланмади. Алами борлигини билиб мен ҳам бу борада оғиз очмадим. Ҳазил ҳам қилмадим.

Бунга ўн бир ё ўн икки йил бўлди. Яхшигул билан тақдиримизни Оллоҳ кўшган экан, мана, ўн йилдан бери иттифоқ бўлиб яшаямиз, неки турмушнинг аччиқ-чучуғи бўлса барини бирга баҳам кўряпмиз. Нолимайман. Бировдан илгари, бировдан кейин. Шукур қиламиз. Баъзан менинг инжиқлигим, унинг бир оз лоқайдлиги боис сен-менга ҳам бориб қоламиз, бироқ у бу ҳақда ақалли энг яқин туғишганларигаям чурқ этмайди, уйдаги гап уйда қолади, зинҳор кўчага чиқмайди. Шундай кезлар унга беҳад меҳрим товланади. Нимадир олиб бериб кўнглини олиб кўймоқ тараддудида бўламан. У шуни ҳам хохламайди. Ишингизни тугатиб олинг, одамлар олдида юзингиз ёруғ бўлсин ёки ундан кўра болларга уни-буни олиб берайлик, дейди. Ўзининг кийим-кечагидан нолимайди, қиш кезлари кўшни аёлларнинг ғарчиллаган чарм плашларда, хотиним эса, тўйдан сал кейинроқ олиб берганим - ранги унниқиб қолган эски модадаги, оддийроқ матодан тикилган плашда юрса, ўнғайсизланаман.

Ҳар тугул аёл киши - аёл-да, бировлардан кам бўлишни хохламайди. Шунинг баробарида менинг кўлимга қараб турганини ҳисобга олган ҳолда, эртага ҳаммаси яхши бўлишига умид қилиб бир нарса демайди. Азбаройи тили қисиклик қилаётганидан мен ўзим ҳам гоҳида ўртаниб кетаман.

Бироқ, мен ҳам ишонаман, эртага яхши бўлади, яъни бировдан кам жойимиз бўлмайди. Худога шукур, бировлар тирноққа зор, бировларнинг ватаним деб оёқ узатадиган уй-жойи йўқ. Бизда эса ҳаммаси бор. Худо берган ўғил, қиз, уй, пачоқроқ бўлса-да машинаям бор. Нолишга ҳаддимиз сифмайди.

Дўстларим, улфатларим, таниш-билишларим кўп. Улар билан баъзи нарсалар олди-берди қилиб тураемиз. Бир мўлжалларимиз бор, агар амалга ошса ғойибдан бойгандек бойиб қоламиз. Ўғлим Жамшиднинг суннат тўйини ҳам ўша яхши кунлар келиши биланоқ бадабанг ўтказиб юборамиз. Бари бир диссертациямни ҳали бери ниҳоясига етказиб, ҳимоя қилолмайдиганга ўхшайман.

Режа бўйича ёзиб тугатиб домлага маъқуллаш, оппонент топ, тақриз ёздир, мақола, брошюра чиқар, илмий кенгашга кўй, кенгаш аъзоларининг кўнглини топ, эҳ-ҳе, бари бошоғриқ. Мабодо кенгаш аъзолари ичида домланинг ғаразгўйлари чиқиб қолса, тагин урди Худо. Тирноқ тагидан кир топиб расво қилади.

Ўзи абжир эмасман-да. Ҳар нрсани йўл-йўриғи билан удаласа бўлади. Бу борада Абдумаликка ҳавас қиламан. У менинг домлам профессор Бешимовни ҳам кўлга олди. Илмий ишида оппонент бўладиган бўпти. Боз устига домлам директоримиз билан яхши муносабатда экан. Домламиз Москвада докторликни ёклаётган чоғда директоримиз номзодликни ҳимоя этган, ўша пайтлар бир муддат мучали тўғри келиб, кейин ҳам узилишиб кетмаган экан.

Бир-икки марта директор қабулхонасида кўрдим домламини. Домлам ўзи камсукум, айтиш керакки, хокисор,

айни пайтда жуда гапга чечан одам. Қарилкими ё ҳамма домлага теккан касалликми, менинг Самсонич билан яқинлашганимни у кўтара олмади, юрагига жуда оғир олди. Гаплашгиси келмай кўйди. Йўли тушиб келиб қолса ҳам тўғри биз ўтирган хонанинг эшигини тортиб очарди-да:

- Мавлонога саломларимиз бўлсин! - дерди. Хонада тўрт киши бўлсак, тўртталамиз ҳам учиб туриб домланинг қўлини олардик.

На бўлғай, шу ҳавас қиларлик ота-боладек меҳрли муносабатимизга пугур етди.

Бу аввало мен учун ёмон зарба бўлди, ишим қандоқ юришишини билмай қолдим. Ҳолбуки, агар энди ишимни ҳимоя қилсам, нақд катта воқеа бўлгулик эди. Каттакон хонамизда баъзилар эрталабдан то кечгача папирос бурқситганча шахмат суриш билан кун ўтказишарди. Мен эса тўпланган материалларимни саранжом қилолмай овора бўлардим. "Ишни уйда ёзадилар-да, мулло" дерди ҳар доим пичинг билан бухоролик Соат ака. Уйда ёзиш учун эса вақт керак. Мен кечаси фақат ўқийман, негадир шунақаман. Эрталаб эса худди заводга кечикаётган ишчидай шошиб чиқамиз. Кечга довуз газета ўқиб, сигарета чекиб, ғийбатлашиб вақт ўтказамиз. Бунақа интизом олим бўламан деганига ҳечам ёқмаса керагов.

* * *

Кичик айвонли, икки хона, икковигаям бир даҳлизи орқали ўтилади, сирти деярли ёғоч билан қопланган, бўёқларининг ранги ўчиб оқиб яшил-хира бир тусга кирган уй. Уйдан беш-олти одим нарида тагин бир айвон, тўғрироғи бостирма десак бўлади. Атрофи томга ёпиладиган қора тўл, айрим жойлари қалин салофан билан қопланган. Устунларга михланган тўл ва салофаннинг айрим жойлари шамол ҳамда тўзон таъсирида бўлса керак, йиртилиб тушган, мезон шамолдан елпиниб турибди. Айвон ичкарасида қуруқ ўтин, тезак ва саксовул шохлари бетартиб уйиб ташланган. Айвон устига ҳам тўл тўшалган, баъзи ерларига бир қулочлик тунуқалар ётқизирилиб, устига тош ташлаб кўйилган. Айвондан икки-уч одим нарида ўнгир қазилган, унда тарвуз пўчоқлари, узум, суяк ва ёғ аралаш овқат қолдиқлари, доғ бўлиб ётган қоғоз парчалари ташланган, ари ва чивинлар уймалашиб ётибди.

Ғарчанд сахро ўртасида жойлашган бу манзил куннинг тигида куйиб, жизгаанк бўлиб ётса-да, термулиб турсанг нақ зимистоннинг ўзи.

Биз сахро бўйлаб елдек учиб келган "Жип"дан бошқа тагин қандай машина ҳам бу ерларга келиши мумкин. Бироқ менинг кайфиятим чоғ эди. Чунки тўрт томоним энди қибла. Аллақачон ўлиб-йитиб кетган одам учун бу манзилдан кўра хузур-ҳаловатлироқ, саранжомроқ, беташвишроқ жой йўқ эди. Боз устига...

Боз устига Худойимнинг мўъжизасини кўринг. Қирғий амаки шу манзилда, у тирик, у мен билан бирга. Бундан ҳам ортиқ бахтиёрлик бўладими?! Ҳаётда ўзи мўъжизалар кам, аммо, хўп деяверинг. Бунақаси фақат эртақларда ёки тўқима кинолардагина учраса керак.

Аввалига уни танимадим. Мени бу ерга опкелганларнинг бирорта чоракори, деб ўйладим. Ҳойнаҳой қозоқ амаки бўлса, эҳтимол, деб ўйладим. Чунки унинг бошида қозоқи қалпоқ бор эди. Шуни ҳам ечмасдан ичкарида чўзилиб ётган экан.

- Мудраппан, кўз кетиб қопти, - деди у туриб ўзини ўнглаб ҳам олмасдан.

Қарасам, оҳ, не кўз билан кўряпманки... Қирғий амаки.

- Ассалому алайкум, - дедим деярли бақироқ овозда

хушимни ўнглаб ололмай. Кетидан “тирик экансиз-ку”, деб юбормоқчи бўлдим. Ўзимни базўр босиб қолдим.

Афтидан, шерикларимнинг ҳаммасини у яхши биларди, мен бегона эканимни сезди, бир қараб қўйди бепарво. Аммо ўрнидан тура-тура ялт этиб қаради, кўзлари чақнаб кетди. Бироқ тагин ўзини танимаганга олиб ташқарига йўналди.

Бир замон қўлларини ювиб, артиниб-суртиниб кириб келгунча мен ўзимча шерикларимнинг кимлиги, Қирғий амакимнинг тутқун экани ҳақида ўйлаб ўтирдим. Биз бир-биримизга таниш эканимизни сездирсам, иш расво бўлишини тасаввур қилдим.

Шерикларим машинанинг орқасидан икки пиллак сув, қоқ нон, тарвуз ва ҳар хил егуликларни туширишни буюрди. Қирғий амаки билан уларни дахлизга жойлаштирдик. Улар уч киши эди. Дахлизнинг чап томонидаги эшикни калит билан очиб киришди. Ичкари қоп-қоронғу, бир оз салқин эди. Шу ерга мени қамаб қўйишмасанку, деган хавотирга бордим. Йўқ, улар дам олишмоқчи экан. Сочлари тикка ўсган, гарчанд юзи ва қорни думалоқ, бақалоқ қозоқ башара киши Қирғий амакидан молларнинг тугал-тугал эмаслигини суриштирди. Ўрисча, ўзбекчани аралаштириб чапараста қилиб гапираркан. Бироқ, мен кутганимдек, амакини у дўқ-пўписа қилиб сўкмади, урмади. Мени кўрсатиб:

- Помощник бул сизга, - деди.

Ҳамма нарса аён бўлди. Улар кетгунча амаки билан бир оғиз гаплашмасак ҳам бўлади.

Мен севинганимни сездирмаслик учун ташқарига чиқдим. У ёқ-буёқларни кузатиб, томоша қилдим. Нарироқда ертўла қазилган, усти ердай қилиб хода билан ёпилиб, тупроқ ташланган отхонани кўрдим. Бориб қарасам, икки-уч от сиқулик жой. Қаламага бир тўриқ арқонлаб қўйилибди. Охурда дағал емиш, бостирма шипига емхалта, лаган, қамчи осилган. Эгар-абзали олиб қўйилган тўриқнинг устидаги яғир, ундаги дашт чивинларининг уймалашганини кўриб бир нималарни ўйладим.

Кирғий амаки отдан тушмай минаркан-да, ё бўлма-сам молларнинг подаси роса олислаб кетиши мумкин экан, деган хаёлга бордим.

Амаки примусни ёқиб чой қўйди. Шири ва кирлардан дағал бўлиб кетган дастурхонни ёзди. Қоқ нон, қоқ, лекин пишган гўшт, шакар қўйди. У қариб қолибди, озиб, ажинлари зўрайибди. Кўзлари ҳам алланечук ботиб, ўзиникига ўхшамай қолган, аниқроғи, тешиб юборгудай аввалги кўзлардан энди асар ҳам қолмаган, тамом ғам-ғусса, ёлғизлиги қариликни бўйнига олиб қўйибди.

Кирғий қафасда қолибди.

Бироқ мен эркин, енгил куш эдим энди.

Амаки билан бир оғиз гаплашмасак-да, ҳамма нарса тушунарлидай эди. У менга бир муддат термулиб туриб хўрсиниб қўйди. Чамаси юзим ва бошимдаги яраларни кўриб у боягилар роса тепиб-тепкилабди, деб ўйлади. Ҳадеб кулимсираб шодланаверишим эса унинг гашини кўзитаётганини билиб турибман.

Охири сабрим чидамай:

- Тирик экансиз-эй, хайрият! - деб юбордим.

Юзида бирор ўзгариш сездирмади.

-Тирик мурдаман-да, бўталоғим, - деб қўйди ниҳоят ва оғир сўлиш олди.

Кулдорлар, - ҳозирча шундай атаб турайлик уларни, - уч соатча ухлаб ётишди. Сўнг туриб, юзларини ҳам ювмай, хайр-хўшсиз жўнаб қолишди.

Ҳар ҳолда Қирғий бово мендай бир ҳамроҳ келганига шукр қилгандир, аммо у бари бир ич-ичидан менга ачинаётган эди. Мен-ку, умрини яшаб бўлган одамман, сен ҳам менга кўшилиб чўлда чириб кетасанми, бўталоқ, деган каби надомат сезилиб турарди. Бироқ у мендаги

қаноат ва ҳатто севинчли кўриб тонг қотди. Эҳтимол, кутқаришга келган, деб ўйлаган чиқар, лекин булар билан бирга келганимни кўриб бари бир ҳафсаласи пир бўлди.

У ўз одатича камгап одам. Аммо бу ютиб юбораман, деб турган чўлда Қирғийдай эл кезиб юрувчи одам нақ ёрилиб кетмаганига таажжубланасан одам. Озиб-тўзиб кетгани шундан бўлса керак.

Кун қайтиб аср кирди. Биз отга мингашиб, хув ясси тепалик ёқалаб, бу ердан саккиз-ўн чақирим наридаги кўл ёқасига бориб, молу йилқилардан хабар оладиган бўлдик. Икков тўриққа мингашиб жўнадик.

Ҳамон индамаймиз бир-биримизга.

Бу сукут ғалати эди. Узоқ муддат олди дамбаси берк турган ҳовузнинг бандига ҳар хил лойқа ва балчиқлар ўрнашиб олади. Ҳадеганда унинг кўзи топила қолмайди, чамаси. Бизнинг дилимиздаги дард ҳам анчайин шунга қиёс этгулик эди.

Биз жуда жўн, оёқнинг тагидаги нарсалар ҳақидагина бир-икки оғиз гаплашдик ва бундан иккимиз ҳам қониқганимиз йўқ.

Чордаранинг суви деб гумон қилдим, тўлқинланиб, атрофга салқин бериб турибди, кўл бағрига туртиб кирган ярим орол шаклидаги қуруқлик чакалакзорга айланган, қамиш қалин ўсган, пояси ҳам қалин, моллар бўйи етгулик жойгача баргини шилиб олган, қолгани дарахтдай сўппайишиб турибди. Кўл устида оқ қушлар гирён учиб юришибди. Бир ён чўл, бир ён кўл. Ҳар на бўлгандаям озодлик ва хилват яхши. Менга маъқули шу.

Бироқ бу Қирғий бовомизга ёқмайди. У - тўданинг одами. Қафасдаги қушдай гунгсифат бўлиб қолибди. Кўзларида илгаригидай шиддат йўқ. Балки ростдан ҳам қаригандир.

Кавш қайтариб ётган сигирлар яқинлашишинг билан ҳуркиб тура қочишади. Тоғ ҳайвонлари сингари ёввойи бўлиб кетишгани шундоқ кўриниб турибди. Бир эшитганим бор эди: Нурота тоғининг орқа томонида Ҳайдар кўлда моллар шундоқ ёввойилашиб кетганки, эгалари баъзан уларни саришта қилолмай, ноилож милтиқ билан отиб опкелишар экан. Бир ёқда Орол ҳансираб ётибди, бу ёқда, эсингга келмаган чўлларда туш кўрмаган денгиз пайдо бўлаётир. Табиат одамнинг ноинсофлигига чидаркан, аммо ўзининг адолатини ўтказаркан-да.

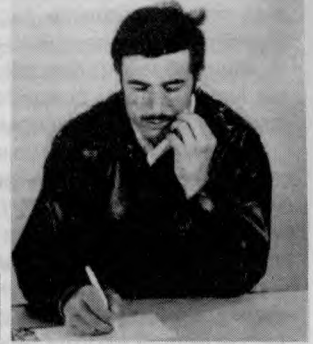
Ҳаётнинг бу каби ажиб тақдири бошимда тургани етти ухлаб тушимга кирмагандир.

Мен чиндан Гўрўғлининг ҳолига тушдим. Ҳолбуки дорулфано билан хайр-хўш қилганим аниқ эди ва бу менга ҳолатан сархушлик, енгиллик, беташвишлик билан бошланган гўзал лаҳзаларни ато этган, ҳаёт қайғусидан тамом фориг этган эди. Одам танани кўтариб, нафсини қондириш, эришиш, эришиш ва яна сазовор бўлиш илинжида шу оғир гавдани ҳарчанд зўрма-зўраки олиб бошқариб юришини ўшанда нақадар тиниқ ҳис этдим. Бу каби гўзал, айтиб, таърифлаб бўлмас даражадаги илиқлик, юмшоқлик, эркинлик Сиз билан биз яшаётган тупроқда зинҳор учрамайди. Чунки Сиз билан мен шу гавда, шу бир қоп гўшт ҳавасини тўйғазиб учун жуда қийналиб, захмат чекиб ҳарчанд уринаверарканмиз. Қиёс учун бир нарсани айтай: гавдангиз билан тўшакка қапишиб ухлаб ётган бўлсангиз ҳам менинг бир лаҳзалик беқиёс оромимга тенг ҳолатга асло тушолмасиз.

Ростини айтсам, шу кўнларда мендаги гайри бир ҳолат сизга қизиқ туюлади: мен “нариги ёқдан” қайтиб келганим учун ҳақиқатан ҳам хурсанд эмасман, таққослаб кўриб қаер афзаллигини ўзим ҳис қиляпман. Яна - тагин тақдир мутлақо мен кутмаган манзилларга улоқтирганини кўринг. Қирғий амакини тириклар, қавму қариндошлар ўйда-қирда излаб, дарақлаб тополмай юри-

Ахтамкул КАРИМ

ШОДЛИКДАН ГУЛЛАРНИ ҚУЧИБ ЙИҒЛАДИМ

ЯҲТИ ҚҲҲ КЕЛДИ...

Бир янги кун келди, кутлуг янги кун.
Майсалар югуриб қирларга борди.
Шодлигин яшира олмасдан бутун
Дарахтлар бир кунда гуллаб юборди.

Ям-яшил олмадан завқланган куёш,
Нур сочди, уйғонди қотган ёғочлар.
Қайтди айвонимга кўзда севинч ёш
Бизни ташлаб кетган у қалдирғочлар.

Шошқалоқ майсалар билан кўшилиб,
Анҳорлар бўйида унди ялпизлар.
Эски кетмонларин елкага олиб,
Тизилиб кетишди далага қизлар.

Отам яшнаганин тушида кўрди,
Жуда олисларда қолган боғини.
Энди умр бўйи соғиниб яшар,
Йиллар олиб кетган ёшлик чоғини.

Бир янги кун келди, тополмадим сўз,
Қалбим дафтаридан минг бор изладим.
Юрган йилларимга гул сочди Наврўз,
Шодликдан гулларни кучиб йиғладим.

Сўнг кетдим бобомдан қолган далага,
Отамни қаритган боғларга бордим.
Бир парча тупроқни олиб кафтимга
Она ер исидан маст бўлиб қолдим.

Бир янги кун келди рассом-табиат
Жон ато қилибдур еру осмонга.
Булбуллар, куйлашга келинглар, фақат
Гулларнинг Ватани - Ўзбекистонга!

ОСМОНИДАҲ ҲҲР СОЧИЛУР

Қанча кездим, тўймадим ҳеч тупроғингдан,
Тогларингдан, жаннат каби боғ-роғингдан.
Нур томчилар, олми, сенинг яноғингдан,
Осмонидан нур сочилиб турган Ватан.
Далаларинг кўзларимга сингиб кетди,
Елдек юрдим, бошим доми кўкка етди,
Зухра юлдуз ҳар тонг мени йўлда кутди,
Йўлларимда муштоқ бўлиб турган Ватан.
Қалдирғочлар ин қуришди айвонимда,
Ҳар баҳорда меҳмон бўлишди ёнимда,
Оппоқ қушлар тинмай учар осмонимда,
Юрагимнинг туб-тубига кирган ватан.
Майсаларинг эгилса, хурмат деб билдим мен,

Тогларингга чиқиб жаннат деб билдим мен,
Авлиёлар қабрин зиёрат қилдим мен,
Кўзларимга сингиб-сингиб кетган ватан.
Анҳорларнинг бўйларида унди ялпиз,
Сархуш этди ялпизларинг таратган ис,
Яшаб бўлмас бу дунёда асло сенсиз,
Онам каби мени севиб кучган Ватан.

МУҲАББАТСАҲ

Мени бунда пичоқсиз ўлдириб кетган муҳаббатсен,
Умидим гулларини сўлдириб кетган муҳаббатсен.

Ҳамон қоп-қора сочингга бу жоним боғланиб ётмуш,
Аламларни юракка тўлдириб кетган муҳаббатсен.

Илоҳим сенга ҳусну менга дард берди, қалам берди,
Бошимга минг балони ёғдириб кетган муҳаббатсен.

Агар лаблари шаробин мисли майдек нўш этар бўлмас,
Тамоми жисму жоним куйдириб кетган муҳаббатсен.

Гар ўлсам, гул униб чиқса мозорим бошида йиғлаб,
Аламоқ кўксима ханжар уриб кетган муҳаббатсан.

ДЕҲҚОН БИЛАҲ...

Сизга айтай сўзим виждон билан,
Ер юзи обод эрур деҳқон билан.

Тинмагай деҳқон деган на ёзу, қиш,
Тиллашар тупроқ билан, осмон билан.

Кийдирар элларни "оқ олтин" билан,
Тўйдирар халқларни оппоқ нон билан.

Боласин бошин силашга вақти йўқ,
От қўяр шудгорга бор имкон билан.

Эски тўнин ташламас у ҳеч қачон,
Завқи йўқ ул зотни шухрат шон билан.

Хизматига ҳақ талаб қилмайди у,
Унга бир таскин керак виждон билан.

У ҳаром меҳнат ила нон топмагай,
Дардлашар тунлар туриб кетмон билан.

Шеър битиб Ахтамкулий сўз топмадим,
Сизга кам юз минг китоб ёзгон билан.

Ахтамкул Карим сариосиёлик. 1964 йилда туғилган. Қишлоқ хўжалиги соҳаси мутахассиси. Кўп йиллардан буён Сариосиё туманидаги Кассиров ширкат хўжалигида бош ҳосилот бўлиб ишлайди. Шеърлари Республикамиз матбуотида чиққан. "Ёшлик" журнали унинг шеърларини илк мартаба эълон қилляпти.

шибди-ю, мен у кишини нақд “нариги дунёдан” қидирдим, лекин тополмай аксинча, бу дунёдан тўппа-тўғри бориб топиб олгандайман.

Яшириб нима, бундай тасодифлар ҳам кейинги пайтда мени чандон довдиратиб қўйди, нима десам экан, ҳаммасига ақлим етавермагач, ҳатто дийдам қотди.

Бир нарсага хурсандман: менинг танамга қайта жойлашишиму яна эски, яъни “собик” домумла бўлиб тирилишим, қабрдан чиқиб бу гўшаларга дарбадар келиб қолганимни бирор таниш кўз учратмади. Ҳайтовур ўзим бирортасига кўриниб қолмадим, деб ўйлайман.

Билганида хотиним, онам, отам - шулар билишарди, чунки улар то худойи ўтказгунга қадар узлуксиз ҳар куни тонг саҳарлаб мазор бошига бориб туришди. Шу воқеани бўлган деб айтиб берсангиз, эҳтимол, ўзим ҳам ишонмаган бўлардим. Аммо, на илож, бўлган-қўйган саргузашт шу.

Яъни...

Камина “бахтлар водийси”да чунон хузур-ҳаловат ила кўним топан мисол юрган, учган, тумандай сузган, армонлар талқондай ушала кетиб, сармаст, тентак, бир довдираш, эсанкираш ила ошуфталик ҳолатимда мисоли ҳаводаги заррани бир нимадир куч билан итарган каби боз-бояги “қувур”га зўрлаб ҳайдади, мени ўша танамдан узилиб чиққан дастлабки палладаги сингари (эсингиздами, мен гавдамга бот-бот яқинлашган эдим) зўрлаб киритмоқчи бўлди, тамом қаршилиқ қилдим: ўламан саттор, мени қўй, йўлимни тўсма. Бироқ мен саргашта, ҳавойи, тийиқсиз бир жон на олдга, на ортга ўзимча интила олардим - икки дунё сарсонни. Овора-сарсончиликдан ўша босим куч қутқараман дейди, лекин жонкўнгил водийни дейди, хоҳиш зўр, умтилиш бор, аммо чинакам интилиш йўқ, негаки, атрофимдаги ўн дона, юз донадир, ҳаракатланувчи “жисмларим” кимнингдир ихтиёрига ўтиб қолди. Шунда-да каминани гавдага қайта жойлаштириш осон кечмади, ўхшатиш жоиз бўлса, яйдоқ ўтлоқдаги подани тор бир қўрага қисталанг ила қамоклаб келган каби...

Хулласи, ўша, зил-замбил жисмга кирдиму тонг қотдим! Бу ёғи илгаригидан ҳам ошиб тушди: қамокланиб гавдага синганим жазоси етмагандай, танаю руҳи жоним гўристонда тикилиб ётибман.

Чама-чамадан билдимки, ҳали тонг отмаган экан. Инсоннинг ўлишиям осон эмасга ўхшайди. Бошим ва оёғимнинг қақшашидан кўра тупроқ остида ҳавонинг етишмаслиги захмати оғирроқ туюлди, зўр бериб юмшоқ жой ахтариб тепага қараб тирноқ ила кавлайвердим.

Хотинларнинг бирин-кетин изиллашиб йиғлаганини эшитиб қолдим, тирмалашни тўхтатдим, овозларини танишга, ажратишга уриндим. Онаминг зориллаб сел бўлиши, гарчанд бошқача бир овоздай туюлса-да, жигаримни тилиб юборди. Тезроқ бирор тирқиш топмасам бўғилиб ўлишим аниқ эди. Бўғиқ бир овоз инқиллаб, гоҳ йўтал аралаш ноумид бўзларди. Хотиним! Тўрам деб зориқишларини эшитганман, аммо бу бечора тамом беҳол, паршонхаёл эдики, акам деб бўзлар эди.

Жўш томонда бурноғи йиллар бир марҳум чолни кўмиб келишса, эртаси куни кечаси кафан ила уйига арвоҳдай кириб борган, уни кутиб олган келинининг юраги дош беролмай ўша заҳоти жон таслим қилган экан. Чолнинг куни битиб бир гал “тағин” ўлибди. Тасодифни қарангки, бу гал ҳам у ростакамига рихлат қилмаган экан. Арвоҳдай бўлиб тағин кечаси уйига кириб борибди. Бу сафар ўзининг қизи...

Чолнинг хосиятсизлиги бир кур гап бўлган, оғиздан оғизга кўчган, оқибат у дорилбақога мангу сафар қилганида, бу гал дарғазаб бир оқсоқол қабрдаги уйига қўйиш асноси мурданинг бўйнини ниҳоятсиз жаҳл билан қайи-

риб синдирган экан...

Ўлиб-тирилишнинг фазилати шу бўлса, тирилмай қўяқолган маъқул эмасми? Албата мен ўшанда бояги чол воқеасини аниқ эслаган бўлмасам ҳам, ҳар қалай, гўрдан чиқиш истаги туғишганларимга кўринмаслик истагидан устун эмас эди.

У бўлди, бу бўлди, камина гўр ўғли бўлдим. Гўрўғли каби гўрдан чиқдим! Гўрдан чиққанда тун хуфтонга оғди. Чиқиб қарасам, қабримга кетмон урилганга ўхшайди, тупроқлар нарёққа уюлган, азбаройи менинг чиқишимга кўмаклашгандек кимдир. Аммо кейин хужрабачча бир йигитдан сўраб билсам, янги майитларнинг ҳам қароқчилари бўлармиш, агар тилла тиши бўлса, кечаси очиб, тишни қоқиб кетишармиш... Хуфтонга азон айтилганда кафанга ўралиб қабристонга яқин мачит девори бўйлаб пуса-пуса “гуноҳқор” бўлиб тирқишлардан мўраладим. Кун салқин, намоз охир бўлди. Бир тўда намозхонлар хуфтонни ўқиб тугатиб чиқишди. Икки-уч йигит орқада қолди. Тусмонлаб билсам, булар шу ердаги хужрада ётишди. Бирини, холи қолгач, қақирдим. Овлоқ хужра сўрдим. Не бўлмай, меҳрибон шу йигит кўмагида нақ саккиз кун шу ерда хилватнишин бўлдим. У мақсадимни билгач, бажонидил ҳомийлик қилди: кийим-кечак, кам-кам егулик, охириги куни йўл харжини ҳам аямади. Ҳойнаҳой мачитнинг эҳсон пулидан бўлса ажаб эмасди, буям майли, таги андижонлик бўлган бир қирчиллама табиб ҳам пайдо бўлди, мудом оғриқларим босилгунча у тинимсиз малҳам босиб, қайта яраларимни боғлаб турди. Шуйтиб биз гарчанд уйимизнинг ёнгинасида бўлса-да, пусиб яшадик, пусиб даволандик, пусиб овқат еб, керак ҳолда пусиб нафас олдик: азбаройи тириклигимиздан тортиндик, худдики, биров хабар топиб қолса бизни обдон гуноҳқор қиладигандек. Индаллосидан келганда, ўлдингми бола, ўлдинг-да, нима қиласан тағин шунча даҳмазадан кейин қайтиб келиб, биз адашибмиз, дебми, Худо адашди дебми, нима деб оқлайсан ўзингни ахир?

Мачит хужрасидан чиқиб кетишимга бир кун қолганда уйимиз атрофини ҳўп айландим. Тун эди, бирор шовир сезмадим. Ҳойнаҳой куни бўйи чарчаб сўнг донг қотиб ухлаб қолишгандир. Айниқса қизимни шунақа сонинган эдимки, гулни ҳидлагандай, бир ҳидласам эди, армон қилмас эдим.

Қабрни тезда тузатиб гумон қилмайдиган даражада чимларини яхшилаб босиб қўйгандим, токи ичидан мурда тирилиб чиқиб кетгани сезилмасин. Ким билсин, сезилмаган чиқар. Рости, иккинчи кундан бошлаб мазор бошига чиқаётганларни ўзим ҳам кузатдим. Шундай кезларда негадир улар билан қўшилиб ўзим ҳам йиғлагим келди. Лекин зинҳор хужрадан чиқиб уларнинг бағрига ўзимни ташлаш нияти туғилгани йўқ. Улар ростакамига бу жудоликка кўникишларини хоҳладим. Ҳойнаҳой кўникишди ҳам. Балки совиб ҳам улгуришган чиқар. Аммо мен энди беқарор, бир телба аҳволда қолдим. Миямам урдик, шундан пиёда неча кун юриб бўлсам қишлоққа бораман. Шуни қилдим. Лекин йўлга чиққанимнинг учинчи куни даштда тугилдим. Мени боғлаб, олисдан қувиб овора бўлишганиям йўқ. Уларнинг ниятларини билдим, ортиқча ташвиш туғдирганим йўқ уларгаям, ўзимгаям. Ҳайрон қолишди ўзлариям. Менга шуниси маъқул эди, ниямам қиламан ҳозир қишлоққа бориб. Қолаверса, ёлғизлик менга ёқа бошлади. Одам ўлса ёлғизсираб ўлмайди. Ёлғизликда фикринг тиниклашади, дунёни тийранроқ тушунасан.

Қўшимча турли ахборотлар келавермагач, хотиринг ҳам анча жонланади. Менинг аҳволимдаги одам-ку буни хоҳлаб эмас, мажбур бўлиб идрок этади, холос. Бошқа иложиям йўқ. Ёлундаям ўзига мақбул йўлнинг мақбуллик гини ўйлаб қаноат қилгиси келади.

Пешонанинг олти қаричлигини кўринг, келиб-келиб

Қирғий бовога дучор бўлганимни қаранг. Хонаси келса, мақтансанг - Қирғийнинг ўғлигами, хотинигами ёки бирор қариндошимни, кимгадир, сизлар шу ерда туриб тополмайсизлар-а, мен нақ нариги дунёдан келиб, мана шу ердаги одамни топиб бердим сизларга десанг, суюнчи олсанг. Э-ҳе, тил икки қарич бўларди-ку, аммо тақдир... ҳар иккала мизни ҳис-ҳаяжонимизни-да ногирон қилиб ўтирибди. Бу бир юзи қаролик иш. Одам руҳан мағлуб этилса, унда алам қолади. Аламли одамни тўсатдан озодликка чиқарганингдям унинг ҳадеганда ичи ёришмайди. Чунки аламнинг ери бўлак, озодлигининг ери бўлак.

Илмий ишимда руҳоний ҳолатларга асосий эътиборни қаратганим ҳам шундан. Мисол, юз йиллик мустабид тузумда яшаган бўлсак, истибод қирралари шу қадар тармоқли, кўламли, мураккаб эдики, дабдурустан сенга ўзи нима ситам ўтди, деса шошиб жавоб беролмасдинг. Энди зулм йўқ. Аммо ўшанга ўхшаган зулмга кўникма бор. Шунинг учун дўппини ҳадеганда осмонга отгимиз келмайди. Кечаги куннинг "ижобий томонлари" тўғрисида биров куйиб-пишиб гапира бошласаям, уни беҳафсала инкор этамиз, инкор этгимиз келгани учун эмас, инкор этиш керак бўлгани учун. Ут йўқ, кўф йўқ кўнгилда. Нега? Дил кафолатни ёқтиради. Кафолатни сўрайди. Ўша учун, биродар.

Кишилар шунинг учун жонларини нисор айлашадики, ўлсангу, ўлишга арзиса шу иш, аксинча, ўлганин ҳам бир ортиқча гавда янглиғ увол бўлиб кетаверса, кимга қизиқ?

Бир гал Шерали Ваққосович менинг орқамдан гап пойлаётганини сездим. Аммо сезгунимча вақт ўтиб бўлган экан.

Кези келганда одам танламайман. Абдумаликка ўзимча ихтиро қилганимни яширмайман. Айтайлик, одамни иймон ва ирода ушлаб туради, кишиларда баъзан ўша қатъий принципиаллиликни кўрамиз, биз уни ўжар деймиз, ётсираброк қараймиз, ҳолбуки зингил солиб кузата берсангиз, унинг ҳаётида шу ўжарлиги муҳим ўрин тутганини пайқайсиз, ҳатто уни сақлайди шу хислат, охириқибат, кези келганда у ютиб чиқади, мабодо салбий қобилигига томон бурканиб олмаса. Албатта, у омадга эришади. Бу хусусийлик. Умумийлик касб этганда у миллатга хос дея таъриф берилади.

Миллатнинг, демакки, унга мансуб одамларнинг феъли ўзгармайди. Ўзбек ҳам худди шундай. Аммо дунёда қариётган миллатлар бор. Миллатнинг қони тозариб, яъни бошқа миллатлар қони билан қўшилиб боравериши керак.

Диссертация ишимга киритган бу тахлит фикрларни Абдумаликка оғзаки айтиб беравераман. Бир гал унга директоримизнинг фан доктори тугул оддий зиёли ҳам эмаслигини тушунтирдим, олифта, дедим, ишқилиб, кўнглимга яқин олиб каттани ёмонлайвердим-да. Бошқа кимгаям ёмонлайман?

Аммо...

Илмий конференция бўлаётганди. Шерали Ваққосович негадир алам билан навбатни ҳеч кимга, ҳатто илмий ишлар бўйича ўринбосаригаям бермай илм ҳақида ваъз ўқий кетди. Ваъзиям шу, ўзининг бошидан ўтказган бир талай "қийинчиликлари"дан тузилган Масков чўпчаклари эди. Икки қўл шимнинг чўнтагида. Ўзи пакана бўлишига қарамай кўзининг ости билан безрайиб, бақрайиб қарайди залга. Бу сафар у залга эмас, кўпроқ менга қараб гапирди. Тўсатдан савол ташлади:

- Ичингларда қайси биринглар билимдон? Ким билимдон, ман бир кўрай-чи?!

Ие, бу ёғи неча пулдан тушди, дейман донг қотиб: бешиқдан то қабргача илм изла дейилади-ю, бари бир

поёнига етмайсан, қизиқ, ким билимдонман дея оларкан, шуям олим кишининг саволи бўлдимиз? Энсамиз қотиброк турган эди, директор тескари ўгирилиб, қўлининг кўрсаткич бармоғини ҳавога қия бигиз қилиб ўқталди-да:

- Билимга келганда любойингни синдираман, - деди тўсатдан.

Оббо, Сукрот бобо эшитмайди-да, дейман шу гапларни, нақ гўридан тикка туриб келармиди, олам донишмандлигини ўзида тўла мужассам этган пайғамбарсифат зот "шунча ўқиб нимани билдингиз?" деган саволга ҳаётининг поёнида "ҳеч нарса билмаслигимни билдим", дея жавоб қилган экан. Сукрот амаки бу анжуманда қатнашганда директоримиз унинг "билимсизлигини" юзига солиб тоза изза қилган бўларди-ёв. Сукрот домла бошини куйи эгиб мулзам бўлганича, яхши, хўжайин, энди кўпроқ ўқиймиз, деб бош эгиб чиқиб кетарди хойнаҳой. Билимнинг қошида икки карра бош эгмоқ дуруст. Сукрот бобонинг бунга фаросати етарди, албатта... Эҳтимол Сукрот бобо "билимсизлиги учун" Ваққосовичнинг пўписаси билан институтдан ҳайдаларди. Шунингдек, Ваққосовичда шундай шижоат борки, сўзсиз Улуғбек, Фаробий, Навоий ҳам бу даргоҳга қадам босиши мумкин эмас. Биргина сабаби - Ваққосович улардан зўр, зўр бўлгандан кейин билганини қилади-да.

Шуларни хаёлдан ўтказиб зап нашъа қилаётувдим, миямга чақмоқ янглиғ бир нарса урилдию ичим тамом музлаб кетди: шу одам бир тузук-куруқ зиёлияммас, хулигани кўргандай бўламан шуни учратганда- Абдумаликка айтган гапларим эсимга тушиб бошимдан совуқ сув қуйгандай бўлдим. Ичим совигани бир ҳол қўл-оёқларим ҳам ишламай қолди-ёв. Гўё биз очик жанг қилдигу мағлуб бўлдик, у голибона ҳайқирар эди. Икки кўзини уккинники сингари менга қадаган куйи давом этаётир. Не аҳволга тушганимни у сезиб турибди: кўзи ва мийиғидаги голиб истеҳзосидан билинаётир бу.

Шартта Абдумаликни қидирдим. Ён томондаги столда тирноғи билан тахтага шакл соляпти. Дўстимнинг соқтинлиги шу маҳалда, бир анжуман тўла одам ичра электр токи янглиғ фақат уччаламизнинг этимизни жиз-жиз куйдириб ўтар эди.

* * *

Гўрўғлининг отаси Равшан кўр қайноғаси Гаждумбек билан қизилбошлар юрти Хунхордан узоқ йиллик тутқунликдан сўнг даштда қочиб келар эди. Равшан кўр Гаждумбекка: - Қани, бир Хунхор томонга назар ташлаб кўрчи, тинчликмикан, - деб шу сўзни айтди.

*Кўрман, кўринмайди ҳеч зот кўзима,
Тогдан ел урилар келиб юзима,
Энди бок, Гаждумбек, менинг сўзима,
Хунхор элга қара, у ён тинчликми?*

*Баҳоркордан келар тўрғай садоси,
Узоқлашган ўхшар Хунхор ораси,
Кўринмайми ҳеч ниманинг қораси,
Хунхор элга бок-чи, у ён тинчликми?*

*Ҳилолойман янгам қолди Хунхорда,
Кечгача омонат ғайри диёрда.
Тоқат йўқ унгача сену мен зорда,
Хунхор элга бокчи, у ён тинчликми?*

*Юрагим ҳавл олиб, дурсиллаб ёнар,
Шу ёқмоқлик билан яшаб ўртанар,
Кўз ёшим дарё бўп дурни қизғанар,
Хунхор элга бокчи, у ён тинчликми?*

Равшан шўрли ожизликдан оҳ урар,
Дўстлар дийдорини маҳшарда кўрар,
Юрагим ўзидан ўзи хавл урар,
Хунхор элга боқчи, у ён тинчликми?

Хунхор тинч эмас эди. Гаждумбек Равшанга:

Булут келар чўқтарилиб - тиркашиб,
Соат сайин қалинлашиб буркашиб,
Кам-кам яқинлашар дўнглاردан ошиб,
Қибла бетдан келган туман не бўлди? - дея берди.

Равшан кўр Гаждумбекдан бу сўзни эшитиб: - Бўлма-са, бизни арвоҳ урибди. Бирор баччағар бизни кўрибди. Дарҳол Хунхоршоҳга хабар берибди. Хунхоршоҳ орқамиздан кўшин юборибди. Бу тўзанг Хунхоршоҳ кўшинларининг от туёғидан чиққан чанг. Энди, Гаждумбек оға, иш кўнглимиздагидай бўлмай, чапга тушибди. Ҳилолоий билан янгамга боролмайсан. Тақдир шу экан. Оға, энди улар Хунхорда кўзидан осилиб қоладиган бўлди! - деса, Гаждумбек кўрқиб кетиб: - Равшанжон, сен Ҳилолоий билан янганнинг ҳасратини ейсан, ҳали ўзимиз нима бўламиз, ҳали замон кўлга тушиб ўламиз, - деб қалтирай берди. Шунда Равшан кўр Гаждумбекка: - Оға, энди нима бўлса, бўлди, кўрқма, ўзимизни бу от кутқаради. Нима бўлса ҳам шундай индамай қочиб кетганча, шу ерда тўхтаб турайлик. Хунхорнинг кўшини келгандан кейин уларга мана турибмиз, отингга ишонсанг, қувиб етиб ол, деяйлик, бари бир етолмайди, шуйтиб қизилбошларни бир ҳасратда қолдириб кетайлик, деди. Бир пилла Хунхоршоҳнинг ўттиз минг кўшини от йўрттиришиб, Гаждумбек билан Равшан кўрнинг яқинига етиб келди.

Равшан кўр:

Файри дин қизилбош, қолма армонда,
Орқамдан ета олсанг, ҳайда отингни.
Етолмадим дема, бўлма армонда,
Кувалаб тута олсанг, ҳайда отингни.

Қойил эмасман баҳорингга, ёзингга,
Туркман кўринами сенинг кўзингга,
Амр айла ҳар қандай чавандозингга,
Орқамдан ета олсанг, ҳайда отингни,

деб Кўктемир отнинг жиловини олға қўйиб кетаве-ришди.

Бир вақт Равшан кўр Гаждумбекдан: - Орқамизда бир отнинг шобири келаётир, у не тусли от? - деб сўради. Гаждумбек: - Ўзи ола, бўйи тиккатоб, ўқдай бир бало, - деди. Равшан уни дарров эслаб: - Бўлмаса, кўёшга қараб ҳайда, - деди. Гаждумбек Кўктемирнинг жиловини дарҳол қуёшга туриб ҳайдаган эди, ола тулпор шафақ экан, қуёшга қараб чопа олмай, орқада қолиб кетди. Энди икки от қувиб келаяпти. Бу икки отнинг бирови оқ бўз от эди. Шундоқ бўз от юлдуздай оқиб, Гаждумбек билан Равшанга етай-етай деб қолди. Равшан кўр яна Гаждумбекдан: - Орқамизда бир отнинг шобири чиқади. У қай тусли от? - деб сўради. Гаждумбек: - Оқ бўз, бамисоли юлдуз, - деди. Равшан кўр бу отни ҳам эслаб: - Бўлмаса, тошлоққа қараб ҳайда, - деди. Гаждумбек Кўктемирни тошлоққа қараб ҳайдаган эди, оқ бўз отнинг оёғи тошга ярамас экан, тошлоқда оёғини тош ирғаб, оқсаб у ҳам орқада қолиб кетди. Гаждумбек отни ҳайдаб, энди Бадбахт тоғининг тубига келиб қолганда, ҳалиги орқада келаётган бир от қувиб етишиб қолди. Шунда Равшан кўр Гаждумбекдан: - Орқамизда яна бир отнинг шобири бор, у не тусли от? - деб сўради. Гаждумбек: - Қора чавқар, товущи заҳар, узун бўйин, - деди. Равшан кўр: - Агар шу от қора кўкиш бўлганда, бизни қувиб етар эди. Бунга шу ерда Кўктемирни бир тўхтатиб, кейин ҳайдаб юборсанг, иложи шу, - деди. Гаж-

думбек Кўктемирнинг жиловини тоққа тортиб тўхтатган эди, Қора чавқар етиб келиб, у ҳам таққа тўхтади. Гаждумбек отни ҳайдаб юборган эди. Қора чавқар шу тўхтаганича тўхтаб қолиб кетди. Шуйтиб, Гаждумбек билан Равшан кўр душманнинг қувғинидан қутулиб, Бадбахт тоғига чиқиб кетди.

Бадбахт тоғининг бу бетини Асқар тоғи дер эди. Шу тоғнинг бу ёнида туркманлар элати эди. Гаждумбек билан Равшан кўр тоғдан ошиб, бир яйпонга тушиб, Ҳилолоий билан Гаждумбекнинг хотини Хунхорда қолиб кетганига ҳасрат ва надомат қилиб йиғлашиб ётдилар. "Бош қаттиқми, тош қаттиқ", "Бошга тушганни кўз кўрар", деб Гаждумбек билан Равшан кўр кўникмақдан бошқа илож топмай, шу тоғда оқшомни ўтказдилар. Эрта билан Гаждумбекнинг ўзидан-ўзи бир оз ичидан санчиқ бўлиб чиқди. Дарров тушиб, иккови мингашиб, тоғдан бериги бовурга тушиб, текисликда тулпор оёғида кечгача юриб, Кўкланг деган туркманлар уруғидан ўтиб, такани оралаб, ёвмитга етдилар. Кечкурун бир ерга келиб тушмакчи бўлдилар. Шунда Гаждумбек мени отдан суяб ол, деб бир сўз айтди:

Қизил гуллар очилмайин сўлибди,
Ё билмайман, паймонам ҳам тўлибди,
Тақдир ҳукми билан Ёвмит элига
Гаждум оғанг тупроқ тортиб келибди,
Аста мени суяб олгин, Равшанжон.

Албатта, дунёга устун бўлмайман,
Чирогим, рози бўл, тирик қолмайман,
Эсим оғиб, ақл-хушим билмайман,
Аста мени суяб олгин, Равшанжон.

Узоқ-узоқларга кўзи сузилди,
Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди,
Равшан кўрнинг тиззасига бош қўйиб,
Шуйтиб Гаждумбекнинг жони узилди.

Ҳай аттанг, Равшанга бўлди қиёмат,
Дод айлаб чекади оху надомат,
Қулликдан кутқарган Равшан шўрлини,
Қаёқдасан энди Гаждум валлоят.

Равшан ўзи кўзи ожиз фидойи,
Ҳам кўришининг, ҳам ёрининг гадойи.
Бу кимсасиз чўлда нима қиладойи,
Не савдога дучор этди Худойи.

Шуйтиб Равшан кўр Гаждумбекнинг жасади олдида ҳайрон бўлиб ўтирганида, уч бозорчи шу ерга келиб қолиб, Равшан кўрга ёрлашиб, йўлнинг бошидан битта гўр кавлашиб, улай-булай қилишиб, Гаждумбекни расмлаштириб, шунда кўмдилар. Равшан кўр бозорчилардан ўзининг Жигалибекнинг ўғли ва Гаждумбекнинг Оғалибек ўғли эканини яшириб, Қизилбошга асир тушиб кетган туркманларданмиз, қочиб кетяпмиз, деб кўяқолди. Равшан кўрнинг кўнгли учун уч бозорчи шу ерда тунашиб, эрта билан Равшан кўрни ўз отига миндириб, отни етаклашиб, чошгоҳ вақтида Ёвмитнинг бозорига етиб келдилар, Равшан кўр ўйлаб: "Ардисари ишим чапга сўққан бахтсиз йигит чиқдим. Энди туркманга келдим, нима бўлдим. Менга от энди нимага керак", - деб ҳалиги бозорчилар билан от бозорига бориб, Кўктемирни харидорнинг сўраганига сотиб юборди. "Гаждумбек нималар қилмаган, энди унинг йўлида худойи, хайрия қилиб, дастурхондан элга ош бераман, десам, кўзим йўқ, ўзим бир мунгадек бўлсам. Кел, Худо кўрмас жой йўқ. Шу отнинг пулини бозорда сочиб юборай, буюрган кишилар олар", - деб тангаларини от бозорида сочиб юборди.

Туркманда бирор воқеани тезда унутиб юбориш ода-ти бор. Шуйтиб Равшан кўрни ҳеч ким Жигалибекнинг ўғли эканини билмай: "Бу бир ажойиб савдойи дарвеш экан", - дейишиб, Равшан кўрга: - Сен художўй бўлсанг, хонақога бор, - деб эргаштириб, бировлари хонақога келтириб қўйдилар. Ана шуйтиб, дарвишнинг бошқа ватани йўқ, Равшан кўр шу хонақода қолди. "Мен энди бу шайхларнинг овқатига текингина шерик бўлмайин", - деб, савоварда дамловчи бўлиб шу хонақода бир ўлмас кунини ўтказа берди.

Қирғий амаки билан ота-бола мақомида, балки улардан авлороқ бўлиб, э, бор Худоё, кўрсатган кароматинга балли, деб кунни тунга, тунни кунга улаб яшб ётибмиз. Амаки бир туркум дostonларни навбати билан менга айтиб турибди. Бахши эмас, баъзан илгари ёд олган айтимлари шартта ёдидан чиқади. Шарт пешонасига муштлаб, қолган давомидан куйлай беради. Оҳ, бу кумқулоқликнинг хосияти нақадар зўр экан, дейман, ҳавасим келади. Жибасини келтириб бир нарсалар айтиб берайин мен ҳам деб қоламан, сўнг нўноқлигимдан ўзим уялиб юраман. Қирғий амакига Худо юқтирган экан-да, дейман. Ўзи айтиш санъатиниям эгаллаш керак экан. Қадимдаги дарсларда ўқишдан кўра ёдлашга кўпроқ эътибор қилингани бежиз эмас экан-да. Сўзга чевар деб шуларни айтади. Сел бўлиб кетди-я амаки.

Бир кун ўтди, икки кун ўтди. Қирғий амакининг рангига ранг қўшилгандай бўлди. Дostonларни у азбаройи кўнглида хотиржамлик ўрнашгани учун тўлиб-тўлиб айтаётир чамаси. Кўзларидаям алланечук ўт чақнаётгандек назаримда.

Гурунг қиламиз, билган овқатимиз - қоқ гўштни қайнатиб шўрва пиширамиз, унга бўлқадан тайёрлаган нон-қоқиларни бўқтираамиз, устидан чойни бостирамиз.

Бизнинг тутқунлигимиз эркин тутқунликка ўхшарди: устимизда камчисини ўйнатиб турган назоратчининг ўзи йўқ, сахро бўйлаб пойи-пиёда кетаверишинг ҳам мумкин. Бироқ азбаройи чўлнинг ўртаси бўлгани учун қаергача бориб тинка-мадоринг қуришини билмайсан, ит ўлимига йўлиқмасам, деб кўрқасан, холос.

Қирғий амаки энди ном-нишонсиз ўлиб кетишига мутлақо ишониб, ёзуғим шу экан-да, дея рози бўлиб ўзини ўзи чўктириб қўйган экан. Жони кириб қолди балодай.

Мезоннинг ҳам охирлари эди чоғи, ахён-ахёнда шу овлоқ чўллардаям юзинга мезон урилади. Менинг "қазо қилганимга" ҳисоблаб кўрсам, йигирма бир кун тўлибди. Қирғий амаки шароитга тоза мослашган, чекишга носиям бор, батареяли радиони қўйиб, турли қўшиқлар эшитамиз, ётиш олдидан оғзини каппа очиб ясама тишларини олади-да, белбоғи билан артиб-артиб ёстиғининг тагига қўйиб ётади.

Қирғий амакининг бу ердан қочишгаям ҳафсаласи йўқ эди ёки буни ўзи хохламай қолган эди. Ўзининг айтишича бошида икки-уч кунлик йўлларниям чўбир отда бир кузатиб келган, бефойдалигига иқрор бўлган, сабаби қайси йўл билан борилсаям бари бир адашади одам, адашмаган тақдирдаям муқаррар қўлга тушади. Чўл бўрилари ўлжаларини бировга текинга топшириб қўярмиди, дейсиз...

Амакининг тахминига кўра мени ҳам, у кишини ҳам тутқунга олиб келган кишилар бу яқин худуднинг эгалари, чорвани томон тасарруфларига олган. Гўшт, зотли моллар билан савдо қилади. Қирғий амакини улар бир синчи керак бўлгани учун бу ерга опкелишган. Ҳамсоям Сондибой айтиб чиқди уйдан, сойга оптушиб шуларга дуч қилди, мени мошинага босиб бойлаб, кўзимга белбоқ тортиб аллапаллалар бир мошиндан иккинчи мошинга алмашиб икки кун деганда келдим, дейди амаки,

хомуза тортаркан. Қанча вақт бўлди келганимга, энди тирик кириб боришимга биров ишонмайди, куёв. Тирик қочдим, уйга бордим ҳам дейин, шу овозадан, бу шармандаи шармисорлиқдан сўнг яқин одамларимнинг ичиде қандай яшайман? Ўзи буёғи кўп қолгани йўқ. На қилай, жигарларимни, айниқса невараларимни кучоғимга босгим, қариликнинг гашти-маишатини сурсам, дейман. Аммо биз ҳаётда кўп оғирликни кўрдигу бундай абгорликни кўрмадик. На ўлигинг, на тиригинг ойлаб йўқолиб кетса... Э, Худо одамни на у ёқ, на бу ёқ қилиб аросатга солмасин экан. Шуйтиб, менинг борганимнинг қизиги йўқ. Кимларгадир керакман, бийтиб ўлиб кетаман, деб хаёл қилмаганимдир, на чора, шу қисматда бор эканман, рози бўлмоқ керак, сен лекин кўнглингга олма, сени Олло икки дунё орасида асраб, раҳм билан қайтарибди. Бунга пешгирлик қилиб бўлмайди. Шаккоклик бўлади. Боришинг, қутулиб чиқишинг керак. Шундай бўладиям Худо хоҳласа, кўнглим сезиб турибди. Бироқ ўшанда мени ўлган деб айтасан, ўлигини кўзим билан кўрдим, дейсан. Мен одамлардан розиман, улар ҳам мендан рози бўлиб аза очсин, шундоқ бўлгани тузук.

Қирғий, демак, ҳануз руҳан қаримаган, орияти чидаяпти. Бундан кўра ўлган афзаллигига иқрор бўляпти, холос.

Кези келганда Қирғий амакига Абдумаликнинг баъзи қилгуликларини, айниқса охирги кунги қилган душманлигини ҳикоя қилиб бердим. Абдумалик ўша куни ростдан ҳам рўпарадан келаётган самосвалнинг тагига машинанинг рулини куч билан буриб юборган, юк машина мен томонга гурсиллаб урилиб босиб кетган эди. Билмадим, эҳ, билмадим, бу не бало ахир...

Чўбирга мингашиб чиқиб молларнинг саногидан хабар олишга кетяпмиз. Пешин оққан, ҳамон кун иссиқ эди. Қирғий амаки мезонларни телпагидан олар экан: "ай, Абдукаримнинг тарвузпалагидан чиқиб қомаймизми ҳозир, а?!" деб юборди. Пешонадан қуёшнинг иссиғи уриб турибди. Чанқаганмиз икковимизам. Кўлнинг суви шўр. Чучук сувни фақат ичишга ишлатамиз. Муздаккина бир катта тарвузни ерга уриб ёриб то тўйгунингча еб, икки палласини икки томонга улоқтирмайсанми. Оллоҳ табиатга, одамларга не неъматлар бермайди. Бироқ ўша неъматлар кимларнингдир оёқлари остида ириб-чириб ҳам ётгандир.

Оролда асосан тўқай: қаёққа қайрилишингни билмай шошиб қоласан. Қуруқ буталар чирмашиб уя каби узун йўлак ҳосил қилган жойда Қирғий амаки отни тўхтатди, қайрағочга нўхтани илдирди-да, шу йўлак бўйлаб мени бошлаб кетди. Кетавердик-кетавердик, рўпарамиздан бир тепалик чиқди. Тепаликнинг энг устки қисмида бир кавланган жойни кўрдим. Амаки бормади-ю, ўзим қизиқсини бориб қарадим: қабр...

Нима гаплигига тушундим: оқсоқол ўзининг "ғамини ўзи еб қўйибди". Яхши ит ўлигини кўрсатмайди...

Не гаплигига тушунганим майли-ю, туйқус эт-вужудим музлаб кетди. Неча вақтдан бери имкон бўлгандаям қишлоққа бормайдиган, ўзининг тирик эканини билдирмайдиган одамнинг мақсади шунчаки гап эмас экан. Амакининг дадилланганини кўриб, бу гаплар шунчаки чўпчакдек туюлаётган эди. Аммо... тавба, шунақасиям бўладими? Бу иймоннинг кучлилигиданми, ориятданми, нимадан?

Бирдан ўпкам тўлиб йиғлаб юбордим. Қирғий бовони кучоқлаб бағримга босдим.

* * *

Энди гапни Гўрўглининг онаси Ҳилолодай эшитайлик.

Хилолой билан Гаждумбекнинг хотини бир неча кун Равшанбек билан Гаждумбекнинг йўлига қараб, охири шаҳарга келган баъзи туркманлардан воқеанинг аниғини эшитиб, жуда ҳам ғамгин бўлишиб ўтирганларида Ҳасанбек кириб келди. Шунда Хилолой шўрли Ҳасанбекни кўриб тўлиб ўтирган эмасми, бирдан дод, деб йиғлаб, Ҳасанбекка қараб бир сўз деди:

Қабо фалак жафо солди бошима,
Душман оғу қўшди ичган ошима,
Янгам йўлдош бўлди кўзда ёшима,
Туганмас савдога қолдим, акажон.

Шумлигимдан қайғу келди бошима,
Дард ўти туташди ичу тошима,
Ҳолим сўраб ҳеч ким келмас қошима,
Шундай можарога қолдим, акажон.

Файри юртда мойтарилдим, тойрилдим,
Уча бошлаб қанотимдан қайрилдим.
Ҳам оғамдан, ҳам тўрамдан айрилдим,
Дарди бедавога чиқдим, акажон.

Шаҳар ичида нелар ўтди, билмадинг,
Ё билсанг ҳам унда парво қилмадинг.
Бўри уясида улоқдай бўп боғланиб,
Синглинг қолди кўзи тўрт, келмадинг,
Ғам ютиб жафого қолдим, акажон.

Хилолой зор йиғлар бунда нотавон,
Бошимни қоплади айролик туман,
Дунёда жудолик жуда бир ёмон,
Ҳажр отли балога қолдим, акажон.

Ҳасанбек "Гаждумбек билан Равшан қочиб, орқасидан ўттиз минг Хунхоршоҳнинг қўшини қувалаб, улардан қутулиб кетган эмиш. Равшанни Хунхоршоҳ кўр қилиб, кўзининг хунига бир от берган экан, у от тулпор чиқибди. Шуйтиб Гаждумбек билан Равшан кўр қизил бошларни тоза армонда қолдириб кетибди", деб эшитиб ўтирганида, Хунхоршоҳдан Ҳасанбекка одам бориб, "Гаждумбекнинг бола-чақасини олиб кетсин. Ховлиси, моли подшоликка олинди", - деган хабарни етказди. Ҳасанбек бундай ҳодиса-хабарни эшитиб, Хилолойни ва Гаждумбекнинг аёлини кўриққа кўчириб кетиш учун икки туя билан дарров жўнаб, Гаждумбекнинг ховлисига етиб келган эди. Хилолойнинг бу нолишини эшитиб: - Хафа бўлма, бўлар иш бўлибди. Энди дод-вой қилганинг не фойда. Гаждумбек бўлмаса, мен бор. Сенга Гаждумбек ҳам, мен ҳам бирдаймиз. Балки ҳали бир сабаб бўлиб ўзимиз ҳам вақт-соати келиб Ёвмитга борармиз. Худо ўлдирмаса, ўшанда бир-биримизни кўрармиз, - деб Хилолой билан Гаждумбекнинг хотинига дилгирлик бериб, туяга миндириб, кўриқдаги туркман овулига олиб кетди. Кўриқда Ҳасанбек бу икки муштипарни ҳам рўзгорига қўшиб, катта оила бўлиб яшай берди.

Хилолойнинг буйида ҳомила бор эди. Тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат, тўққиз дақиқа ўтиб, Хилолойга тўлғоқ пайдо бўлиб, жуда тўлғоғи қаттиқ бўлиб, қийналиб, гоҳ ўзини билиб, гоҳ ўзидан кетиб алахсиб, сандираб, Равшанни йўқлаб, Равшан, кўлимдан тут, деб шу сўзни айтди.

Ҳар доим толиқдим, тутгин кўлимдан,
Қувватим-мадорим кетди белимдан.
Йироқлашмасдинг-ку менинг олдимдан,
Кўринмайсан, қаёқдасан, Равшанжон.

Вафо деган шундай-шундай бўлами,
Ёридан ўзини йироқ қилами,

Ё бунда киришни уят билами,
Товушинг йўқ, қаёқда сен, Равшанжон.

Доимо айладим сенга вафони,
Ўзинг билан кўрдим завку сафони,
Лозим кўрасанми менга жафони,
Йўқса агар қиёматдасан, Равшанжон.

Ё кетган эдингми акамман овга,
Томоша қилгани бадбахтдай товга.
Меҳрим айлар сенга битта ул совға,
Ҳа демайсан, қаёқдасан, Равшанжон.

Мен эдим муштипар, мунглик, бечора,
Тортқилаб айлади момо овора,
Раҳм айласанг-чи бунда мен зора,
Билмайсанми, қаёқдасан, Равшанжон.

Эшитгин Хилолойнинг оху зорини,
Олдинда сарф этсин ҳарна борини,
Одам шуйтиб ташлармикан ёрини,
Билмай қолдим, қаёқдасан, Равшанжон.

Шу аҳволда Хилолой қийналиб, туғолмай, охири ҳалок бўлди. Ҳасанбекнинг кўзи қоронғилашиб, оғир мусибатга қолди. Хилолойнинг таъзиясига кўриқдаги барча туркманлар йиғилиб келди. Ҳаммасининг мусофир бу юртда мотами янги бўлиб, кечкурун Хилолойни тупроққа топшириб қайтдилар. Шундай қилиб, Туркманлар Ҳасанбекникида Хилолойнинг ошу сувини қилиб тарқалишдилар.

Туркман бир ёғи дарёобод, бир ёғи даштлик жойда ўтирар эди. Уларнинг гўристонини дашт бетиде эди. Хилолой кўмилгандан кейин гўрда туғди. Одамнинг одам бўлгуси келгандан кейин ҳар нима баҳона. Бир чимнинг орасидан гўрнинг ичига оз-моз шонглах тушар экан. Ҳасанбекнинг бир улоғи ўлиб, савдойи бўлиб қолган эчкини, кўй, эчкилар билан ёйилиб, Хилолойнинг қабрининг устидан бориб қолиб, оёғи чимни ўйиб юбориб, ўзи қабрининг ичига тушиб кетди. Ичкарида Хилолой туққан чақалоқ йиғлаб ётар эди. Ўзидан-ўзи эчки чақалоққа меҳрибон бўлиб эмиза бошлади. Шундан бошлаб эчки ҳар куни бориб чақалоқни эмизадиган бўлиб қолди. Шуйтиб, орадан не вақтлар ўтгандан кейин бола ўрмалаб, гўрнинг тешигидан ташқарига чиқиб, эчкини эмадиган бўлди.

Кунлардан бир куни чўпон молларини ҳайдаса, ҳалиги эчки дим ҳайдовга юрмай, гўристонликка қараб қоча берди. Чўпон эчкини қайтараман деб борса, гўрдан бир бола чиқиб, эчкини эма берди. Чўпон яқинлаша боргандан кейин бола Хилолойнинг қабрининг тубига ўрмалаб бориб йўқ бўлди. Чўпон бориб кўрса, Хилолойнинг гўрининг бир тормонида бола чиққудай тешикчаси бор экан. Чўпон бу воқеани бориб Ҳасанбекка билдирди. Бу куни Ҳасанбек икки туркман билан бирга чўпонга эргашиб, гўристонликка бориб ангниб ётди. Чўпон ҳалиги айтган эчкини қабристонга ҳайдаб юборди. Эчки югуриб, Хилолойнинг гўрининг тубига бориб манграган эди, қабрдан бир кип-яланғоч бола чиқиб, эчкини эма берди. Ҳасанбек қошида бирга борган туркманлар билан болани ушлаб олмоқчи бўлган эди, бола ўрмалаб қочиб Хилолойнинг гўрининг тубига бориб, бола сиққудек бир тешиқдан кириб кетди. Ҳасанбек қувониб, шунда бир сўз деди:

Шукур этайми, учган қушим,
Яна қайтиб қўнар бўлди.
Биздан қочиб кетган давлат,
Қайта бошдан дўнар бўлди.

Эгам ёндириб чироғим,
Кўкарибди кўриқ боғим.

Бузилган кўнгли чортоғим,
Ўз жойига кўнар бўлди.

Дунё ўтар карвон-карвон,
Ҳилолой эди бенишон.
Ўрни ўчмаса на армон,
Энди кўнглим тинар бўлди.

Бу гўдак Ҳилол боласи,
Олтиндай сочин толаси.
Бўталиб кўнглим қоласи,
Бахт-чироғим ёнар, бўлди.

Ҳасанбек ғамим олмади,
Ҳосил суяк ушалмади.
Бахтли Ҳилолим ўлмади,
Дарахтим пойдор бўлди.

Бу сўзни айтгандан кейин Ҳасанбек ўзи билан бирга борган туркманларга: - Энди бу болани билайлик. Эртага беш-олтита ошиқ билан иккита кўғирчоқ келтириб кўрмоқ керак, деб қайтдилар. Бу кунисига Ҳасанбек қишлоғидаги барча туркманлар беш-олтита ошиқ ва иккита кўғирчоқ олиб, кўғирчоқни бўлак ерга, ошиқларни бўлак ерга қўйиб, кечагидай чўпон эчкини ҳайдабди. Ҳасанбек барча одамлари билан қабрларнинг панасида пусиб ётди. Эчки бориб манграб, Ҳилолойнинг гўридан бола чиқиб, эчкини эмиб, тўйиб олиб, ўрмалаб ўйнаб юриб, кўғирчоқларни кўриб қолиб, қўли билан тутиб чангаллаб, икки тарафга икковини отиб юбориб, кейин ошиқларнинг ёнига келиб, ошиқларни ушлаб, шу ерда жуда кўп андармон бўлиб ўтирди. Ҳасанбек туркманлар билан болани: "Ўғил бола экан", дейишдилар. Шўйтиб, Ҳасанбек ва барча туркманлар болани тутиб олмоқчи бўлиб ҳар томондан ёпирилишган эди. Болага Ҳилолойнинг қабри яқинлик қилиб, бола тешиқдан кириб кетди. Ҳасанбек туркманлар билан: - Эртага эгар олиб келиб қўяйлик. Бола эгарга андармон бўлиб қолган палла бировимиз пусиниб бориб, тешиқка бир нима тиқиб қўяйлик. Ундан кейин болани очикда ушлаб оламиз,- дейишиб, маслаҳатлашиб қайтдилар. Бу кунисига бир яхши қизил эгарни олиб бориб, Ҳилолойнинг қабридан тўрт-беш қадам узоққа қўйиб, ўзлари яна кечагидай қилиб пусиб ангниб ётдилар. Чўпон молларини ҳайдаб келди. Ҳалиги эчки Ҳилолойнинг қабри ёнига бориб манграган эди, бола тешиқдан югуриб чиқиб эчкини эмиб, тўйиб олиб, ундан кейин шу ерларда ўрмалаб ўйнаб юриб, эгарни кўриб қолибди. Бола эгарга осилиб миниб, жуда мириқиб ўйнаб қолди. Шу вақтда биров пусиб бориб, қабрнинг тешигига бир нима тиқиб қўйди. Ундан кейин туркманлар ўраб олиб, болани тутиб олдилар. Бола жуда ҳам тибирлаб йиғлай берди. Шўйтиб шунда туркманлар маслаҳатлашиб, қани нима қилар экан, деб тешиқни очиб, болани қўйиб юборишган эди, бола ичкарига кириб кетди. Бола шу киришида бу одамларни онасининг тусига ўхшатиб, онасини дим туртиб қўймади. Унда Ҳилолой тилга кириб, боласига бир сўз деди:

Жоним болам, турткиладинг, қўймадинг,
Мендан бошқа одамларни суймадинг.
Шунчалар ишорат қилдим, туймадинг,
Тинчимга қўй, жоним роҳат уйқуда.

Мен бу ерда жуда сенга алағда,
Бўлмаса, кетардим хур бўп шу чоғда,
Сайр этиб юрардим яшнаб гул боғда,
Тинчимга қўй, жоним роҳат уйқуда.

Сени излаб келган одам тоғамдир,
Мени бунда ташлаб, болам, энди тур,

Тириклар манзили бўлмас қора гўр,
Тинчимга қўй, жоним роҳат уйқуда.

Бор тоғанга, энди сендан тинайин,
Хур бўп беҳишт ичра бориб қўнайин.
Маҳшарда отанга шарбат қуяйин,
Тинчимга қўй, жоним роҳат уйқуда.

Ҳилолой дер ҳали гўдак боласан,
Токайгача қора ерда қоласан.
Тоғанга бор, шодланасан, куласан,
Тинчимга қўй, жоним роҳат уйқуда.

Бу сўзни бола онасидан эшитиб, ўзидан-ўзи худди онасининг гапига тушунгандай эшиқдан қайтиб ташқарига чиқди. Ҳасанбек болани ушлаб, кўтариб уйига олиб қайтди. Ана шўйтиб, Ҳасанбой ҳовлисига бориб, бир катта боқма қўйни сўйиб, тўй қилиб, барча туркманларни чақириб, болага нима деб исм қўйишни сўради. Шунда туркманларнинг кекса бир бобойи: -Бу боланинг оти ўзи билан - Гўр ўғли бўлсин, деган эди, барча маъқуллаб болага Гўр ўғли деб исм қўйдилар.

* * *

Қирғий менга азбаройи суяндими, кўнгли ёлғизликдан кўп зорикқанми, кун аро тиллариям бир бийрон бўлаверди. Ўйладимки, одамнинг ўткирлигиям, уддабуронлигиям, шунинг орқасидан орттирган обрў-мартабасиям одамлар тўфайлидир, агарчи одамлар бўлмаса эди, у ким бўларди. Мана, у ёлғизликда ва тутқинликда ким? Кул десак ҳам ярашади. Ҳаётда инсон эгилгиси, сингиси келса осмондан сабаб ахтариб овора бўлмоққа ҳожат йўқ экан.

Биз кунига, кунига бўлмасаям кун оралаб баъзи онлар бир-биримизга маънисиз термулишиб қолар эдик. Мен унга, у менга ачинардик. Бировнинг арпасини хом ўрмадик. Бу - тўғри. Аммо икковимиз ҳам муштарак хиёнатнинг қурбони, ўлжасимиз. Қирғий бобо кетишни хоҳласа керак, ори қўймайди. Мен бўлсам, негадир ўзим кетгим келмаяпти. Ноқулай, жудаям ноқулай.

Қирғий амаки келган кунимдаёқ мени кет деб ундаган эди. Бора-бора ўзиям ўрганиб қолдим, қистамай қўйди. Кейинчалик хаёл жойига келавергач, бу туриш-турмушимиз тушнинг ўзгинасига ўхшаб кўринаверди. Эҳ, биродар, ҳали тақдир ҳукмингда яшамок, интилмоқ, хулласи, ҳаёт аробасини ҳали тортмоқ заҳмати ёзилган экан-ку.

Отакул Қирғий деганлари ҳаётнинг аччиғию чучуги, паст-баландини етарли сифатлари билан кўриб бўлган. Умрнинг оқар сув, зинҳор у орта оқмаслигини бизга нисбат бериб айтилса, тажрибасига биноан юз карра яхши билади. У яшамок истайди, албатта. Ҳаётни, ҳаётнинг лаззатини биз каби ширин кўради. Аммо унинг каби ҳамма даврларда ҳам обрўсини мудом тўкмай азамат бир виқор билан келиб, сўзи шамшир каби кесиб юрган мартабали одам бир аҳволда, яна денг, ўғирланган, қарол-сифат, аллақандай чўл безориларига аллапайт текин ишлаб берган киши бўлиб туйқус кўринишда - йўқолди, ўлигиям бир талай вақт топилмади деган надоматларни кўтариб юриш... ҳай-ҳай... киши белини эгмас, балки қирс этиб синдириб юборар.

- Сенга танбех бераман деб ҳеч қулайини тополмадим, - деди бир куни Қирғий бово. - Нега энди панд берувчи дўстни қабатинга оласан, демоқчи эдим. Қарасам, ўйлаб-ўйлаб қарасам айбни сенга тўнкасам бўлмас экан. У бўлган-бу бўлган шуллуқдай сенга қапишиб ўрнашиб олган. Алами ортиқ экан-да сенда. Кўролмаслик ёмон нарсаси, бунинг устига уйланаман, деганини сен илиб

кетдинг. Бу кечирилмас ишдир-да, энди у учун. Отаси майда феъл одам-да. Ўзи пакана одамнинг алами ёмон бўлади шекилли. Сен “ўлиб” у ниятига етгандир энди, бошлигинг билан байрам қилаётгандир, бу номарднинг иши. Лекин, билмайдики, бу билан у бари бир бошлиқ билан оғиз-бурун бўлиб кетолмайди. Чунки бошлигинг сени, сен уни ёқтирмайсан, холос. Сен билан курашиш, олишиш нияти йўқ эди унинг. Абдумалигинг бўлса худди бошлигингнинг нафсини тўла қондиргандай керилди. Кўпга бермайди у бола. Кўрасан, қараб тур ўзинг.

Амаки энди мени кетишга чинакамга даъват қилди. Ўйлаб қарасам, қачонгача бундай дардисар, дарбадар юраман. Қирғий амаки бу ердан қочган маъқулмикан, деган маслахатни берди. Лекин менга маъқул келмади шу таклиф. Негаки, камина бу ерга қийин-қистов билан келмаган одамман. Отнинг юганини ечиб қўйиб юборсанг даштга улоқади, аммо у хонаки ҳаётни кўмсайди. Бизнинг ёввойилигимиз ҳам вақтинча. Отам, онам, қизим, ўғлим, хотиним - бариси бир-биридан муштипар бўлиб кўз ўнгимдан кетмай қолди. Мен ортга, шаҳарга эмас, қишлоққа бормоқни ният қилдим. Амакига айтдим: бу хулиганларингиз мени судраб опкелгани йўқ-ку. Илтимос қилсам, кетай десам, йўқ демас.

Амакининг шубҳасидаям жон борга ўхшайди: булардан ҳар балони кутса бўлади. Бари бир ҳам сўраб кўриш лозим. Менинг сизларга фойдам тегмайди шекилли, деб узр сўраб бошларган. Шоввозлар бир ойда икки-уч карра келишаркан. Мен ўйлаган эдимки, аввал бир кишига етадиган егулик ташлаб кетишарди, энди у икки баробар кўп бўлди. Шу ишни бир кишиям бажараётувди-ку, жавоб берсак берибмиз-да, деб қўйиб юборишса зора. Тўғри ўйлаган эканман, ёхуд улар ўзлари кет сен деб айтишга тайёр туришган экан, келган заҳотиёқ дарров кўна қолишди. Қирғий бовоям ҳайрон қолди. Лекин бир оз ўтиб шоввозларнинг феъли айниб қолди: кейинроқ кетарсан, дейишди. Ялинавердим, худди йиғламоқдан бери бўлиб. Бўпти, кетавер, деди охири корейсга ўхшаган қийиқ кўз, хўппа семиз бири. Аммо бу ҳансираб ётган адоқсиз чўлнинг ўртасида туриб қаёққаям бораман бир ўзим. Кетолсак, кетаверардик-ку биз икки тутқун.

Хуллас, аканг қарағай бир пасда йўлга отлана қолдим. Амаки билан хўшлашдим. Кетмайсизми, дедим. Кўзларидан сезилиб турибди, жуда кетгиси келяпти чолнинг. Нечундир ёш бола каби илтижоли термулаётгандай туюлди менга. “Ўша гап” деди.

“Ўша гап” шу эдики, мен амакининг уйига бориб “бовонинг ўлигини чўлда кўрганим”ни айтиб қўйишим керак эди.

Амаки билан хийла бўшашиб хўшлашдим, туриб-туриб хўрлигим келдими, билмайман, хўнграб ёпишиб қолибман Қирғий бовога. Қарасам, эмранишиб қолиб кетадиганман, апил-тапил “Жип”га чиқиб олдим, йўлдаям гўдакка ўхшаб анчагача шўрқиллаб бурун торта-торта кетдим, аммо ўзимни тутиб олдим, қайсидир белгиларга қараб бу ерни мўлжал олмақчи эдим. Аммо йўлнинг бирор хусусиятини тополмайман. Охири умидимни узар чоғим олисдаги қорамтир-кўк чизикни пайқадим. Демакки, у сув. Ҳайдаркўлнинг чек-чекгараси кўринмайдиган суви. Сув мўлжал қилинади. Йўлда на бирор дарахт, на бирор из кўринади. Юрган изинг изғиринда тагин кўмилиб кетаверади. “Жип”нинг масофа ўлчагич рақамига қарадим. Йўлда икки канистр бензин қўйиб олишгач, рулга бошқаси ўтирди, роппа-роса беш юз етмиш тўрт километр юрилгач, қош қорайиб қолган чокда мени бир асфальт йўлга чиқиб тушириб қолдиришди. Мен ўнг томонга қараб кетсам Жетисой тарафга чиқарканман, улар тўғрига, қаёққа кетишди - билмай қолдим. Аммо машина рақами хотирамда қолди.

Камина энди нариги дунё тутқунлигидан ҳам, бу ду-

нённинг қамоғидан ҳам қутулганимга шукур қилиб йўл пойлаб турибман. Жетисойга бир соатча юриларкан, ундан Мирзачўлнинг маркази - Гагарингача етиб олдим. Бу ёғи марра бизники. Аммо энг ёмон хавф бор: каминанинг тириклигини ўзим бориб билдирмаслигим керак. Бунинг ҳам йўлини тоғдим, кечаси шу ердаги меҳмонхонада тунагач, эрталаб автобекатга чиқдим. Кўринишимдан бирон киши аллазамонлар аввал зиёли зот бўлганимни тасаввур қилолмас: бир абгор аҳволдаман.

Ўйлаб қўйдим: такси тутаман, ҳайдовчи билан тўғри қишлоққа бораман. Уйдан бир чақирим бери тўхтатиб бирорта болани таксига ўтказиб юбораман-да, суюнчи олиб тур, орқаларингдан бирор ярим соат ичида етиб бораман, дейман. Ҳар ҳолда ўлган одам тириклардан кейинроқ боргани, ҳовлиқмагани маъқул...

Албатта, бундай дардинг борлигини такси ҳайдовчига, йўлдан чиққан бошқа йўловчига батафсил тушунтиришинг шарт эмас. Аввало одамга малол келади, сўнгра ғайритабиий бир ҳодиса. Мўлжалимдагидай бўлди. Жиззахдан ўтгач, ҳайдовчидан бошқа йўловчи олманг деб илтимос қилдим. Фақат йўлда бир тўхтаб тарвуз сотувчи дехқонлардан бир кичикроқ тарвуз сотиб олиб едик. Оҳ-оҳ, Қирғий амаки билан палак бошида, қўлинг билан палакдан узиб олиб сўйиб ейишни қанча орзиқиб эсланган эдик. Лалми қайроқи тарвузлар мезон еган, ширинлигига таъриф йўқ. Бай-бай, лаззатнинг чек-чекгараси бормикан?

Бироқ юрагим ҳапқириб, ўпкам тўлиб кетаётир. Чўкиб қолган ота-онам, хотиним, ўғлим, уларнинг нафасини сезиб турибман. Эҳ, адои тамом бўлишган чиқар. Кетган одамнинг келиши, бу - бир афсона. Узилган умид иллари, дард, фиғон, фақат сабрга таяниб кечилаётган фойдасиз бир ҳаёт.

Шундай ҳолатда мен ҳам ўзимни, ҳам уларни асрашим, авайлашим керак. Қишлоққача етишга сабр қилмадим, бир қишлоқ берида тош йўл чеккасида янтоқ чопайётган икки йигитни кўриб, бирини чақирдим. Қишлоқ жой, мен уларни танимасам-да, улар мени кўрган заҳоти тахта бўлиб қолишди. Аҳволни қисқа тушунтирдим. Бировларинг мошинага чиқиб бориб шундай деб тушунтириб турсанглар, дея илтимос қилдим. Йигитларнинг икковиям мошина кабинасига уриб кириб кетишди. Бундай ғаройиб воқеа учун суюнчи олиш... ҳали кўрилмаган иш. Ҳам завқли.

“Волга” мени чанг-тўзонга ботириб олға кетди. Орқасидан кетяпману на чангу тупроққа, на почаларимга, оёқларимга урилаётган ёввойи ўтлару чала тўшалган қайроқ тошларга парво ҳам қилмас эдим. Алланечук бир вазнсиздай эдим.

Аслида дунёнинг ўзи бир ғоясиз кўринди. Нуқул кўз ўнгимда Яхшигул жилва қилади. Негадир унинг биринчи марта менга розилик билдириб хат ёзганию хатни почтага ташлагач, худди бу “уят иши”ни ҳамма кузатиб тургандай ётоғига доғур “қочиб” боргани эсимга тушиб йиғлагим келарди.

...Бозор қунига айтиб қўйишган экан “қирқ”имни. Икки кун аввал кириб бордим. У ёғини ўзингиз тасаввур қилаверинг...

Тўрт кун зўрга чидадим. Қандайдир уяласан, тортинасан одам: армиядан, жуда бўлмаганда қамоқдан келган бўлсанг ҳам майли эди.

“Қирқ”имга Абдумалик келмади. Ҳар ҳолда узоқ йўл, балки кечроқ келар, деб кўп кутдим, келмади. Усал бўлдим. Хафа бўлдим. Худди ундан қасос олиш учун тирилгандай эдим-да. Шундай бўлгач, дунёнинг телба-лигига тагин бир иқрор бўлгани маъқул-да.

Абдумалик дунёга тез эга чиқишни хоҳлайди. Аксарият кўп ишнинг уддасидан ҳам чиқади. Аммо бу сафар...

менинг ҳаётимга шумғиядай ёпишиб олиб... панд еди. Худо панд берди.

Уйдагиларга айтдимки, тириклигимни шахардаги ўртоқлар ҳам билсин. Боз устига ҳамма жойлардан менинг фамилиям устига қора чизиқ тортилиб қавс ичида “ўлган” деган ёзувларни тиркаб қўйишгандир. Ўзимнинг тириклигимни исботлаш учун ҳам бирмунча тиришишга тўғри келди. Балки чиндан ўлиб-чириб кетмаганимни аниқ исбот этиш учун комиссия тузилар. Гайриодатий бунақа текширув қанақа бўларкан. Бирор-бир қолипга, бирор-бир қолидага сизгамайди-я. Комиссия охири хуноби чиқиб бундан кўра... ҳамманинг тинчини бузгандан кўра... ахир бизниям тушунинг-да дўстим, деса-я. Ўлиб-тирилди, дея қайд этиш ёқимсиз иш эмасдир-ку, тажрибада йўқ воқеа-да. Ғалати.

Ҳечқиси йўқ, буням Абдумаликка қўйиб берсак эплайди...

Худди Абдумаликнинг ўзига...

Гап бор-да: мен энди унинг тириклик дунёсидаги барча ғалабалари билан қутлаб, бундан буюқ ҳаётига бири берилиб томоша қилмоқчиман...

Ахир, ҳаётда бундай бемисл томоша учрарканми?..

Ҳеч ҳам учрамайди!

Кайвони оқсоқоллардан тўрт киши қўшилди. Кетаётганда йўлда Яхшигул нечукдир менга бир нарса дегиси келиб, яна ичига ютиб юбораётгандек эди. Бу воқеанинг туш эмаслигига энди зўрға ишонаётгандай эди. Ахир бир марта эмас, тўрт кеча ухлаб турди, ҳар эрта мени жони бор кўрди - ишонса бўлар.

Одам - омонат.

Жон ҳам омонат.

Буни Яхшигулдай чуқур фаҳмлайдиган йўқ ҳозир.

Фақат у ҳар сафар мени ушлаб-ушлаб кўришга тортинарди, холос.

Бироқ айтар гапи бор экан, сезмабман. Борганлар сўнг жўрангиз билан алоқангизни узинг, лекин гапирманг, уришманг, демоқчи экан.

Яхшигул билан қовушган ўша узун ва сўлим кечаларда унинг ота уйи, боғи ва албатта, қисқа муддат бирга яшаган бўлсак ҳам бизнинг қишлоқдаги ҳовлимиз, оталар, оналар, сингиллар, укалар, янгалар, уларнинг феъл-атворлари, қилиқлари ҳақида гурунглашиб, эслашиб ётамиз. Сўлим кунлар эди. Яхшигулнинг ўша мен борганда чиқмай ноз қилишларини эслатаман. Ростини айтсам жудаям сиз томонга шошилиб, кўргим келиб турарди, аввал ойнадан кузатар, томоша қилмоқчи бўлардим. Аммо дарров пешвоз чиқақолсам, сиз нима деб ўйлардингиз... дейди.

Ҳа, дарвоқе у ҳечам ўз тилидан розилик бергиси келмасди. Сукут ва баъзи аломатлари ила розилигини сезиб росмана ўзимники деб ўйлардим, холос. Аммо бир оғиз гап йўқ, бари бир хавотир турарди кўнгилда, ахир отаси отамни икки марта, акамни бир марта “айланиб келинлар” деб қайтариб юборишган. Йўқ ҳам дейишмаган. Кейин анча палла уйдагилар у ёққа қадам босишга тоблари келмай юрган. Бу орада бизга қиз бергувчилар кўпайиб баъзилари ҳатто онам орқали оғиз солиб кўришган. Куёвга совчи бўлиш... Тавба. Шундан сўнг камина буларнинг тагида бир фитна борлигини сезиб ғоз туриб айтганманки, ўзимизнинг қишлоқда бизга тўғри

келадигани йўқ, борсанглар ўша - Яхшигул тузук экан, бўлмаса қўяверинглар, деганман.

Бир куни Яхшигул дугонаси билан Жиззахга тушган. Шахарлар аро телефон тармоғига кириб менга, ишхонамга сим қоққан.

- Мен Яхшигулман, - деди у.

- Ие, - дея ҳовлиқиб ҳол-аҳвол сўрай кетдим.

Лекин у бирор гапимга жавоб ҳам бермай, индамай тураверди. Нима бало, узилиб қолдим, деб трубкага пуфладим. Бирдан унинг йиғламсираган овози эшитилди:

- Розиман.

Шу билан телефон узилиб қолди “тут-тут”лаб. Куваримни ҳам, хафа бўларимни ҳам билмай қотиб қолдим. Кейин-кейин кўнглим ёришди. Уйга бир энлик хат ёзиб юбордим - “Яхшигулга совчи бўлиб боринглар” деган мазмунда. Аммо, негадир уйдан на хат, на бир хабар бўлди.

Абдумаликнинг онаси онамга Яхшигулни роса ёмонлабди. Кейин онам совчи жўнатишга кўнгли бўлмай эзилиб юраверибди. Охири ўзим қишлоққа бориб бу гапларга эътибор бермай отамни совчиликка жўнатдим. Хуллас, масалани бир ёқлик қилиб келдим.

Яхшигул ҳар замон эслаб кулади: - Ўша телефон қилганимда шундай уялиб кетдимки, худди биров пойлаб тургандай телефонни қўйиб қўчага қараб қочдим. Кўчадаям одамлардан уяламан. Ҳамма мени томоша қилаётгандай, масхара қилаётгандай бўлаверади. Автобус бекатида Зарифа кутиб турган эди. Унинг олдига келиб ўзимни тугулмай йиғлавордим...

- Чунки, - дейди у яна, - Абдумалик акадан ўша кунлари деярли ҳар куни совчи келди. Яна бошқа ёқлардан ҳам кела бошлади. Менга... сиз маъқул кўриндингиз.

Абдумаликнинг онаси ўша кунлари совчини у ёққа жўнатиб, бу ёққа ёлғон ғийбат ташиш билан овора бўлган.

Бор-йўқ совчи тарихимиз шу.

Лайли-Мажнун, Кумуш-Отабек бўлмадик. Лекин тинч яшадик. Бир-биримизга тамом қовушиб, ўргандик, нафас олишимизданоқ фикри-зикримизни тушунадиган бўлдик. Бирин-кетин ўғлимиз, кейин қизимиз туғилди. Энди бизни боғлаб турган ипни биров узмас эди. Узиб юборади деб хаёлимизга келтирмасдик.

Саргузашт бу қадар катта бўлиб кетади деб ўйламасдик. Ақалли тушимизга кириб чиқмаган.

Қисса сўнгидея айтиб қўяверай: дўсти содигим Абдумалик ҳали “танам совимай” Яхшигулга оғиз солишга улгурибди. Бундан ортиқ тубан кетиш бўлурми?!

Менинг ҳали-ҳамон тирик вужуд эканимни, ўшанда “адашиб” ўлганимни, кечирасизлар, тагин тирилиб қолди, деган маънода расмий хужжатлар тайёрлашнинг атайлаб унинг гарданига юкладик...

На илож, “пешонамда бор экан шул ҳам”.

Бу ёғи тагин ҳаёт, демакки, яна - кураш.

Чамбилбел даштларини бирров ҳазиллашиб кезиб чикдим-да.

Сизларни суяман, мунис одамлар. Шунинг учун келдим. Мен ҳам бир гуноҳкор бандаман. Орангиздан жой беринг, ахир...

Ойгул УБАЙДУЛЛА ҚИЗИ

ТУНЛАРИМНИНГ СОДИҚ ЁРИ ЁЛҒИЗЛИК

* * *

Ёдинг меҳробига бошимни қўйиб,
Тиловат айладим Ишқнинг сурасин.
Ибодат чоғида, сажда чоғида,
Руҳим қўлларини хурлар сўрасин.

Сўрасин руҳимга томизғи - оят,
Азият шамоли охири тинди.
Ёрнинг дийдорига илҳақ кечада,
Кўнгулга малаклар, офият инди.

Осмон кўзларимга тўкди юлдузин,
Самовий ҳақиқат, ҳикмат туғилди.
Ибодат чоғида, сажда чоғида,
Топинчим, Соғинчинг бағримни тилди.

Англади басирлар ҳолимни, бу дам,
Сўқир дунё кўзи кетди очилиб.
Ўзимга ўз бўлган маҳрам кечада,
Ва йўқлик кунжига кетдим сочилиб.

* * *

Суйдим ёруғ жаҳонимни,
Қолдим маломат остида.
Бу кун жоним титрайди,
Бераҳим ғам дастида.
Узун-узун йўлларингда,
Сўроқ-савол бўлдим, ман.
Кўнглумнинг кенг чорвоғидан,
Мўралайди кекса ғам.
Дилгинамнинг боғига ёр,
Қадам боссанг нетади?
Ташрифингдан, ёрижоним,
Армонларим кетарди.
Ўйламаган, беҳудадир,
Ёрижонинг ўзимман.
Васлим истаб тўлғонсанг гар,
Жонгинангга тўзимман.
Суйдим ёруғ жаҳонимни,
Қолдим маломат остида.
Бу кун жоним титрайди,
Бераҳим ғам дастида.

* * *

Эшигимнинг тирқишидан мўралайди ёлғизлик,
Вужудимда илон каби ўрмалайди ёлғизлик.

Деразамдан шамол бўлиб урилар у юзимга,
Оч бўрига жуда ўхшаб, кўринар у кўзимга.

Ғижирлатиб тишларини кириб келди хонамга,
Кўнглумнинг бир китобини очолмадим энамга.

Узиб олди дафаътан у юрагимнинг парчасин,
Ёпиб қўйди маҳкамроқ кўнгулнинг кенг дарчасин.

Қонлар оқди шашқатор, қизил қонга беландим,
Том четида ҳайрон қолган қизғалдоққа айландим.

Қизил-қизил йўлларимда чопиб ўйнар ёлғизлик,
Соғинчимнинг эшигини очиб ўйнар ёлғизлик.

Нари тургин, нафасимда ёлғизликнинг муҳри бор,
Ўз домига тортадиган дардгинамнинг наҳри бор.

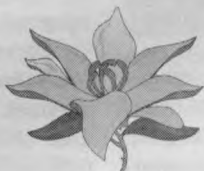
Четлаб ўтгин дарвозамни, унда қулфлар осилган,
Қатор-қатор ишончларнинг излари йўқ, босилган.

Вужудимнинг йўғу бори бўлиб қолди ёлғизлик,
Тунларимнинг содиқ ёри бўлиб қолди ёлғизлик.

* * *

Ёр-а, кўнглум доғ эрур,
Ҳасратнинг поёни йўқ.
Ҳасрат даштида кезгун,
Имконнинг поёни йўқ.
Кўнгул - бўзлаган оху,
Кўзларимда маржон ёш,
Кутавериб, ёр, сени
Тугади сабру бардош.
Кўнгул - шўрхок даладир,
Ўстирди қиёқ - араз.

Ёр-а, дастингдан бугун
Худойимга этгум арз.
Кўнгул - лангарсиз кема,
Тўхтамайди, сузади.
Ёр-а, севмайман дема,
Азоб жоним узади.
Кўнгул қақраган чўлдир,
Висол сувига чанқоқ,
Имкониятларим, умидим
Бўлди армонга арқоқ.
Кўнгул - тоғдир, қоядир,
Тоши кўп, қайроғи кўп.
Кўнгул - боғдаги қушим,
Келсанг гар сайроғи кўп.
Кўнгул - йиғлаган Ойгул,
Изларингга зор ўлди.
Фироғингнинг дастидан
Хор ўлди-я, хор ўлди.

БОБУР ҲАЁТИДАН БИР ЛАВҲА

Биз буюк темурийзода Заҳириддин Муҳаммад Бобур кечмиши ҳақида кўп ва ҳўб ўқиганмиз, эшитганмиз. Бобур ва Шайбонийхон ўртасидаги қаттиқ олишувлар, қарама-қаршилиқлар ҳақида ҳам кўп ачиқ ҳақиқатлар аён. Бироқ шу ўринда ғалати бир савол туғилади. Бобур Мирзони буткул мавҳ этиш, ҳатто ўлдириб юбориш ҳарбий қудрат бўйича анча-мунча устун. Шайбонийхоннинг илкида эди-ку? Нега у шундай қабиҳ йўл тутмади? Йўқ, Шайбонийхон ҳар қанча кучли бўлса ҳам Бобурга нисбатан бундай қилолмади. Чунки ундан ҳайиқарди. Бошқа Темурийзодалардан фарқли ўлароқ, Фарғона мулкининг меросхўри Бобур Мирзо анча жиддий, зуваласи пишиқ подшоҳзода эканини биларди. У авжи йигитлик ёшига етган сари тадбирли ва баҳодир, ҳарбий қўмондонлик маҳорати йилдан-йилга ортиб бораётган эди ва эзгу-мақсадлари билан бошқа темурийзодалардан тубдан фарқ қиларди. Бунинг устига Бобур Мирзо ижод аҳлидан, унинг шоирлиги ҳам бор. (Шайбонийхон ҳам шоир эди).

Мана шу сабабларга кўра, Шайбонийхон ҳар қанча қудратли ва тажрибали бўлса ҳам Бобур Мирзога нисбатан бундай қабиҳ йўлдан боролмасди. Нима бўлганда ҳам Бобур Шайбонийхон кўнглида ҳурмат уйғотгани шубҳасиз.

Бобур Мирзо Самарқанддан чиқиб Жиззахга, сўнг Ўратепага келди. Андижонга боролмайди - пойтахт қўлдан кетган. Тошкентдаги тоғасидан ҳам ёрдам бўлмади. Кунлар, ойлар ўтган сари бундай саргардонлик унинг жонига тега бошлади ва жаҳл устида боши оққан томонга кетишга жазм қилди. "Бу навъ ҳорлик ва зорлик била эл билгунча аёғим етканча кетсам яхши" деб ёзади Бобур ўшандай кайфиятда. (Бобурнома, 32 бет).

Ниҳоят, Бобур Мирзонинг тоғаларидан ёрдам келди. Улар 1502 йил бошида Фарғона-Андижон томон биргалашиб юриш бошладилар. Бобур Мирзода яна ғайрат жўшди. Нисбатан осонлик билан Қувани, сўнг Ўшни эгаллашди. Андижон атрофидаги халқлар, марғилонлилар, ҳатто ўзганлар ҳам қайтадан Бобур тасарруфига ўтдилар.

Шундай қилиб, Сирдарёнинг чап қирғоғи - Андижондан ташқари барча вилоятларда у ғалаба қилди. Аммо асосий мақсаднинг рўёбга чиқиши, яъни Фарғона мулкида меросхўр Бобур Мирзо ҳокимиятини қайтадан узил-кесил ўрнатилиши ғаним билан кутилаётган ҳал қилувчи тўқнашув натижасига боғлиқ эди.

Ниҳоят, Андижон атрофида ҳал қилувчи жанглр бошланди. Афсуслар бўлсинки, ушбу жангда Бобур қўшини ғаним хийласига дуч келиб мағлубиятга учради. Ўшга чекинди. Ёрдамга келган тоғалари эса, Андижонни эгаллаб олгач, жиянига меҳрибонлик кўрсатмадилар, - Бобурга кўрнамак ғаним Аҳмад Танбалга қарши Аҳси учун ўзи жанг қилишни маслаҳат беришди. Ноилож қолган Бобур яна мағлубиятга учради, ҳатто ўлимдан зўра кутилиб қолди. Аҳмад Танбал кўрнамаклиқдан ташқари Ватанга сотқинлик қилиб Шайбонийхондан ёрдам сўра-

ди. Бобур тоғалари эса Шайбонийхон билан тўқнашувдан ҳайиқиб орқага қайтиб кетишди. Шу тарзда Андижон қўлдан кетди.

Тақдирни қарангки, сотқин Аҳмад Танбал Шайбоний марҳамати билан Андижонга ҳоким бўлгач, энди унинг ўзига қарши қўшин тортади, ҳижрий 910 йил муҳаррам (1504 йил апрел) ойида Шайбоний қўшинлари яна Фарғона водийсига бостириб кириб Андижоннинг ғарбида май ойи бошларида юз берган жангда Танбал қўшини бутунлай тор-мор келтирилиб ўзи асир олинади ва Андижон қалъа дарвозасига осиб ўлдирилади.

Шундай қилиб, Бобур Мирзо тузини, яхшилигини унутган Аҳмад Танбал Шайбонийхондан ўз жазосини олади. Аммо Фарғона мулки, пойтахт Андижон қўлдан кетди. Яккаланиб қолган Бобур атрофидаги айрим одамларнинг айни долзарб чоғдаги қилмишидан ҳайрон бўларди: жияни тақдирига бефарқ қараган мўғул тоғалари, оқибатда бошга бало бўладиган бойлиг-у, мулк таллашиб душман ҳужумидан бепарво қолган темурийзодалар, назари паст, очофат айрим беклар - буларнинг барчаси умумғаним - Шайбонийхонга қарши бирлашишга йўл қўймади. Бобур Мирзо эса булар олдида ёлғизлик қилиб қолди. Натижада Ватан бой берилди.

Бобур Мирзо мададни ташқаридан излаб эзгу орзусига эришиш - улуг бобоси салтанатини ўзга юртда бўлса ҳам қайта тиклаш ҳаёлида ота мерос мулк - Фарғонани ташлаб чиқиб кетди. Ундан бошқа темурийзодалардан биронтаси ҳам улуг Соҳибқирон салтанатини Моваруннаҳрда сақлаб қолиш ҳақида Бобурчалик қайғурмадилар, унинг эзгу мақсадини тушуниб етмадилар. Бундай аҳвол айни чоғда ташқи ғанимга қўл келди.

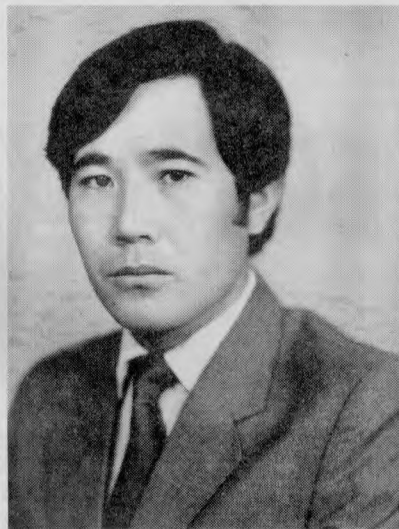
Шу ерда яна бир савол туғилади: Бобур Мирзо Ватандан кетмасдан Шайбонийхонга бўйсуниб, бирор вилоятда ҳоким бўлиб қолаверса бўлмасмиди? Шайбонийхон унга шундай марҳамат кўрсатиши шубҳасиз. Чунки у Бобурдан ҳайиқар, ўлдириб юборолмасди. Лекин у бундай қилмади. Бобур Мирзодаги теран ақл-заковат, унинг мустақкам иродалилиги, ўғаларга нисбатан узоқни кўра билишлиги, улуг бобоси салтанатининг тақдир ҳақида ғам чеккани, буларнинг барчаси уни ғанимга мутеъ бўлиб яшашга йўл қўймади. - У асл темурийзода сифатида мустақил яшашни орзу қилиб Ватандан чиқиб кетди.

Ниҳоят Бобур Мирзо ўз ниятига эришди: аввал Кобулда мустақил давлатга асос солди. Сўнгра, бу ерда мадад таянчи пайдо қилгач, узоқ Ҳиндистонда - Буюк Бобурийлар салтанатига асос солди. Бу эса Ҳиндистон тарихида 300 йил давом этган ҳаётбахш янги цивилизацияни бошлаб берди.

**Мансур МУСАЕВ,
Бобур номли Андижон
Давлат университетининг магистри**

Туроб НИЁЗ

СЕНИНГ ИШҚИНГ БИЛАН ЯШАЙВЕРАМАН

* * *

Бир куни ишқ деган тузоққа тушдим,
Кўмак ва нажотдан узоққа тушдим.
Сайёд раҳми келиб озодсан деди,
Мен унинг режасин бузмоққа тушдим.

* * *

Фироқингда паришон бўлдим,
Ишқ ўтига зўр нишон бўлдим.
Армон, қайғу эди беватан,
Мен уларга ошиён бўлдим.

* * *

Лоф сўзламадим, йўқ, ростини айтдим,
Сен-ла кечган онлар -энг бахтли пайтим,
Биламан, у дамлар энди қайтмайди...
Лекин у дамларга келмоққа қайтгим.

* * *

Мен сени истадим, бекор истадим,
Ёнига боргил деб ўзни қистадим.
Лекин сен боқмадинг ҳатто қиё ҳам,
Марҳамат кўрмаган қулни эсладим.

* * *

Мен сенга чинданам ошиқ бўлганман,
Келсанг гулдай яшнаб, кетсанг сўлганман.
Кўзларимга қара, кўрарсан шунда,
Сенинг ишқинг билан лим-лим тўлганман.

* * *

Мақсадинг нелигин билмайман ҳамон,
Интилан манзилинг менга ноаён.
Аммо умринг ўтиб бормоқда елдай,
Этмадинг ўзингни ҳали намоён.

* * *

Наҳотки у кунлар ширин туш бўлса,
Бошга кўнган бахтим учган қуш бўлса.
Ҳар нарсанинг боши, охири бордай,
Наҳот баҳор ўтди, энди қиш бўлса.

* * *

Сени кўрсам, қаҳрим меҳрга дўнар,
Гўёки бошимга бахт қуши кўнар.
Бунинг сабабини билмадим, балки,
Афсунгар кўзларинг сеҳрлаб кўяр.

СҲЙМАСНИ СҲЙМА ЭКАН

Халқ йўлида

Ёр келар деб йўлига,
Гуллар экдим, келмади,
Интиқ бўлдим бўйига,
Ойлар кутдим, келмади.

Фақат суйганим қолди,
Ёниб куйганим қолди.
Зорлар бўлиб кўйида,
Оҳлар урганим қолди.

Суймасни суйма экан,
Ишқида куйма экан.
Суймагани суйганининг,
Юраги қийма экан.

ЎЗГАРМАБСАН

Кўзларимга яна нишонсан,
Лоф эмасдир, агар ишонсанг,
Ўн саккиз ёш қизга ўхшайсан,
Ўзгармабсан, ўша, ўшасан.

Сочинг ҳамон тим қора чўғдир,
Қошларингнинг таърифи йўқдир,
Кўзларинг ҳам оловдир, чўғдир,
Ўзгармабсан, ўша, ўшасан.

Боқишларинг жон олар ҳамон,
Ёқишларинг гулхандан ёмон,
Ўтса ҳамки шунча йил, замон,
Ўзгармабсан, ўша, ўшасан.

Туроб ишқинг кўйида ўтди,
Сенга етмоқ ўйида ўтди.
Бугун кўриб ёдидан ўтди:
Ўзгармабсан, ўша, ўшасан.

КҲНГЛИМДА ЁҚИЛ- ТАН

ЧИРОҚСАН ҚИРГ

Туркум

Кўнглимда ёқилган чироқсан ўзинг,
Аммо мендан жуда йироқсан ўзинг.
Мен гўё денгизман - пойингда ётган,
Парво ҳам қилмаган қиргоқсан ўзинг.

* * *

Сенга етишмоққа кўзим етмайди,
Аммо хаёлимдан сиймонг кетмайди.
Дунёда битмаган ишнинг ўзи йўқ,
Нега пешонамга васлинг битмайди?!

* * *

Ишқсизлар тушунмас менинг қайғумни,
Ҳою ҳавасларга йўяр туйғумни.
Улар кўролмайдди бу қайғу ичра
Яширинган бахтим - кувонч, кулгумни.

Порлаган кўзларинг кунга ўхшайди,
Тим қора сочларинг тунга ўхшайди.
Ўхшашинг жуда кўп - бариси гўзал,
Севиб қолганим ҳам чинга ўхшайди.

* * *

Васлингга етмоқни ўйлаб ҳам бўлмас,
Ҳаттоки бировга сўйлаб ҳам бўлмас.
Гўё сен малика, мен бир гадоман,
Қасринг деворидан бўйлаб ҳам бўлмас.

* * *

Тегирмон тошидек эзиб танимни,
Ичмоқчи бўлади ҳижрон қонимни.
Сен бунга йўл қўйма, азизим, асло,
Висол дамларига асра жонимни.

* * *

Бахтимга омон бўл, майли севмасанг,
Фам кўрма, комрон бўл, майли севмасанг.
Сенинг ишқинг билан яшайвераман,
Майлига армон бўл, майли, севмасанг.

МУДЖИШ ДАВР ҲАҚИҚАТИ

XX асрнинг 20-30 йилларида яшаган ёзувчилар ниҳоятда оғир ва мураккаб шароитда ижод қилишга мажбур эдилар. Мустабид тузум зиёлилари, ёзувчилари, шоирларини миллатчилик, ёт мафкураларга берилишда айблаб, ақл бовар қилмас даражада ёвзлик билан ҳалокатга маҳкум этарди. Лекин, шунга қарамасдан, давр ёзувчиларидан бири бўлган Шокир Сулаймон, бутун дунё ва мамлакатлар бўйлаб кечаётган ижтимоий-сиёсий ҳаётни, мустамлакачиликнинг оғир асоратларини, мустамлака халқларининг орзу ва истакларини ўз асарларида маълум даражада акс эттиришга ҳаракат қилганлиги кўрилади.

Ёзувчининг шу мақсад йўлида ёзилган “Формуза отаси” (1934), “Ким бу?” (1934) асарлари тарихий воқеалар, жангу жадаллар ва халқларнинг босқинчи душманларга қарши олиб борган курашлари тасвирига бағишланган.

“Формуза отаси” (1934) номли кичик насрий аса-рида ёзувчи мавзуни япон мустамлакачилари ҳаётидан олган бўлса ҳам унда Туркистон халқларининг Чор Россиясига қарши олиб борган курашига ишора қилади. Агар Япония ҳукуматининг босқинчилик урушларини қоралаб, кичкинагина халқнинг оғир жисмоний меҳнат орқасида ва ҳукмрон синф манфаатлари учун берган беҳисоб қурбонлари туфайли чеккан жабру-жафолари ҳақида ҳикоя қилади. Ҳикоянинг ғоявий мазмунига кўра, тажовузкор давлат бошқа бир халқнинг ҳаёти, маданияти, урф-одатлари, анъаналарини янчиб ташлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйганлиги кўринади. Асарда Япония мустамлакаси “Формуза” элатининг жожеавий тақдири, калла суякларидан ясалган улкан тоғлар сурати ҳам тасвирланган бўлиб, бу мўъжазгина ҳикояда мустамлакачилик ва қирғинбарот туфайли миллионлаб бегуноҳ кишиларнинг ўлими, яъни ғайриинсоний ҳатти-ҳаракатлари қаттиқ танқид остига олинади. Ҳикояда ёзувчи битта халқнинг қалбида қасоскорлик туйғусининг қарор топишига замин яратган, ўша салбий хусусиятнинг шаклланиб, газак олишига туртки бўлган мустамлакачилик зулмини фош этади.

Болаларга атаб ёзилган, кўпроқ риторик сўроқ, кучли пафос асосига қурилган “Ким бу?” (1934) ҳикоясида ёзувчи бутун дунёда кечаётган қонли урушлар, ишсизлик сабабли вужудга келаётган очарчилик ва қаҳатчиликлар туфайли ишчиларнинг мустамлакачилик сиёсати-га қарши кучли нафрати, биринчи жаҳон уруши ва I-жаҳон урушидаги даҳшатли талофатларни, бутун дунё халқларининг энг ашшадий ва энг ёвуз душмани бўлган фашизм ва унинг мақсадларини Англиядаги воқеалар мисолида англатмоқчи бўлади. У ҳукмрон кучлар ўйлаб топаётган ҳар хил баҳоналар билан бутун дунёни қонга ботираётган жаҳон урушининг инсониятни ниҳоятда ҳалокатли натижаларга олиб келаётгани ҳақида ёзиб, китобхонга “Ким бу?” деган саволни беради ва ўзи жавоб қилади: “У қонхўр, бўри, йиртқич, арслон, захарли илон, огули чаён, қамчиси қонли, ўзи милтик, тўппонча, пулемёт, тўп, танка ва ҳар хил захарли газ-

лар билан қуролланган. Қон ичиб ҳам қонмайди. Ўзи очкўз, ямлаб тинмайди. Ҳамма меники, менинг қулим бўлсин, дейди. Минглаб, миллионлаб меҳнаткашни қон қақшатади, уради, қийнайди. Ҳаҳолаб кулиб туриб, ўлимга, ажалга юборадир. Яна қонмайди. Ўзи узоқ бир ерда туради. Лекин қонли бармоғи билан бошқа ёқдаги миллион-миллион халқларни эзади, сиқади, раҳмсиз равишда ўлдирди. Ҳақиқатдан бу ким?!...”¹ Бир сўз билан айтганда ёзувчи ҳикояда урушнинг бадиий қиёфасини чизади.

Умуман, “Формуза отаси” ва “Ким бу?” ҳикоялари ниҳоятда бир-бирига яқин мазмунан ва моҳиятан бир хил ғояни тараннум этган. Асарлардаги бу ғоя дунёни бўлиб олишга қаратилган мустамлакачилик сиёсатини аёвсиз фош этишдир. Шунингдек, ҳикояларни бир-бирига боғловчи, айнан бир хил деталлар борки, буларни санаб ўтмасдан иложимиз йўқ. Чунончи, “Формуза отаси” асари автор ва профессор Фролов сўхбати асосига, “Ким бу?” ҳикояси эса автор ва болалар ўртасидаги мулоқот асосига қурилган. Тўғри, асарларда айнан болалар образи иштирок этмасда, аммо ёзувчи ҳар бир сатр бошида болаларга қараб мурожаат қилаётганлигини сезиш қийин эмас. Демак, ҳар иккала ҳикояда ҳам автор “мен”и бор. Шунга кўра, бу ҳикояларни автор “мен”ининг иштироки ва ёзувчи ёки асарда иштирок профессорнинг турли хил мулоҳазалари асосига қурилганлигига кўра ҳикояда ҳақли маънода эссеистик унсурларнинг иштирокига амин бўлаемиз. Шунингдек, ҳар иккала асарда ҳам сурат тарихи ҳикоя қилинади. “Формуза отаси”да поездда бирга ҳамроҳ бўлиб келаётган ёзувчи ва профессор Фролов калла суяги тасвирланган сурат ҳақида узоқ сўхбатлашади. Шу сўхбат ҳикоянинг бадиий композициясини ташкил қилган. “Ким бу?” ҳикоясида бевосита воқеалар ҳикоячининг тилидан ҳикоя қилинади. Асарда биринчи шахс “мен” етакчи. Москва санъат музейидаги Репиннинг “Каллалардан тоғлар” ҳамда “Жаҳон урушининг мозори” суратлари ёзувчининг бадиий ниятини амалга ошириш учун восита ва вазифасини ўтаган. Суратлар ёзувчининг бадиий ниятини амалга ошириш учун восита ва вазифасини ўтаган.

Бизнингча, адабнинг бу асарларни ёзиш учун туртки бўлган бош омиллар 1914 йил жаҳон уруши жожеалари билан бирга 1917 йилдан кейин Оврупо ва Россия мамлакатларида рўй бераётган ижтимоий-сиёсий воқеалардир. Биз таҳлилга тортмоқчи бўлган ушбу ҳикояларда ёзувчи 1916 йилдаги октябрь тўнғариши, Туркистон мухториятининг тор-мор этилиши. Тошкентдаги вабо кўзғолони сингари турли хил халқ чиқишлари ўз аксини топмаганмикан? 20-30 йилларда халқ тўкин-сочинликда яшаётганмиди? Йўқ. Улар оч эди. Мамлакатда қаҳатчилик, халқ маънан ва руҳан эзилаётган бир давр эди.

Шу фикрлардан келиб чиқиб, биз ёзувчи давр ҳақиқатини шу усулда айтишга ҳаракат қилган дея олишимиз мумкин.

Нилуфар МИРСАЙДОВА,
аспирант.

1 Шокир Сулаймон. “Ким бу?” Тошкент. Ўздавнашр 1934, 3-бет.

Санобар МЕҲМОНОВА

Мен ОСМОН, сен ОСМОН,
ердир аролиғ,
Жонимни берайму кўзи қаролиғ,
Бу не ҳижрон бўлди, бу не жудолиғ -
Тангрим бунда бизни бирлаштирарму?
Найқамишлар каби сирлаштирарму?

Сен кетма кетмоғинг аён бўлса-да,
Ортингдан кетурман қаён бўлса-да,
Бу замон айролиғ замон бўлса-да,
Парвардигор бизни бирлаштирарму?
Найқамишлар каби сирлаштирарму?

Мен келдим, хазондай саргайиб келдим,
Билмайсан бир мушфиқ, бир
ғариб келдим,
Дунёга мен сени ахтариб келдим -
Оллоҳга айт, бизни бирлаштирарму?
Найқамишлар каби сирлаштирарму?

Ишқимни ишқингга белаб оларман,
Ҳажрингда васлимни элаб оларман.
Мен сени МАҲШАРдан тилаб

оларман -
Бизни ҚИЁМАТда бирлаштирарму?
Найқамишлар каби сирлаштирарму?

Кет Чарх!
Менга сендай гардун керакмас,
Ишқ керак, ўзга ҳеч мазмун керакмас,
Менга СЕН КЕРАКСАН, МАЖНУН
КЕРАКМАС-
Лайлолар ишқидан сирлаштирарму?
Парвардигор бизни бирлаштирарму!!!
Мен - осмон, сен - осмон,
ердир аролиғ,
Жонимни берайму кўзи қаролиғ.....

* * *

Фано водийсининг тупроғиман мен,
Жаҳаннам қаърининг адоғиман мен,
Зулайҳо кўксининг титроғиман мен,
Мени кўзларингга яшир Юсуфим!

Ой билан куёшнинг висолидаман,
Айюб вужудининг жамолидаман,
Ҳар дам кўзларингнинг хаёлидаман -
Мени кўзларингга яшир Юсуфим!

Ҳайратноз фиरोқлар ичинда куйдим,
Чарх берган сабоқлар ичинда куйдим,
Тоқайки қабоқлар ичинда куйдим -
Мени кўзларингга яшир Юсуфим!

Сен етиб келмаган афсун мен билан,
Дунёни каж қилган гардун мен билан,

Аҳли ишқ излаган жунун мен билан-
Мени кўзларингга яшир, Юсуфим!

Аёғим заминда, кўнглим сендадур,
Жондан ўтган дардинг жону тандалур,
Битта ишқинг бўлса умрим бандадур,
Мени кўзларингга яшир, Юсуфим!

* * *

Мен қаён кетай, эй дил,
Ишора қилмаганда.
Ҳоки-гуроб, обу-гил-
Шарора қилмаганда!

Не келарди кўлимдан
Ғам эргашар йўлимдан
Ўртамизга ўлимдан -
КАНОРА қилмаганда!

“Назр”ингни бер қотил ИШҚ,
Эй басир ишқ, ботил ишқ,
Ёрни ёр қил буткул ИШҚ -
НАЗЗОРА қилмаганда!

Хор бўлармидим шунча,
Зор бўлармидим шунча,
Агар манга бир боқиб -
ДИЛПОРА қилмаганда.

Боқмас эди-ку асло,
Йўқ эрди мундоғ бало,
Балокаш ёрга ИССИҚ
“СИТОРА” қилмаганда!

Бир висол бўлса дердим,
Дил ИШҚдан тўлса дердим,
ШОИР БУЛАРМИ ЭРДИМ
ОВВОРА қилмаганда!

* * *

Неларнидир эслатар дилга,
Гунчаларнинг маъюс хоблари.
Мени тонгдай отиб юборди,
Ишқнинг гўзал изтироблари.

Не ғарқ бўлди шуълаи-анвор,
Не зулматда рўзи-шабларим.
Туну кунким ҳар лаҳза бедор -
Бир исмни айтар лабларим.

Эй дун!
Нима туздим чархингда?
Нима туздим чархингда бунёд.
Самолардай балки эдим-ку,
Бир исмга паст кетдим ҳайҳот!

Бир исмки буткул мўъжиза,
Ғарқ этади сеҳрига тамом.

Ул исмнинг пойида дилгир -
Дил ҳар лаҳза бўлади гулом.

Бир исмки юракнинг ўзи,
Илдиз отмиш қалбнинг қонига,
Бир исмки жон ато қилгай
Ҳазонларнинг мудроқ жонига.

Яшилланиб кетади дунё,
Теккан янглиғ нафаси ХИЗР!
Шул исмнинг ҳар бир ҳарфига-
Қисматимни боғлагин ТАҚДИР!

Юрагимни йиғлатиб севдим,
Тангрим, ёлғиз ўтинчим шулдир -
Бир кун мени шаҳид этса Ишқ
Шу исмнинг пойида ўлдир!

Осмонга исириқ тутатар шамол,
Кўзиккан қамарнинг жандаларидан.
Эртага девона бўлади дунё -
Ялмоғиз булутнинг хандаларидан.

Йиғлайди чокидан сўкилган само,
Ёмғирнинг кўксига бошини қўйиб.
Бозингар чақмоқлар ғолиб тин олар
Бечора осмоннинг бағрини ўйиб.

Кўнгли бўш сабонинг сийратларидан,
Ёғилар очунга шаббода асрор.
Эртага ёшариб кетади кузак -
Эртагача қариб қолади баҳор!

Барча туйғуларим этилди маҳв,
Тўкилиб фанонинг қайроқларига
Бошимни урганча пойингга тушдим -
Осилиб кузакнинг япроқларига.

Енгилдим, мағлубман, маҳдудман бут-
кул
Ёмғирдан кейинги осмон қошида.
Энг охирги томчи қалқиб қалтирар -
Кўнглим даштидаги
Яда тошида...

Санобар Меҳмономова Бухорои шарифдан. Тошкент Жаҳон тиллари дорилфунуни талабаси. Зоминда ўтказилган ижодкор ёшлар семенар-кенгаши иштирокчиси ва ғолиби. “Ёшлик”да биринчи чиқиши.

Одил Ёқубов,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Ёзар галинг келди

“Ёшлик” журналининг таъсис этилиш жараёни куни кечагидай эсимда. Шўро замони эди, Москванинг қовоғидан қор ёғиб турар, улардан мафкурага тааллуқли бирор нашр чоп этиш учун рухсат олиш, бу - турган-битгани ғурбат эди. Ахир, бунинг учун ҳам шахсан “генсек”нинг рухсати керак эди-да.

Аммо, айтишим жоиз, бу журналининг дунёга келиши нафақат ўзбек адиб-шоирлари, балки бутун халқимиз ҳаётида чинакам воқеа эди. У халқ орасига тез сингишди, кўп ўтмай юз минглаб нусхада чиқа бошлади. Эҳ-ҳе, бу журнал 20 йилдан бу ёғи қанчадан-қанча ёш шоиру ёзувчиларни танитиб улгурмади, дейсиз. Ушанда қисса, ҳикоялари чиқа бошлаган ҳаваскор ёзувчиларнинг кўпи бугун каттакон адиб, илк шеърларини елиб-югуриб чоп эттиролмай юрганларнинг қанчаси ардоқли шоир. Фақат уларгина эмас, бизнинг ёшимиздаги адиблар ҳам шу журнал саҳифаларида асаримиз чиқишини, муносиб асар ёзишни астойдил хоҳлар эдик. Албатта, бу жуналда халқимизнинг ардоқли шоир ва ёзувчилари муҳаррир бўлдилар. Журнал кекса авлод вакилларининг ҳеч бирини зинҳор эътиборсиз қолдирган эмас. Айтмоқчиманки, мазкур нашр ёш адиблар асарларидан ташқари жаҳон адабиётининг энг сара намуналари, қардошларимиз асарлари қаторида бизлардан ҳам устоз деб асар сўраб туришди. Бу анъана ҳозиргача давом этиб келаётгани биз мўйсафидларнинг кўнглимизни тоғдек юксалтиради.

Мен айтаётган ўтган замонларда цензура, шўро идеологияси деган балоларнинг таъсири шу даражада эдики, бемалол айтишим мумкин, жуда кўп истеъдодларнинг бошини еди, жуда бўлмаганда ўзининг йўриғидаги гапларни айттириб, талантини юзага чиқармади, тўтиқушдай хонаки ижодкорга айлантириб, эркин фикрлашга изн бермади. Шу қатори “Ёшлик” ҳам ўша цензуранинг қутқусида яшаган бўлсада, халқнинг меҳрига сазовор бўлган кўплаб асарларни йўлини қилиб ўқувчилар ҳукмига етказиб келди.

Мустақилликдан сўнг юзлаб нашрлар пайдо бўлди. Булар ичида маънавиятга, жумладан адабиётга бағишланганлари ҳам мавжуд. Аммо бари бир “Ёшлик” журналининг алоҳида ўрни бор. Арзон-гаров, олди-қочди гапларни сотиб кун кўрувчи газеталарга қараб туриб, гарчи иқтисоди бақувват бўлмаса-да, “Ёшлик”ни баландроқ кўраман. Чунки адабиётни севадиган ўқувчи жоҳил бўлмайди, маънавий бойликка интилувчан бўлади. Тобора китобхонлар сони камайиб бораётган, мураккаб бу жараёнда “Ёшлик”нинг ўқувчилари ўн минглаб бўлишини хоҳлайман.

Энди адабиётга таъқиб, тазйиқ йўқ. Ёзувчидан, шоирдан дегани, мана, энди ёзсин, ўзини кўрсатсин. Бу йўлда журналининг заҳматкаш ходимларига ҳам куч-қувват, сабот ва ғайрат тилайман.

ELIM DEB, YURTIM DEB YONIB YASHASH KERAKI

MUJASSISLAR:
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
«Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati**Jamoatchilik kengashi raisi:**

Abdulla ORIPOV

Jamoatchilik kengashi:

Allanazar ABDIYEV

Abulqosim MAMARASULOV

Ahmad OTABOYEV

Mirkamol ODILOV

Yo'ldosh SULAYMON

Ahmad USMONOV

Farmon XUDOYBERDIYEV

Botir UBAYDULLAYEV

Sirojiddin SAYYID

Bosh muharrir

Sobir O'NAR

Bosh muharrir o'rinbosari

Luqmon BO'RIXON

Mas'ul kotib

Akbarali MAMASOLIYEV

Tahrir hay'ati:

Odil YOQUBOV

Abduqayum YO'LDOSHEV

Abdusaid KO'CHIMOV

Abdul G'ani JUMAYEV

Vafo FAYZULLO

Yo'ldosh ESHBEK

G'affor HOTAMOV

Yoshlarning adabiy-ijtimoiy jurnali 1982 yil-
dan chiqa boshlagan.

© "Yoshlik" № 3 (190) 2003 y.

Ushbu son "Yoshlik" jurnali tahririyatining
kompyuter markazida sahifalandi.

Sahifalovchi: Saodat RUSTAMOVA

MUNDARIJA**TABRIKLAR**

..... 1, 2, 3, 47

NAZM**OMON MATJON.***Harki mavqega, yurtim, sen bois sazovorman* 4

Tursun ALI.

Yupun yuragimda esdi shamollar 8

Farmon XUDOYBERDIYEV.

Men kurashib yashayman 20

Oygun UBAYDULLA qizi.

Tunlarimning yolg'iz yori yolg'izlik 42

Turob NIYOZ.

Sening ishqing bilan yashayveraman 44**RUHIYAT MANZARALARI**

Nazar ESHONQUL.

Tasavvurga dosh bersang bo'ldi... 6**NASR**

Zulfiya YOLDOSHEVA.

Ayol qalbi sadolari. Hikoyalar. 9

Sobir O'NAR.

Chambilbelning oydalasi. Qissaning davomi. 25**BIRINCHI UCHRASHUV**

Rasul SURUSH.

Olis muhabbatning yaqin dardlari 47

Axtamqul KARIM.

Shodlikdan gullarni quchib yig'ladim 33

Sanobar MEHMONOVA.

Ahli ishq istagan junun men bilan 46**TARIX SABOQLARI**

Mansur MUSAYEV.

Bobur hayotidan bir lavha 43

Nilufar MIRSAIDOVA.

Mudhish davr haqiqati 45**Muqovalardagi suratlar muallifi Abdulg'ani JUMA.**Manzilibiz: 700000, Toshkent, Javoharlal' Neru, 1-uy,
Telefon: 133-40-83

Bosishga 16. 06. 2003 yilda berildi.

Qog'oz formati 60x84 1/8. Nashriyot hisob tobog'i 6,0.

Indeks 822 ISSN 0207-9137 Buyurtma № 78

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Yoshlik"dan olindi deb
izohlanishi shart.Alisher Navoiy nomli O'zbekiston Milliy kutubxona
bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent, sh. X. Sulaymonova ko'chasi 33-uy.